

HELEN PLADO

Kausaalsuhete adverbiaalused
eesti keeles

DISSERTATIONES PHILOLOGIAE ESTONICAE
UNIVERSITATIS TARTUENSIS

35

DISSERTATIONES PHILOLOGIAE ESTONICAE
UNIVERSITATIS TARTUENSIS

35

HELEN PLADO

Kausaalsuhete adverbiallaused
eesti keeles

Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond, eesti ja üldkeeleteaduse instituut

Väitekirja on filosoofiadoktori kraadi saamiseks kaitsmisele suunanud Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna eesti ja üldkeeleteaduse instituudi nõukogu 5. novembril 2013.

Juhendaja: emeriitprofessor Mati Erelt

Oponent: professor Marja-Liisa Helasvuo (Turu Ülikool)

Kaitsmine toimub 20. detsembril 2013 kell 12.15 Tartu Ülikooli peahoone auditooriumis 139.

Doktoritöö valmimist on toetanud Euroopa Liidu Sotsiaalfond.

Euroopa Liit
Euroopa Sotsiaalfond

Eesti tuleviku heaks

ISSN 1406–1325
ISBN 978–9949–32–459–0 (trükis)
ISBN 978–9949–32–460–6 (pdf)

Autoriõigus: Helen Plado, 2013

Tartu Ülikooli Kirjastus
ww.tyk.ee

EESSÕNA

Aastal 1999 astusin Tartu Ülikooli plaaniga saada eesti keele ja kirjanduse õpetajaks ning sel moel täita oma lapseõlveunistus. Kui aga avastasin põhiliselt tänu Mati Erelti algatatud eesti keele süntaksi eriseminarile keeleteaduse põneva maailma, tundus loomuliku jätkuna astuda pärast bakalaureuseõpet magistriõppesse ja seejärel juba ka doktoriõppesse.

Siia töösse on koondatud artiklid aastatest 2004–2013. Selle pika aja jooksul on mu kõrval seisnud inimesed, kellelt olen saanud tuge.

Eelkõige soovin tänada oma juhendajat emeriitprofessor Mati Ereltit, kes andis ülikooli teisel õppeaastal mulle seminaritööks uurida sidesõna *kuna* arengu ning kes on sellest ajast alates juhendajana mu kõrval seisnud ning mu uurijateed kujundanud. Olen väga tänulik meie sisukate vestluste ning äärmiselt kasulike nõuannete ja suunavate küsimuste eest, mida olen oma kirjatööde kohta saanud. Sugugi vähem ei hinda ma tema põhjalikkust, kannatlikkust ja seda, et tal on minu jaoks alati aega olnud.

Väitekirja praegusele kujule jõudmisele on kaasa aidanud ka töö retsensendid professor Marja-Liisa Helasvuo ja Ilona Herlin. Tänan mõlemat konstruktiiivsete kommentaaride ja parandusettepanekute eest. Samuti tänan töö analüüsiosaks olevate artiklite anonüümseid eelretsensente.

Minu siiras tänu kuulub ka Liina Lindströmile meie sõpruse, arutluste ja väärtuslike kommentaaride eest, mida ta on mu kirjutiste kohta andnud. Liina on olnud alati olemas, kui mul on olnud vaja mõtteid selgeks rääkida. Ka vestlused Petar Kehayoviga on puudutanud siinse töö jaoks olulisi teemasid. Veel soovin tänada Hanna Jokelat sõpruse ja koostöö eest ning Ilona Tragelit selle eest, et ta ei väsinud minusse optimismi ja tegutsemistahet süstimast. Samuti olen mitmete asjakohaste märkuste eest tänulik meie instituudi morfosüntaksi uurimisrühmale, mida esialgu vedas professor Mati Erelt, hiljem aga professor Helle Metslang.

Inglise keelega on siinse töö eri etappides mind aidanud Monika Liivamägi, kes on olnud mu inglise keele kiirabi kõik need aastad, aga ka Djuddah Leijen, Jayde Will, Maia Boltovsky, Maarja-Liisa Pilvik ja Leila Smithson. Väitekirja sissejuhatava ja kokkuvõtva osa keeleteoimetas Katrin Kern. Aitäh teile!

Töö kirjutamise perioodil on olnud tuntav sõprade toetus. Aitäh, Kalle, Triin ja Sulev, Kersti, Kaja, Epp, Kati, Ivo, Helen, Priidu, Mariko ja Evar, Karin, Arvi, Kristel, et olete mu kõrval seisnud, mu mõtteid töö juurest eemale viinud ja aeg-ajalt ka tööga seotut arutanud.

Suurim tänu kuulub mu perele. Tänan oma vanemaid ja õde, kes on mind mu tegemistes alati tingimusteta toetanud, ja oma ämma-äia, kes on olnud abiks lapsehoidmisel. Tänan ka oma tütart Leed, kes on oma naeruga muutnud ilusaks ka kõige väsitavamad ja pikemad päevad. Eriliselt soovin aga tänada oma armast abikaasat Aaret mõistvuse, toetuse, tagant utsitamise ja selle eest, et ta kiiretel perioodidel võttis enda kanda ka kõik minu kodused kohustused.

Väitekirja valmimist on toetanud Eesti Teadusfondi grandid „Komplekslause eesti keeles” (ETF8595) ja „Lauseliikmed ja lausetüübid eesti keeles”

(ETF7006); personaalne uurimistoetus „Eesti murrete süntaks” (PUT90); sihtfinantseeritav teema „Eesti keele morfosüntaktiline ehitus ja areng” (SF0180084s08) ja Alfred Kordelini Sihtasutuse Eesti fond. Raske on üle hinnata TÜ keeleteaduse ja -tehnoloogia doktorikooli ja keeleteaduse, filosoofia ja semiootika doktorikooli osa töö valmimises.

SISUKORD

1. SISSEJUHATUS	8
1.1. Materjal	9
1.2. Töö ülesehitus	10
1.3. Märkused artiklite kohta	10
2. ADVERBIAALLAUSEGA PÕIMLAUSE TEISTE KOMPLEKSLAUSETE HULGAS	12
2.1. Alistus vs. rinnastus	12
2.2. Kõrvallauseste süntaktilised põhitüübid	17
2.2.1. Komplementlausest	17
2.2.2. Relatiivlausest	20
2.2.3. Adverbiaallausest	22
3. PÕHJUSE JA TAGAJÄRJE VAHEKORD ADVERBIAALLAUSETE PUHUL	27
4. ADVERBIAALLAUSETE FUNKTSIOONIPÕHINE JAOTUS	31
5. ADVERBIAALSIDEND	36
6. EESTI KEELE KAUSAALSUHETE ADVERBIAALLAUSETE UURIMISEST	40
6.1. Kõrvallause sõnajärjest	40
6.2. Eesti keele põhjuslause uurimisest	41
6.3. Eesti keele tingimuslause uurimisest	44
6.4. Eesti keele mõõndtingimuslause uurimisest	47
6.5. Eesti keele mõõndlause uurimisest	48
6.6. Eesti keele otstarbelause uurimisest	51
6.7. Eesti keele tagajärgelause uurimisest	53
7. ARTIKLITE ÜLEVAADE	55
KOKKUVÕTE	58
SUMMARY IN ENGLISH. Adverbial clauses expressing cause-effect relationship in Estonian	63
KIRJANDUS	69
ARTIKLITE LOEND	78
ARTIKLID	79
ELULOOKIRJELDUS	241
CURRICULUM VITAE	242

I. SISSEJUHATUS

Adverbiaallaused on kõrvallaused, mis toimivad pealause öeldisverbi või muu lauseliikme vabade laienditena. Põhjuse-tagajärjeahela adverbiaallausete (1) puhul annab üks osalause edasi põhjust ja teine tagajärge. Kausaalsuhete adverbiaallauseteks on põhjus- ehk kausaal-, tingimus- ehk konditsionaal-, mööndtingimus- ehk kontsessiivkonditsionaal-, mööndus- ehk kontsessiiv-, ots- tarbe- ehk finaal- ja tagajärje- ehk konsekutiivlause (1).

- (1)
a.	Mari avab akna, <u>sest toas on liiga soe.</u>	(põhjuslause)
b.	<u>Kui toas on liiga soe,</u> avab Mari akna.	(tingimuslause)
c.	<u>Isegi kui toas ei ole liiga soe,</u> avab Mari akna.	(mööndtingimuslause)
d.	Mari avab akna, <u>kuiigi toas ei ole liiga soe.</u>	(mööndlause)
e.	<u>Et toas ei oleks liiga soe,</u> avab Mari akna.	(otstarbelause)
f.	Mari avas akna, <u>nii et toas ei ole enam liiga soe.</u>	(tagajärjelause)

Tüüpilisel juhul annab põhjuslause edasi pealausega väljendatud sündmuse/olukorra põhjust; tingimuslause pealausega edasi antud sündmuse/olukorra toimumise tingimust; mööndtingimuslause ebasoodsaid tingimusi, millest hoolimata pealausega edasiantu toimub; mööndlause ebasoodsat sündmust/olukorda, millest hoolimata pealausega edasiantu toimub; otstarbelause pealause sündmuse/olukorra otstarvet või eesmärki ning tagajärjelause esitab sündmuse/olukorra, mis on pealause sündmuse/olukorra tagajärjeks. Peale tüüpiliste ehk sisutasandi adverbiaallausete on olemas ja leiavad siinses töös käsitlemist ka kasutusfunktsioonilt teisesed kõrvallaused – episteemilised ja konversatsioonilised. Esimesel juhul valitseb pea- ja kõrvallause sündmuste vahel järelduhu suhe ning teisel juhul muudetakse ühe osalausega teises osalauses väljendatu suhtlussituatsioonis relevantseks või kommenteeritakse teise osalausega edastatavat muudmoodi.

Adverbiaaltähendust markeerivad kõrvallauset alustavad sidendid, mis võivad olla nii ühe- (nt kausaalne konjunktsioon *sest*) kui ka mitmetähenduslikud (nt sidesõna *kui*). Kõrvallause tähenduse rõhutamiseks võib pealauses kasutada korrelaati. Samas võib näiteks tingimuslause markeerida ka öeldise ja tegevus-subjekti inversiooniga. Siinne töö käsitleb iga adverbiaallause puhul ka selle markereid.

Väitekirja eesmärk on anda ülevaade seni suhteliselt vähe käsitletud eesti keele kausaalsuhete adverbiaallausetest funktsionaaltüpoloogilisel taustal. Töös otsitakse vastust järgmistele konkreetsematele küsimustele.

- Kas eesti keele akadeemilises grammatikas (EKG II) on esitatud ammendav loend eesti keele kausaalsuhete adverbiaallausetest? IV artikkel käsitleb tüpoloogiliselt suhteliselt levinud adverbiaallausetüüpi mööndtingimuslause ning püüab leida vastust küsimusele, kas seda liiki kõrvallauset tuleks ka eesti keele puhul eraldi adverbiaallausetüübiks pidada.
- Milline on põhjuse ja tagajärje väljendamisel rinnastuse ja alistuse suhe? Kas rinnastuse ja alistuse puhul on tegemist selgepiiriliste nähtustega või jääb

- nende vahele hajus üleminekuala? Nendele küsimustele otsitakse möönd-
lause ja teiste mööndkonstruktsioonide põhjal vastust V artiklis.
- Millised funktsioonipõhised tüübid eesti keele kausaalsuhete adverbiaal-
lauseste puhul esinevad? Kas need tüübid on kõikide adverbiaallauseste puhul
samad? Kas eesti keeles kaldutakse eri funktsionaalset tüüpi adverbiaal-
lauseid eri vahenditega markeerima? I artikkel tutvustab adverbiaallauseste
funktsioonipõhist liigitust, käsitledes lähemalt tingimus- ja põhjuslauseid, II
ja III artikkel täiendavad tingimuslauseste funktsionaalsete tüüpide kirjeldust.
V artiklis peatutakse möönd- ning VI artiklis otstarbelause funktsiooni-
põhisel liigitamisel. I ning eriti VII artiklis käsitletakse põhjuslause põhjal
pikemalt seda, kas eri funktsionaalseid tüüpe kaldutakse isemoodi mar-
keerima.
 - Millised on kausaalsuhete adverbiaallauseste omavahelised seosed ning seos-
ed teiste kõrvallauseste? Eelkõige tõuseb see küsimus esile juhul, kui eri
kõrvallauseid markeeritakse sama alistava sidendiga. II, V ja IV artiklis pea-
tutakse tingimuslause seostel aja-, möönd- ning mööndtingimuslausestega; VI
artiklis käsitletakse otstarbelause vahekorda komplement-, põhjus- ja taga-
järjelausega ning VII artiklis jälgitakse sidesõna *kuna* arengut temporaalsest
sidesõnast kausaalseks.
 - Millal saab kõrvallause öeldisverb olla *da*-infinitiivi vormis? Mille poolest
erineb *da*-infinitiivse öeldisverbiga adverbiaallause finiidse öeldisverbiga ad-
verbiaallausest? III, aga ka II artiklis vaadatakse lähemalt *da*-infinitiivse öel-
disverbiga tingimuslausest ning VI artiklis peatutakse infinitiivse predi-
kaadiga otstarbelausel.

I.1. Materjal

Et kõrvallauseid peetakse omaseks eelkõige kirjalikule keelele, põhineb ka siin-
ne töö kirjakeelel. Uurimuse aluseks olev keelematerjal pärineb peamiselt Tartu
Ülikooli eesti kirjakeele korpusest. Käsitletakse nii ilu- kui ka ajakirjanduskeelt,
mida võrreldakse omavahel siiski vaid VII artiklis, mille üheks uurimiseesmär-
giks on vaadata, kas sidesõna *kuna* kausaalne kasutus on jõudnud varem ilu- või
ajakirjanduskeelde.

Et töös keskendutakse peamiselt tänapäeva eesti keelele, on uurimuse mater-
jal pärit eeskätt 1990. aastate allkorpusest, vähemal määral kasutatakse ka teiste
allkorpuste keelematerjali: I artiklis võetakse võrdluseks 1890. aastate keele-
materjali; VII artiklis jälgitakse konjunktsiooni *kuna* ning V artiklis mööndus-
markerite kujunemist kõikide kirjakeele korpuse allkorpuste keelematerjali põh-
jal (1890.–1990. aastateni); II artiklis võrreldakse korrelaatide kasutust eri täp-
susastet nõudvates keeleregistrites 1980. aastate allkorpuse põhjal. Lisaks kasu-
tatakse I artiklis suulise kõne korpust, V artiklis vana kirjakeele korpust ning II
ja IV artiklis harvemate keelenähtuste uurimisel suuremamahulist eesti keele
koondkorpust (päevalehe Postimees ja nädalalehe Eesti Ekspress tekste). Iga
artikli juures kirjeldatakse põhjalikumalt, millise keelematerjali põhjal on järeld-
dused tehtud.

I.2. Töö ülesehitus

Töö koosneb teoreetilist tausta ja eesti keele adverbiaallausete uurimise ajalugu tutvustavast sissejuhatavast osast, seitsmest artiklist ja kokkuvõttest.

Teoreetiline sissejuhatus kirjeldab adverbiaallausete kohta komplekslause osalause hulgas. Selles antakse ülevaade komplekslausest, näidatakse, mille poolest alistatud ja rinnastatud osalused erinevad, ja tutvustatakse alistuse ja rinnastuse hajusat üleminekuala. Sissejuhatus käsitleb adverbiaallauseid ka teiste süntaktiliste kõrvallausetüüpide kõrval, tutvustades nii komplement- kui ka relatiivlauseid ning adverbiaallausete vahekorda nendega. Peatutakse ka eri adverbiaalseoste omavahelistel suhetel ning näidatakse, kuidas väljendub eri adverbiaalsuhete puhul põhjuse-tagajärjeseos: milliste adverbiaalsuhete puhul väljendab kõrvallause põhjust ning pealause tagajärge ning milliste adverbiaalsuhete puhul on nimetatud seos vastupidine. Uurimuse teoreetilist tausta tutvustavas osas antakse ülevaade ka adverbiaallausete funktsioonipõhisest liigitamisest, tutvustades lähemalt sisutasandi, episteemilisi ja konversatsioonilisi adverbiaallauseid. Lühidalt peatutakse adverbiaalsidenditel ning analüüsitakse sidesõnade ja korrelaatsidendite vahekorda. Sissejuhatava osa lõpus antakse ülevaade eesti keele põhjuse-tagajärjeahela adverbiaallausete uurimisloost.

Töö keskne osa koosneb kuuest juba ilmunud ja ühest ilimumist ootavast artiklist. Artiklites leiavad käsitlemist põhjus- (I ja VII artikkel), tingimus- (I, II, III artikkel), mõõndtingimus- (IV ja V artikkel), mõõndus- (V artikkel) ja otstarbelause (VI artikkel). Tagajärjelauset, mis on kausaalsuhete adverbiaallausete hulgas perifeerne, olles pealausega nõrgemalt seotud kui teised adverbiaallaused, on käsitletud mõnevõrra VI artiklis selle seoste kaudu otstarbelausega.

I.3. Märkused artiklite kohta

V artikkel on kirjutatud kahasse Liina Lindströmiga. Väitekirja autori osaks on olnud anda ülevaade mõõndlausest, selle seosest tingimus- ja mõõndtingimusedega ning mõõndlause funktsionaalsetest tüüpidest. Ühtlasi on siinkirjutaja käsitlenud pikemalt mõõndlause markereid ja vaadelnud tänapäevase mõõndusmarkerite paljususe kujunemist, kirjeldanud alistuse ja rinnastuse suhet ning peatunud mõnvatel põim- ja rindkonstruktsioonidel. Liina Lindström on käsitlenud sõnajärge alistussuhte markerina ning vaadelnud sellest vaatepunktist mõõndlause ja selle pealause sõnajärge.

I artiklis on tehtud järeldus, et sidesõna *kuna* arenemine kausaalkonjunktsiooniks ei ole muutnud eesti põhjuslikke suhteid väljendavate konjunktsioonide kasutust. VII artiklis aga näidatakse, et sidesõna *kuna* on pealausele eelnevas kõrvallauses vähemalt osaliselt hakanud asendama sidesõna *et*. Lisaks on pealausele järgneva põhjuslause algul toimunud sidesõnade *kuna* ja *sest* ülesannete mõningane jagunemine: sidesõna *sest* kaldub tänapäeval alustama sisutasandi põhjuslause, sidesõna *kuna* puhul aga ei esine pealausele järgnevas kõrvallauses tendentsi alustada kindlat tüüpi põhjuslause.

IV artiklis on mööndtingimuslause definitsioonile lisatud võrdlevalt EKG II-s (1993: 308) esitatud tingimus- ja mööndlause definitsioon. Seejuures on jäetud arvestamata, et EKG II ei esita mööndtingimuslauseid omaette lausetüübina, vaid peab neid mööndlausete hulka kuuluvaks (mööndlausete „*olenemata*”-tüüp), mistõttu on artiklis mööndlausete definitsioonina esitatud ka see osa EKG II mööndlausete definitsioonist, mis käib tegelikult mööndtingimuslausete kohta. Korrektne mööndlause definitsioon oleks siinse töö kohaselt siiski järgmine: mööndlause osutab, et pealausega väljendatu kehtib vaatamata sellele, et kehtib kõrvallausega väljendatu.

2. ADVERBIAALLAUSEGA PÕIMLAUSE TEISTE KOMPLEKSLAUSETE HULGAS

Adverbiaallused on komplekslause osalused. Komplekslused on laused, mis koosnevad rohkem kui ühest sündmust väljendavast üksusest (Whaley 1997: 247, Radford jt 1999: 285), st lauses on kas rohkem kui üks osalause (need võivad olla nii rinnastatud (2a) kui ka alistatud (2b)) või sisaldab lause sekundaartarindit (2c).

- (2) a. [Mart läks hommikul vara järve äärde] ja [õngitses paar tundi enne tööpäeva algust].
- b. [Mart läks hommikul vara järve äärde, [et paar tundi enne tööpäeva algust õngitseda]].
- c. [Mart läks hommikul vara järve äärde [ahvenaid õngitsema]].

Niisiis hõlmab komplekslause nii osa lihtlausest (sekundaartarindiga lauseid) kui ka kõiki liitlauseid. Itkonen (2001: 307–308) kirjeldab eri tüüpi moodustajatega lauseid kontinuumina, mille otstes on tüüpiline lihtlause ja tüüpiline komplekslause, milleks on rindlause, ning mille vahepealseks osaks on mitmesuguste alistatud moodustajatega laused.

Komplekslause termini tõi eesti keelde Mati Erelt 1986. aastal ilmunud viihikus „Liitlause eesti keeles” ning on seda kasutanud ka „Eesti keele grammatika” II osas (EKG II 1993). Hiljem on Erelt (2004a: 401) soovitanud komplekslausega seoses võtta eesti keeleteaduses käibele ka termini *klaus* (inglise keele *clause* vastena), mis tähistaks komplekslause sündmusmoodustajat, s.o nii osalause, mis on finiidne klaus, kui ka sekundaartarindit.

Kuigi adverbiaalseid suhteid saab väljendada nii adverbiaallausega (st finiidse klausiga) kui ka sekundaartarindiga,¹ keskendutakse siinses töös vaid adverbiaallauseile. Seega vaadeldakse komplekslausest vaid adverbiaalse osalausega liitlauseid.

2.1. Alistus vs. rinnastus

Adverbiaallused on liitlause alistatud osalauseid ehk kõrvallauseid. Kõige üldisemal kujul seisneb rinnastuse ja alistuse erinevus selles, et kui rinnastuse puhul on osalused süntaktiliselt suhteliselt samaväärsed, siis alistuse puhul on ühe

¹ Näiteks *des*-konstruktsioon võib põhjuse-tagajärjeahela adverbiaalsuhetest väljendada põhjustähendust, *mata*-konstruktsioon võib kanda põhjus-, tingimus- või mõõndusmääruslikku tähendust, *nud*-konstruktsioon saab kanda põhjus- ja mõõndusmääruslikku tähendust, *tud*-konstruktsiooni saab kasutada põhjus-, tingimus- ja mõõndustähenduse edasiandmiseks, *tuna*-konstruktsioon saab kanda tingimus- ja põhjustähendust, *nuna*-konstruktsioonil võib olla põhjustähendus; *ma*-infinitiiv (ka *mas*-konstruktsioon) võib väljendada otstarbetähendust, *da*-infinitiiv saab edasi anda otstarbetähendust; *miseks*-vormi saab kasutada otstarbetähenduse edasiandmisel (Uuspõld 1966: 88, 117–118, 124, 136–138, Uuspõld 1980, Nemvalts, Vare 1984: 170–172).

osalause mingi element või osalause tervikuna põhjaks ning teine laiendiks (terviku omadused määrab eelkõige põhi). Rinnastus on keeleüksuste vaheline sümmeetriline suhe, kuna aga alistus on asümmeetriline suhe. Näiteks rindlauses (3a) on kumbki osalause teisest vormilt sõltumatu (rinnastatud osalaised võivad esineda ka kahe iseseisva lausena: *Ema võttis päikest. Tütar mängis madalas rannavees*), kuid põimlause (3b) puhul toimib kõrvallause *kuni tütar mängis madalas rannavees* pealause ajamäärusena, modifitseerib seega pealause tähendust ning on alistavana markeeritud alistava sidesõna *kuni* abil.

- (3) a. *Ema võttis päikest ja tütar mängis madalas rannavees.*
b. *Kuni tütar mängis madalas rannavees, võttis ema päikest.*

Lausetasandilise rinnastuse ja alistuse puhul tuuakse erinevusena välja ka see, et rinnastuse puhul on igal rinnastatud osalasel iseseisva lause vorm, aga alistuse puhul ei ole alistatud lause puhul tegemist vormilt iseseisva lausega (Van Valin 2005: 183). Siiski ei ole alistuse ja rinnastuse vaheline piir selge, vaid tegemist on kontinuumiga (Lehmann 1988: 183–186, Croft 2001: 322–328, Cristofaro 2003: 18–23, Thompson jt 2007: 237), mille ühes otsas on rinnastatud lause, kus kahe osalause vahel ei ole hierarhilist erinevust, ning teises otsas on liitlause, mille osalause vahel on selge hierarhiline suhe: alistatud lause on pealause moodustaja (Lehmann 1988: 184). Kortmann (1997: 59–60) iseloomustab rinnastuse ja alistuse vahelist hajusat piiri konjunktsioonide kaudu: ta väidab, et tüüpiline alistav sidend võib esineda rindlauses ja vastupidi, tüüpiline rinnastav konjunktsioon võib esineda alistavana. Alistuse ja rinnastuse hajusat üleminekuala käsitletakse ka väitekirja V artiklis eesti keele mõõnva tähendusega liitlause näitel. Näidatakse, et alistuse ja rinnastuse vahelist üleminekuala tähistavad ühelt poolt mõõnvad konnektiivid (*siiski, ometi*), teiselt poolt aga alistavad mõõndkonjunktsioonid, mida saab kasutada ka rinnastavatena (nt *Ta oli ilus, kuigi kurb*). Eesti keeleteaduses on rinnastuse ja alistuse vaheline hajus üleminekuala mõnevõrra tähelepanu leidnud varemgi: Nemvalts (Nemvalts, Vare 1984: 158–159) toob ebamäärase liigikuuluvusega lausetena välja võrdlus-, tagajärje-, universaalsed mõõndtingimus- (seda terminit küll kasutamata), mõõnd- ja *sest*-sidesõnaga põhjuslausega liitlased. Näiteks väidab ta, et *sest*-algulisi põhjuslauseid võib lisaks alistatud põhjuslausele pidada ka rindlause osaks, millel on eelneva osalausega kas järeldav või seletav seos (vt põhjalikumalt peatükist 6.2).

Süntaktiliselt funktsioonilt liigituvad alistatud osalaised ehk kõrvallased komplementlauseteks, adverbiallauseteks ja relatiivlauseteks. Komplementlause (4a) on alistava lause predikaatverbi, vahel ka muu liikme seotud laiend; adverbiallause (4b) on vaba laiend ning relatiivlause (4c) kuulub atribuudina alistava lause mõne NP koosseisu.

- (4) a. *Mart lootis, et haige avab silmad.*
b. *Kui haige täna ärkab, on loota tema täielikku paranemist.*
c. *Haige, kes oli pikalt maganud, ärkas lõpuks.*

Alistatud lauseid iseloomustavad tunnused varieeruvad keeliti tugevalt, siiski peetakse mitut alistuse tunnust oluliseks ka keeltevaheliselt. Diessel (2004: 43–48) toob välja alistatud lausete järgmised omadused (neist kaht esimest nimetatakse alistusest rääkides kõige sagedamini).

1. Alistatud laused on süntaktiliselt teise lausesse sisestatud, st alistatud lause toimib pealause moodustajana (vt Roberts 1988: 54, Cristofaro 2003: 16–17, Diessel 2004: 43–44): komplementlause toimib pealauses harilikult sihitise või alusena, vahel ka öeldistäitena või (seotud) määрусena ehk adverbialkomplementendina, relatiivlause täiendina ja adverbiallause (vaba) määрусena. Seda tõestab asendustest, mis lähtub eeldusest, et kui kõrvallause toimib lauses moodustajana, siis on võimalik see asendada sõnavormi või fraasiga (vrd laused 5a–b, 6a–b ja 7a–b) (Diessel 2004: 43, vt ka Vincent 1999: 352).

- (5) a. Märkasin, et olin eksinud.
- b. Märkasin oma eksimust.
- (6) a. Politsei leidis meie auto, mis oli eile varastatud.
- b. Politsei leidis meie eile varastatud auto.
- (7) a. Kui viimased külalised olid lahkunud, läks ta magama.
- b. Pärast viimaste külaliste lahkumist läks ta magama.

Siiski ei ole see test absoluutne, sest osa määрусu esineb ainult kõrvallause kujul, nt eesti keele tagajärjelaulusel puudub sõnakujuline vaste (vt nt Rannut 1981: 9–10, EKG II).

Lisaks esineb eri keeltes muidki teste, mille abil saab välja selgitada, kas lause on alistatud või mitte. Kõrvallausel võib olla pealausest ja seega ka rindosalausest erinev sõnajärg, samuti võib kõrvallause ja pealause järjestus erineda rindosalauseste järjestusest, nt amele keeles saab sama alistatud osalause esineda nii pealause ees kui ka järel, kuna aga rinnastatud lausete puhul osalauseste järge muuta ei saa (vt Roberts 1988: 54–56, Whaley 1997: 250, Thompson jt 2007: 239–240). Fikseeritud sõnajärgega kõrvallause tõenäoliselt tuntuim näide on saksa kõrvallause, kus finiiitverb paikneb alati osalause lõpus.² Eesti keeles võib osalause sisestatuse testina kasutada ka pealause sõnajärge, nagu on näidanud Liina Lindström käesoleva töö V artiklis mõõndlausega liitlause põhjal. Eesti keele pealausele on harilikult omane V2-sõnajärg, st ka juhul, kui lause algab mõne muu moodustaja kui subjektiga, jääb finiiitne verb teisele kohale ja subjekt paigutub lauses mujale (Tael 1988), vrd nt *Mart käib hommikuti ujumas* ja *Hommikuti käib Mart ujumas*. Finiiitverb jääb lauses teisele kohale ka siis, kui lausealguliseks moodustajaks on osalause, nt *Kui on ilus ilm, käib Mart ujumas*.

Diessel (2004: 44) mõõnab, et kuigi sisestatus on alistatud lause oluline tunnus, ei ole see omane sugugi kõigile traditsiooniliselt alistatuks peetud konstruktsioonidele. Sisestatuse tunnus ei ole absoluutne ka seetõttu, et alistuse ja

² Ka eesti keele kõrvallause sõnajärg on olnud valdavalt verbilõpuline, kuid Aaviku mõjul, kes pidas verbilõpulist sõnajärge saksapärasuseks, on eesti kõrvallause sõnajärg muutunud (Ehala 1998). Eesti keele kõrvallause sõnajärje ja selle uurimise kohta vt lähemalt peatükist 6.1.

rinnastuse piir ei ole selge, nii et esineb konstruktsioone, mille puhul ei ole võimalik selle sisestatust määrata. Lisaks on keeli, kus sisestatud on vaid teatud tüüpi kõrvallused. (Cristofaro 2003: 18–22)

2. Alistatud laused on (morfoloogiliselt) markeeritud kui sõltuvad konstruktsioonid (Diessel 2004: 44). Sõltuvus tähendab seda, et need laused ei saa esineda üksinda iseseisvate lausetena (Cristofaro 2003: 15, Diessel 2004: 45) (vt 8a–b). Sõltuvad on need osalused, mis sisaldavad alistussidendit (näide 8) (Cristofaro 2003: 15, Diessel 2004: 44). See joon on olulise kõrvallausete tunnusena välja toodud ka eesti keeleteaduslikus kirjanduses (vt nt Mihkla, Valmis 1979: 171, Rannut 1981: 13).

- (8) a. Kui Mari aknast välja vaatas, märkas ta tänaval võõrast meest.
b. *Kui Mari aknast välja vaatas.

Cristofaro (2003: 16) leiab, et see tunnus ei ole sobiv määratlema komplementlauset, sest komplementlause puhul ei tulene iseseisva lausena esinemine võimalus mitte tema morfosüntaktilistest omadustest, vaid oleneb pealause verbi valentsist – pealause esinevad verbid, mis nõuavad komplementi. Oma väidet toetavaks peab ta ka fakti, et samamoodi verbi valentsist sõltuvalt ei saa omaette lausena esineda ka komplementlause pealause. Lisaks väidab ta, et ka laiemalt ei ole sõltuvus ja omaette lausena esinemise võimalus piisav argument alistust rinnastusest eristama, kuna ka sugugi mitte kõik rindlause osalused ei saa iseseisva lausena esineda (vt näited 9a–b).

- (9) a. Sajab vihma ja ma ei lähe välja.
b. *Sajab vihma ja.

Cristofaro argumentatsiooniga ei saa aga päriselt nõustuda. Et koordineeritud lausete puhul ei kuulu sidend kumbagi osalusesse (vt nt EKG II: 275), siis ei ole põhjust sidesõna ka osalusesse jätta, nii et näitelausest (9a) saab kenasti moodustada kaks iseseisvat lauset (vt näide 10).³

- (10) Sajab vihma. Ma ei lähe välja.

Komplementlause korral aga ei ole see, et kõrvallause olemasolu sõltub predikaadi valentsist, osalause alistatuse suhtes relevantne omadus, komplementlause on alistava sidendi abil markeeritud alistavana. Diessel (2004: 44) näitab, et kui finitiise öeldisverbiga komplementlausest alistusmarkerit ei ole, siis on vormi

³ Rinnastatud osalause iseseisvate lausetena esinemise võimalus on aga tõesti keerulisem juhul, kui rindlause osalusest on kontekstiellipsi tõttu mõni lauseliige välja jäetud. Näiteks lausest *Mina toon magusa ja tema soolase toidu* ei saa moodustada iseseisvaid lauseid rinnastavat sidesõna lauselõpumärgiga asendades. See aga ei tähenda, et tegemist ei oleks rinnastatud lausetega. Selliste lausete puhul on tegemist rindlausega, mis ei paikne rinnastuse ja alistuse kontiinumi otsas tüüpilisima rindlause positsioonil.

poolest tegemist mittealistatud lausega, mis võib esineda ka iseseisva lausena (vt näited 11a–b).

- (11) a. I think we should leave.
‘Arvan, et peaksime lahkuma’
b. We should leave.
‘Peaksime lahkuma’

Morfosüntaktilistest vahenditest kasutatakse paljudes keeltes osalause alistatuse markeerimiseks madaldatud predikaatverbi vormi, milleks on kõik verbivormid, mida ei saa kasutada iseseisvas väitlause ning mis struktuurilt erinevad balansseeritud verbivormidest, st neist, mis saavad esineda iseseisvas väitlause (Cristofaro 2003: 57, 2005: 506). Eesti keeles on alistust markeerivateks madaldatud verbivormideks näiteks infiniitsed verbivormid (näites 12a on otstarbelause öeldisverb *da*-infinitiivi vormis), nagu näidatakse VI artiklis, mis käsitleb eesti keele otstarbelauseid. Romaani keeltes kasutatakse aga subjunktiivi (vrd itaalia keele näiteid 12b–c) (Vincent 1999: 352).

- (12) a. Mari läks poodi, et piima osta.
b. Giorgio non capisce (IND)
‘Giorgio ei saa aru’
c. Temo che Giorgio non capisca (SUBJ)
‘Kardan, et Giorgio ei saa aru’

3. Alistatud lause on semantiliselt pealausele integreeritud. Pealause väljendab tähelepanu keskmesse asetatud infot, kuna aga kõrvallause annab edasi taustinfot, mis toetab, seletab, kirjeldab ja täpsustab pealausega edasi antut (Whaley 1997: 250, Diessel 2004: 44–45, Blühdorn 2008: 73–76). On ka väidetud, et kõrvallause esitatud info on vähemtähtis (Aarts 2006: 249, Ehvert 2012: 15). Seda tunnust peetakse omaseks eelkõige adverbiaal-, aga ka relatiivlausele. Cristofaro (2003: 26) sõnul võimaldab see tunnus käsitleda alistust ka keeltes, kus puudub morfosüntaktiline alistus.

Siiski on ka sellel alistuse tunnusel puudusi. Olulisimaks neist võib pidada seda, et pole ühtseid kriteeriumeid, mille põhjal esiletõstetust ja taustal olemist määrata (Myhill, Hibiya 1988: 362). Sellest tulenevalt saab kõrvallause esiletõstetust või taustaks olemist määrata vaid laiema teksti analüüsi põhjal, mis aga ei ole näiteks tüpoloogilises käsitluses mõeldav (Cristofaro 2003: 26).

4. Kõrvallause kuulub pealausega samasse moodustusüksusesse, millele on omane nii sisuline kui ka intonatsiooniline terviklikkus. Seega ei saa põimlause korral esimest osalausest interpreteerida enne, kui kogu lause on moodustatud. Näiteks rindlause (13a) puhul on seotud kaks iseseisvat intonatsioonilist üksust, mille puhul saab esimest osalausest interpreteerida enne, kui teine osalause on moodustatud. (Diessel 2004: 46–47) Seevastu põimlause korral ei saa esimest osalausest interpreteerida enne, kui mõlemad osalused on moodustatud (vt näited 13b–d).

- (13) a. Kogu see arutelu on mõttetu ja ma ei taha sellest enam rääkida.
 b. Arutelu, mis näib mõttetu, ei kõida ta meeli.
 c. Kui see arutelu näib mõttetu, siis räägime millestki muust.
 d. Ta teadis, et arutelu on mõttetu.

See kriteerium ei kehti kõigi alistatud lausete puhul samaväärselt, vaid mida tugevam on pea- ja kõrvallause seotus, seda vähema tõenäosusega on kahe osalause vahel intonatsiooniline paus. Seetõttu on komplementlause, mis toimib pealause argumendina, harva pealausest intonatsiooniliselt eraldatud. Sagedamini on pealausest intonatsiooniliselt eraldatud adverbiallause, mis on enamasti vaba laiend. (Whaley 1997: 248–249) Ka Diessel (2004: 47) mõnab, et see kriteerium (nagu ka eelmised kolm) pole absoluutne; on rindlauseid, kus osalused moodustatakse ühe üksusena, ning samas on alistatud lauseid, mis võivad toimida iseseisva moodustusüksusena. Iseseisva moodustusüksusena toimivad alistatud laused juhul, kui need lisatakse pealausele, mis moodustab vormi poolest tervikliku lause (14a–b). Kirjas võib pealause (intonatsioonilist) terviklikkust markeerida ka lauselõpumärgiga (14c).

- (14) a. Ootan sõpra, kes peaks iga hetk jõudma.
 b. Mart ärkas täna väga vara, sest tahtis hommikul rahulikult tööd teha.
 c. Veel nüüdki langevat ta pilk kõigepealt võõra jalgadele ja siis alles näkku. Kui tegemist on vanema mehega. (ILU1990)

Et aga sinne töö käsitleb vaid eesti keele adverbiallauseid, on kasutatud peamiselt vormilisi omadusi. Seejuures on enim leidnud rakendust kaks esimest omadust, kuna kaks viimast on jäänud adverbiallauseste määratlemisel tagaplaanile.

2.2. Kõrvallauseste süntaktilised põhitüübid

Nagu juba nimetatud, liigitatakse alistatud osalused kolmeks süntaktiliseks põhitüübiks: komplement-, relatiiv- ja adverbiallauseteks. Järgnevalt peatun neist igaühel lähemalt ning tutvustan ka eri kõrvallause tüüpide hajusaid üleminekualasid.

2.2.1. Komplementlause

Komplementlause on kõrvallause, mis on pealause predikaatverbi (vahel ka muu liikme) argumendiks ehk seotud laiendiks. Keeletüpoloogias käsitletakse komplementlausest harilikult vaid kõrvallauseid, mis on pealause subjektiks (15a) või objektiks (15b) (vt nt Whaley 1997: 255, Noonan 2007: 52, selle käsitluse kriitikat vt nt Itkonen 2001: 320–322). Eesti keeleteaduses (vt EKG II: 282–283) peetakse tavaliselt komplementlauseks ka neid argumente, mis toimivad pealause rektsiooniadverbialina (15c) või seotud predikatiivina (15d), seisundiadverbialina (15e) või atribuudina (15f).

- (15) a. On ehmata, et Mart eksamit ei sooritanud.
 b. Ma lootsin, et Mart ikka sooritab selle eksami.
 c. Kahtlesin, kas Mart sooritab eksami.
 d. Minu soov on, et Mart sooritaks eksami.
 e. Minu soov jäi selliseks, et Mart sooritaks eksami.
 f. Mulle jäi mulje, nagu Mart ei oleks eksamit sooritanud.

Struktuurilt võib komplementlaused jagada väit- ja küsilauseteks (EKG II: 283, Itkonen 2001: 322–323).

Komplementlaused esinevad koos teatud verbidega, sagedamini võtavad komplementlauseid kõnelemisverbid (nt *ütleva, küsima*), mentaalset seisundit väljendavad verbid (nt *teadma, uskuma*), tajuverbid (nt *kuulma, märkama*), soove väljendavad verbid (nt *soovima, lootma*), faktiverbid (nt *kahetsema, tähtis/kahetsusväärne/kurb/ootamatu/kummaline olema*) (Diessel 2004: 81, Noonan 2007: 121–145, vt ka Itkonen 2001: 323). Samuti võtavad komplementlauseid nimetatud verbidest tuletatud substantiivid.

Diessel (2004: 81–82) eristab kaht viisi, kuidas komplementlause pealauseid kasutatakse: väitev kasutus ja performatiivne kasutus. Väitva pealause puhul (nt lauseis 16a–b) toimib kõrvallause propositsioon pealause propositsiooni elemendina. Seejuures annab pealause edasi peamist sündmust või olukorda ning komplementlause väljendab taustaks olevat infot, mis on relevantne vaid pealausega edasi antud situatsiooni sees.

- (16) a. Peeter mäletab, et ta on seda poissi varem näinud.
 b. Peeter märkas, et poiss on võõras.

Performatiivse pealause puhul (17a–b) ei kannu pealause põhipropositsiooni, vaid seda teeb komplementlause. Komplementlause kirjeldab teatud situatsiooni ning pealause näitab kõrvallause illokutiivjõudu. Performatiivse pealause korral on pea- ja komplementlause tunduvalt nõrgemalt seotud kui väitva pealause puhul ning pealause võib ka alati ära jätta, kui kõrvallause illokutiivjõud kontekstist selgub (vrd 18a–b). Väitvat pealauseid pole seevastu võimalik nii lihtsalt välja jätta. Vormi poolest võib performatiivsed pealused jagada esimese isiku pealauseteks (17) ja nendeks, mis moodustatakse küsimuse või käsuna (19) (Diessel 2004: 82–85). Diessel (2004) näitab, et performatiivsete kõneakti-verbidega käituvad samamoodi ka mentaal- ja tajuverbid, millel on siiski topelt-funktsioon: nad kirjeldavad ühelt poolt situatsiooni või olukorda (st on väitva kasutusega), kuid teisalt antakse nende abil kuulajale ka juhtnööre, kuidas kõrvallausega väljendatut mõista (vrd 20a ja b).

- (17) a. Küsin, kas sa oled seda poissi varem näinud.
 b. Luban, et aitan sind selle töö juures.
 (18) a. Kas sa oled seda poissi varem näinud?
 b. Aitan sind selle töö juures.
 (19) Näita, mida sa täna õppisid.
 (20) a. Ma usun, et see on viga.
 b. See on tõenäoliselt viga.

Komplementklasi alistusmarkerit nimetatakse komplementiseerijaks. Kehayov (ilmumas) nimetab (EKG II liigitusest lähtudes) järgmised komplementlause markerite tüübid: üldised komplementiseerijad (eesti keeles *et*), küsimarkeritest komplementiseerijad (*kas*, küsivad-siduvad asesõnad ja proadverbid, nt *miks*, *kuhu*), aja-/tingimuskonjunktsioonidest komplementiseerijad (*kui*), sarnastavad komplementiseerijad (*nagu* ~ *justnagu*, *kui* ~ *justkui* ~ *otsekui*) ja muud vabad lekseemid (nt *kuni*). Eesti keele peamiseks komplementiseerijaks on sidesõna *et* (Remmelg 2006a: 15). Komplementiseerija valikut mõjutab eelkõige see, kas kõneleja teab või ei tea kõrvallausega edasiantu väärust/tõesust. Sidesõna *et* on ses suhtes markeerimata. (EKG II: 283)

Komplementlause öeldisverbi vormi järgi eristab Noonan (2007: 61) indikaatiivseid ja subjunktiivseid komplementlauseid. Indikaatiivseteks komplementlauseteks nimetab Noonan neid, mis sarnanevad kõige enam iseseisva väitlausega, ning subjunktiivseks neid, mis erinevad iseseisvast väitlausest verbivormi poolest. Subjunktiivsel komplementlausel võib indikaatiivsega võrreldes olla ka muid lisamarkereid, nt eri komplementiseerijad või modaalpartiklid. Subjunktiivne komplementlause on katustermin, mis võib eri keeltes hõlmata komplementlauseid, kus öeldisverb on subjunktiiv, optatiivi, potentsiaali vmt vormis. Samas jäävad siit käsitlusest välja kõrvallused, mille öeldisverbiks on infinitiiv (vt nt eesti keele lause 21b). Selle vältimiseks jagab Cristofaro (2003: 125–129) komplementlused selle järgi, kas selle öeldisverb on balansseeritud (st sama verbivormi saab kasutada ka iseseisvas väitlause) või madaldatud (st sama verbivorm iseseisvas väitlause ei esine). Eesti keeles võib komplementlause öeldiseks olla nii balansseeritud (21a) kui ka madaldatud (21b–c) verbivorm, arutlust selle kohta, kas eesti keele tingiv kõneviis kuulub balansseeritud või madaldatud verbivormide hulka, vaata VI artiklist.

- (21) a. Laususin, et olen teda varem kohanud.
b. Mõtlesime, kuidas kiiremini kohale jõuda.
c. Ootasin, et ta tuleks kiiremini.

Ehkki komplementlause on seotud ja adverbiallause vaba laiend, on neil ühisjooni, millel peatutakse lähemalt peatükis 2.2.3. Eriti lähedane on komplementlause otstarbelausele: neil on nii semantilisi, morfosüntaktilisi kui ka diskursusepragmatilisi ühisjooni. Komplement- ja otstarbelause vahekorda tutvustakse VI atiklis, kus näidatakse, et lisaks sellele, et neis kõrvallauseis esineb sama alistusmarker, võib mõlemas esineda öeldisverb *da*-infinitiivi ja konditsionaali vormis. See tuleneb tõenäoliselt nimetatud kõrvallauseste semantilisest ühisosast: mõlemaga edasi antud sündmuse või olukorra realiseerumine on kõnehetkel lahtine.

2.2.2. Relatiivlauseid

Relatiivlause on kõrvallause,⁴ mis modifitseerib nimisõna(fraasi), st on nimisõna fraasis täiendiks (22a). Lisaks esitab EKG II relatiivlauseid, mis on sidendi kaudu viiteseoses kogu pealausega (22b). Seda tüüpi relatiivlauseid on harvemad ning on lähedasemad adverbiaal- ja ka rinnastatud osalausele (vt ptk 2.2.3).

- (22) a. Mees, kes siin veel kaks minutit tagasi ootas, on nüüd lahkunud.
b. Mees on nüüd lahkunud, mis mind väga üllatab.

Relatiivlauseid jagatakse restriktiivseteks (23a) ja mitterestriktiivseteks (23b) selle järgi, milline on relatiivlause ja tema põhja semantiline suhe (Erelt 2004a: 405).⁵ Restriktiivse relatiivlause puhul viitab kõrvallause põhi klassile, kuhu referent kuulub, ning kõrvallause piirab põhja nii, et see hakkab viitama vaid kindla(te)le klassi liikme(te)le. Mitterestriktiivse relatiivlause puhul on kõrvallause põhja võimalik üheselt mõista ka iseseisvalt ilma relatiivlausest, kuid relatiivlause esitab põhja referendi kohta lisainformatsiooni. (Kroeger 2005: 231)

- (23) a. Raamat, mida eile lugesin, pani tänavalaste elu peale mõtlema.
b. Lennart Meri, kes oli Eesti president aastail 1992–2001, oli ühtlasi ka tuntud kirjanik.

Sama kõrvallause võib olenevalt lause tähendusest tõlgendada kas restriktiivselt või mitterestriktiivselt. Lause (24) kõrvallause on restriktiivne relatiivlause, kui Mardil on rohkem kui üks auto ning kõrvallause täpsustab, millist Mardi autodest kõneleja silmas peab. Tegemist on aga mitterestriktiivse kõrvallausega, kui Mardil on ainult üks auto.

- (24) Mardi auto, millega ta meil möödunud nädalal külas käis, läks maha-kandmisele.

Nagu näitab Helasvuo (1993) suulise soome keele materjali põhjal, ei ole piir restriktiivsete ja mitterestriktiivsete relatiivlause vahel selge. Üheks põhjuseks võib olla ka see, et soome keeles (nagu ka eesti keeles) puuduvad määravad artiklid. Vajadusel võib aga referendi definiitseks muutmiseks kasutada muid vahendeid, nt eesti keeles kasutatakse restriktiivse relatiivlause põhisõna ees paiknevat korrelaati *see*, *selline* või adjektiivi *ainus*, järgarvsõnu, superlatiive

⁴ Eesti keeles kuulub relatiivklause hulka lisaks finiiitse öeldisverbiga relatiivlausele ka partitiivbitarind, mis paikneb oma põhja ees, nt *mees, kes sööb õuna = õuna sööv mees*. Partitiivbitarindit on relatiivkonstruktsioonina käsitletud Pikver (1988a, 1988b), Kõpp (2004) ja Erelt (2004a). Et sinne käsitus keskendub kõrvallausele, siis jääb partitiivbitarindist relatiivklause tähelepanu alt välja.

⁵ Relatiivklause tüüpide kohta vt põhjalikumalt Keenan 1985, Lehmann 1986, Andrews 2007, Hendery 2012, Cinque 2013.

ning üldisuskvantoreid *kõik* ja *iga* (25a–c).⁶ Et mitterestriktiivse relatiivlause puhul on põhi juba määratud, siis ei saa selliste lausete puhul olla artiklilaadset määratlejat (Erelt 2004a: 405).

- (25) a. See mees, kes siin käis, on igavene lurjus.
b. Ainus juurvili, mis Mardile ei maitse, on peet.
c. Kõige lühem inimene, kes praegu elab, on vaid 53 cm pikk.

Restriktiivset relatiivlauseid kasutatakse mitterestriktiivsest sagedamini (Kõpp 2004: 19). Ühtlasi moodustab see oma põhjaga tugevamalt seotud terviku kui mitterestriktiivne relatiivlause (Erelt 2004a: 406).

Tüpoloogiliselt kuuluvad eesti keele relatiivlauseid nn välispõhjaga relatiivlause hulk (nende puhul asub põhi väljaspool relatiivlauseid) (26a), kuid esineb ka põhjata relatiivlauseid (26b).

- (26) a. Poisike, kes seal jookseb, on vaevalt viis aastat vana.
b. Tal pole, kus olla. (Erelt 2004a: 408)

Välispõhjaga relatiivlause puhul on oluline näidata, mis lauseliikmena käitub põhi relatiivlause sees. Eesti keeles tehakse seda relatiivlause põhja asendavate (sellele viitavate) relativeerijate abil, nt lauses 27a näitab relativeerija, et tege mist on subjektiga, ja lauses 27b objektiga. (Erelt 2004a: 409)

- (27) a. Märkmik, mis laual vedeleb, on kolleegi oma.
b. Märkmik, mille ma leidsin, on kolleegi oma.

Eesti keeles on valdavateks relativeerijateks prosubstantiivid (*kes, mis, kumb*), aga ka proadjektiivid (*milline, mäherdune*), mida kasutatakse peamiselt restriktiivsetes relatiivlauseis (Erelt 2004a: 409). Samuti võib relativeerijana kasutada proadverbe (nt *kuhu, kus, kust, millal*) (EKG II: 311).

Relatiivlauseid erinevad teistest alistatud lausetest selle poolest, et nendega edasi antud olukorral või sündmusel puudub sisuline semantiline seos pealause olukorra või sündmusega. Kui komplementlause puhul sisaldab üks olukord kohustuslikku viidet teisele olukorrale ja adverbiallause sisaldab lisainfot selle kohta, mis tingimustel pealausega edasi antud olukord/sündmus toimub, siis relatiivlause ja pealause on vaid ühine osaleja. (Cristofaro 2003: 197) Samas on relatiivlause adverbial- ja komplementlausega hajus üleminekuala, mida tutvustatakse lähemalt järgmises alapeatükis.

⁶ Eesti keele omadega sarnased vahendid on restriktiivse relatiivlause põhja definiitseks muutmisel kasutusel ka soome keeles (vt ISK: 1112).

2.2.3. Adverbiaallused

Adverbiaallused on pealause predikaadi (vm lauseliikme) vabad laiendid, mis kuuluvad semantiliselt kogu pealause juurde (EKG II: 295) ning mis tutvustavad pealausega edasi antud sündmuse või olukorra toimumise asjaolusid, nagu aeg, viis, põhjus, tingimus, otstarve jne (Cristofaro 2003: 155). Kuigi adverbiaallauseid on traditsiooniliselt peetud üheks alistatud lausete liigiks, on need komplement- ja relatiivlausetega võrreldes pealausega tunduvalt nõrgemalt seotud ning seetõttu võib neid pidada rinnastuse ja alistuse teljel rinnastusele lähemal paiknevaks kui komplement- ja relatiivlauseid (Givón 2001: 327–328, Diessel 2004: 150–151, Thompson jt 2007: 238). Paljud keeled ei väljenda adverbiaalseid suhteid alistatud lausega, kuigi komplement- ja relatiivlused on kõrvallused (Cristofaro 2003: 155). Diessel (2004) käsitlebki komplekslausetes omandamist uurides adverbiaallauseid koos rinnastatud lausetega ning ühendab need termini *ühendatud klausid* (*conjoined clauses*) alla.

Peale vabade ehk prototüüpsete adverbiaallausete on adverbiaallauseteks nimetatud ka verbi komplementlauseid, mis pole subjektid ega objektid, nt (28)

(28) Mart jõudis selgusele (selles), et tal ei ole oma naisega ühist tulevikku.

Et niisugusel juhul on tegemist seotud adverbiaaliga, siis olekski terminoloogilise selguse huvides teinekord kasulik neid niimoodi pikemalt nimetada (kui ei taheta pruukida muid termineid, nagu obliikva vms, vt Erelt 2004a: 402). Samas on Erelt (2004a: 402–403, 2004b: 14) näidanud, et vabaduse ja seotuse vahel pole teravat piiri ning et komplement- ja adverbiaallausetel on ka struktuurseid ühisjooni. Tõepoolest, ühelt poolt saab näiteks tüüpilise komplementmarkerina toimivat üldalistavat sidesõna *et* kasutada peale komplementlause (29a) paljudes adverbiaallausetes, nt põhjus- (29b), otstarbe- (29c) ja viisilauses, pea- või kõrvallauses paikneva korrelaadi abil ka tagajärje-, kvantumi- ja mõõndlause. (Remmelg 2006a). Teiselt poolt saab komplementlause kasutada ka adverbiaalsuhteid markeerivaid sidendeid (30).

- (29) a. Ma tahan, et sa seda loeksid.
b. Otsin selle raamatu sulle (sellepärast), et sa seda loeksid.
c. Otsin selle raamatu sulle (selleks), et sa seda loeksid.
- (30) On hea, kui sa ka täna õhtul tuled.

Adverbiaallausetest on komplementlausetega eriti tugevalt seotud otstarbelaused. Croft (2001: 326) esitab neid kui ainsat otsest seost adverbiaal- ja komplementlausetes vahel. Äärmiselt tugevat seost otstarbe- ja komplementlause vahel on näidanud ka Schmidtke-Bode (2009: 157–165), kelle järgi on nende kahe alistatud lause vahel nii semantilisi, morfosüntaktilisi kui ka diskursusepragmatilisi ühisjooni. Otstarbe- ja komplementlause vahekorda on täpsemalt käsitletud VI artiklis, kus näidatakse, et eesti keele komplement- ja otstarbelause võivad olla vormilt ühesugused.

Terav ei ole adverbiallausetega piir ka relatiivlausetega. Kui pealause korre- laadile on lisatud üldise tähendusega substantiiv, nt *põhjus*, *tingimus* (Erelt 2004a: 403), nagu lausetes (31a–c), siis võib alustatud lauseid käsitada ka restriktiivsete relatiivlausetena (vrd tüüpiliste adverbiallausetega 32a–c). Kuigi selline relatiivlause vormis esinemine on eelkõige omane aja-, koha- ja viisi- määruslausetele, st adverbiallausetele, mida Thompson jt (2007) järgi võib asendada ühe sõnaga, saab sel moel edasi anda ka teisi adverbiallausetes. Sama kehtib õigupoolest ka komplementlause ja relatiivlause vahekorra kohta (vrd 31d ja 32d).

- (31) a. Sellest *asjaolust* hoolimata, et noormehed on alaealised, lasti nad ööklubisse.
 b. Me ei jäta midagi tegemata (vaid sel) *põhjusel*, et naabritele ei meeldi.
 c. Tulen kaasa *tingimusel*, et õhtul läheme kontserdile.
 d. Teda hirmutas (see) *asjaolu*, et õpilased pidasid juhtumit naljakaks.
- (32) a. Hoolimata sellest, et noormehed on alaealised, lasti nad ööklubisse.
 b. Me ei jäta midagi tegemata (vaid) sellepärast, et naabritele ei meeldi.
 c. Tulen kaasa, kui läheme õhtul kontserdile.
 d. Teda hirmutas (see), et õpilased pidasid juhtumit naljakaks.

Adverbiallaused on sarnased ka nende relatiivlausetega, mis on alistava siden- di kaudu seotud kogu pealausega, mitte vaid nimisõna(fraasi)ga. Nimetatud kõrvallausetega vormiline sarnasus avaldub selles, et sellised relatiivlaused, nagu sageli ka adverbiallaused (eriti tagajärgelaused, mis samuti kuuluvad alati kogu pealause kui terviku juurde) ei kuulu intonatsiooniliselt pealausega samasse moodustusüksusesse. See omadus aga lähendab nii kogu pealausega seotud relatiiv- kui ka adverbiallauseid rinnastatud osalausele. Vrd lauseid 33a–c, kus lauses 33a on kõrvallauseks relatiivlause, lauses 33b tagajärgemääruslause ning lauses 33c on tegu rindlausega.

- (33) a. Mari otsustas jälle puhata, mis teisi matkalisi juba ärritas.
 b. Mari otsustas jälle puhata, nii et teised matkalised juba ärritsid.
 c. Mari otsustas jälle puhata ja see juba ärritas teisi matkalisi.

Adverbiallausetega tihedat seost relatiiv- ja komplementlausega näitab ka see, et relatiiv- ja komplementlause markerid on sagedasteks adverbiallause markerite allikaks (Kortmann 1997: 340).

Semantiliselt hõlmab adverbiallause väga laia ala. Keeled varieeruvad tuge- valt selles suhtes, milliseid adverbiallausetes suhteid adverbiallausetega väljenda- takse. Eesti keeles on eristatud järgmisi määruslauseid: koha-, aja-, määra-, viisi-, kõrvutus-,⁷ põhjus-, tingimus-, möönd-, otstarbe- ja tagajärgelause (Ran- nut 1981, EKG II: 295), vt vastavalt 34a–j. Siinses töös tutvustatakse lisaks ka mööndtingimuslause, millel on nii tingimus- kui ka mööndlause omadusi (34k).

⁷ Rannut (1981) käsitleb vaid osa EKG II-s esitatud kõrvutusalusetest ning nimetab neid vastandusmääruslauseteks.

- (34)
- a. Seadus keelab kaamerad seal, kus need olema peaksid.
 - b. Kui sulane ärkas, oli päike juba kõrgel.
 - c. Tänavu nõuti nii suurt summat, et pidime loobuma.
 - d. Ta istus nii, et nägu ei olnud näha.
 - e. Selle asemel et aidata mul toidukotte tassida, lonkis tema mu kõrval, kaks kätt taskus.
 - f. Jään täna koju, sest olen haige.
 - g. Kui end soojalt riidesse ei pane, jääd haigeks.
 - h. Kuigi väljas on ilus ilm, toimetame toas.
 - i. Ta astus akna juurde, et see avada.
 - j. Ja kõik jäid sel hetkel minu selja taha, nii et nende reaktsiooni ma tegelikult ei teagi.
 - k. Isegi kui oleksid monument peatänaval, ei märkaks sind keegi.

Tüpoloogilistes ülevaadetes esitatakse sagedamini aja-, koha-, põhjus-, tingimus-, mööndus-, otstarbe-, tagajärje- ja võrdluslaused (vt nt Whaley 1997: 251–255, Itkonen 2001: 332, Givón 2001: 330–338).

Väga põhjaliku ülevaate adverbiaalsetest suhetest ja neid markeerivatest sündenditest on esitanud Kortmann (1997), kes keeletüpoloogiast lähtudes kirjeldab Euroopa keelte adverbiaallauseid. Oma käsitluses esitab Kortmann (1997: 84–89) järgmised adverbiaalsete suhete rühmad (liigitusse olen omalt poolt märkinud, milliseid adverbiaalseid suhteid eesti keeles adverbiaallausega väljendatakse):

- ajasuhted – siia kuuluvad kõik temporaalsuhted, nt samaaegsus, järgnevus, eelnevus; eesti keele adverbiaallausetest väljendavad ajalisi suhteid ajalaused;
- CCC⁸-suhted – siia kuuluvad peamiselt põhjuse-tagajärjeseost edasi andvad suhted, aga ka näiteks määrasuhted ja vastandus; eesti keele adverbiaallausetest kuuluvad siia rühma põhjus-, tingimus-, mööndtingimus-, möönd-, otstarbe-, tagajärje-, vastandavad kõrvutus- ja kvantumilaused;
- modaalsuhted – nendena käsitleb Kortmann adverbiaalsuhteid, mis on seotud viisisuhetega, st siia kuuluvad kõik adverbiaallaused, mis võivad vastata küsimusele *kuidas?* ja mis ei kuulu CCC-suhteid väljendavate adverbiaallausete hulka,⁹ st nt viisilauseid, võrdluslaused; eesti keeles väljendatakse neid suhteid viisi-, sarnastavate kõrvutus- ja osaliselt ka kvantumilausetega;
- muud – see rühm ei ole kuigi ühtne, siia on liigitatud adverbiaalsuhteid, mis ei kuulu teistesse rühmadesse, nt koht, asendus; eesti keele adverbiaallausetest kuuluvad siia rühma kohalauseid ja osa kõrvutuslauseid.

Nagu on hulgaliselt adverbiaalseid suhteid, on hulgaliselt ka adverbiaalsidendeid. Sama sündendiga saab sageli markeerida rohkem kui ühte adverbiaallauset. Siiski kalduvad keeled sel juhul eri tähendusi muude vahenditega lahus hoidma. Sageli on mitmetähendusliku markeri puhul eri tähendustega seotud süntaktilised piirangud. Näiteks inglise keele sidesõna *since* võib markeerida nii aja-

⁸ Ingl *cause, condition, concession*

⁹ Sarnaselt käsitleb viisisuhteid Halliday (1994: 234–237).

kui ka põhjuslauset, kuid seda sidesõna saab ajatähenduses kasutada (enamasti) vaid juhul, kui lause on minevikuline. (Kortmann 1997: 89–91) Siinse töö II artikkel osutab, et sarnane näib olevat olukord eesti keele sidesõna *kui* puhul, kus lauses kasutatavad ajavormid muutuvad üheks faktoriks, mis eristab *kui*-sidesõnaga markeeritud kõrvallause aja- ja tingimustähendust: kui *kui*-alguline lause on minevikuline, on tegu enamasti ajalausega, kui aga mitteminevikuline, siis kaldutakse lauset tõlgendama tingimuslausena.

Kortmann (1997) näitab, et omavahel on seotud adverbiaalsidendi vorm, see, kui kaua on keeles teatud adverbiaalsuhet adverbiaallausega väljendatud, ning adverbiaalkonjunktsiooni mitmetähenduslikkus. Mida kauem on adverbiaalsuhet adverbiaallausega väljendatud, seda suurema tõenäosusega on adverbiaalmarker ühesõnaline.¹⁰ Ühesõnalised (ja seega ka vanemad) konjunktsioonid on tunduvalt sagedamini mitmetähenduslikud kui mitmesõnalised adverbiaalmarkerid. (Kortmann 1997: 103–106) Näitena võib siin võrrelda sidendeid *kui* ja *sellest hoolimata et*. Sidesõna *kui*, mis on pronoomenist sidesõnaks kujunenud adverbilise vaheetapi kaudu, on vana sidesõna, millele on vasted kõigis läänemeresoome keeltes ja ka kaugemates sugulaskeeltes (Karelson 1959a: 185–186, EES: 187). *Kui* on äärmiselt mitmetähenduslik, seda võib kasutada nii aega, võrdlust, tingimust, mööndust kui ka põhjendust väljendava sidesõnana (lisaks saab seda mitmes eri tähenduses kasutada ka väljaspool adverbiaallauset) (EKSS).¹¹ Seevastu mitmest sõnast koosneva *sellest hoolimata et* puhul paistab veel läbi *hoolima*-sõna leksikaalne tähendus ning see sidend väljendab ainult möönvat tähendust (adverbiaalsidendite ja nende kujunemise kohta vt täpsemalt ptk 5). Siiski näitab Kortmann (1997: 339) Euroopa keelte põhjal, et tüüpiline adverbiaalne alistusmarker on ühesõnaline marker, mis toimib ainult adverbiaalse alistusmarkerina ning on selle kategooria sees ühetähenduslik.

Adverbiaalmarkerite morfoloogiliste, semantiliste ja süntaktiliste omaduste põhjal leiab Kortmann (1997) ühelt poolt kognitiivselt kõige lihtsamad ja kõige keerulisemad adverbiaalsed suhted ning teiselt poolt adverbiaalsete suhete tuuma. Kognitiivse lihtsuse-komplekssuse skaala ühes otsas on aja- (täpsemalt ajalise kattuvuse), koha- ja viisisuhted ning teises otsas on mööndussuhted. Adverbiaalsete suhete tuuma kuulub 12 suhet: CCC-suhetest põhjus-, tingimus-, mööndus-, tagajärje- ja otstarbesuhe; ajasuhetest samaaegset kattuvust, samaaegse kestvust, eelnevust, vahetut eelnevust ja kestvuse lõpppunkti väljendav suhe ning kohta ja sarnasust väljendavad adverbiaalsuhted. (Kortmann 1997: 167, 144)

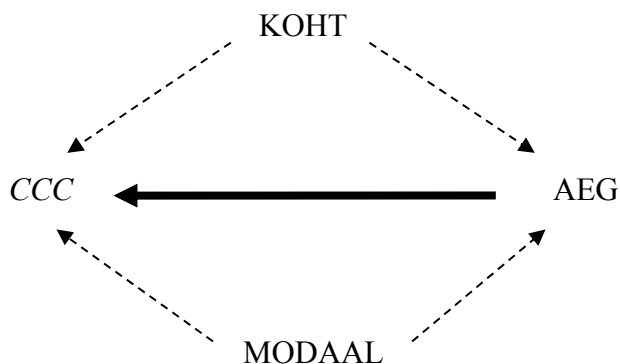
Adverbiaalsed suhted on omavahel semantiliselt seotud (vt joonis 1). Kortmann (1997: 176, 203) eeldab, et suhted, mis on omavahel semantiliselt seotud sünkroonilisest vaatepunktist, on omavahel ühendatud ka diakrooniliselt. Kõige tugevamad on seosed aja- ja CCC-suhete vahel. Ühelt poolt on tegemist sünkroonilise seosega, sest CCC-suhted sisaldavad ajalist järgnevust, nt põhjus- ja

¹⁰ Ühesõnalisi adverbiaalseid alistusmarkereid on Euroopa keeltes rohkem kui mitmesõnalisi (Kortmann 1997: 340).

¹¹ Vt ka soome sidesõna *kun* kohta Herlin 1998. Soome sidesõna *kun*, millel on eesti sidesõnaga *kui* ühine algupära, on samuti väga mitmetähenduslik.

tingimussuhte korral eelneb kõrvallausega väljendatud põhjus/tingimus ajaliselt pealausega edasi antud tagajärjele (vt Jokela 2012: 160). Teisalt on aga tegemist ühesuunalise diakroonilise suhtega, sest temporaalmarkerid kalduvad grammatiseerudes arenema nii põhjus- kui ka tingimusmarkereiks (Heine, Kuteva 2002: 291, 293, vt ka Koks 2002) ning viimasest omakorda mööndtingimus- ning mööndusmarkereiks (vt nt König 1986: 240–241, Kortmann 1997: 200, Haspelmath, König 1998: 567–568, vt ka König, Siemund 2000: 343). Ka eesti keelest leiame näiteid tugevate seoste kohta aja- ja CCC-suhete vahel. Sidesõna *kuna* on läbinud arengu temporaalsest sidesõnast kausaalseks suuresti 20. sajandil. Lähemalt jälgitakse seda kujunemist VII artiklis. Sidesõna *kui* markeerib nii aja- kui ka tingimuslauseid. Nende kõrvallauseste vahekorral peatutakse II artiklis ning näidatakse, et kuigi enamasti saab kas konteksti või finiiitverbi vormi järgi otsustada, kas tegemist on aja- või tingimuslausega, esineb siiski juhte, mil kõrvallauset ei ole võimalik üheselt kas aja- või tingimuslausena tõlgendada. Eesti keele sagedasim mööndusmarker *kuigi* on kujunenud aja- ja tingimusmarkerist *kui* mööndtingimusliku vaheetapi kaudu. Selle arengu kohta saab täpsemalt lugeda V artiklist.

Nõrgad seosed on koha- ja ajasuhete, koha- ja CCC-suhete, aja- ja modaalsuhete ning modaali- ja CCC-suhete vahel. Semantiline seos puudub koha- ja modaalsuhete vahel. Adverbiaalkonjunktsioonide semantilistest muutustest lähtudes võib öelda, et need suhted on ühesuunalised (suund on joonisel 1 näidatud nooltega), nt ajasuhete põhjal võivad kujuneda CCC-suhted, kuid mitte vastupidi. (Kortmann 1997: 178–179)

Kortmann (1997: 178)

Joonis 1. Adverbiaalsuhete seosed

3. PÕHJUSE JA TAGAJÄRJE VAHEKORD ADVERBIAALLAUSETE PUHUL

Kausaalsuhe ei realiseeru kõigi adverbiaalsuhete puhul ühtmoodi, vaid adverbiaalsuhted erinevad üksteisest selle poolest, kas põhjust ja tagajärge antakse edasi vastavalt pealause ja kõrvallausega või vastupidi.

Põhjuslausega põimlause on põhjuse-tagajärjeseos ühene ja selge: kõrvallausega antakse edasi pealausega väljendatud sündmuse põhjust. Näiteks lauses (35) on valutavad põlved põhjuseks, mille tõttu Mari lifti kasutab.

(35) Mari läheb liftiga, sest ta põlved valutavad.

Ka tingimussuhtes sisaldub põhjuslikkus. Comrie (1986: 80) arvates on põhjuslikkus osa tingimussuhete tähendusest, st tingimuslausega edasiantut saab tõlgitada pealause sündmuse/olukorra põhjusena. Sama on näidanud ka Lowe (1987), kes esitab kausaalsuse skaala, kus põhjusliku seose tugevus väheneb vasakult paremale: seadusetaoline – kvaasiseadusetaoline – võimaldav – lihtsustav põhjuslikkus.¹² Nii et tema käsitluses sisaldab iga tingimuslause pealausega väljendatud sündmuse/olukorra põhjust, kuid kahe osalause sündmuse/olukorra vaheline põhjuslik seos võib olla eri tugevusega. Põhjuse-tagajärjeseos tingimus- ja pealause sündmuse/olukorra vahel kujuneb üheks faktoriks, mis aitab tingimuslausest eristada samakujulisest ajalausest, mille puhul põhjuse-tagajärjeseos pealause sündmuse/olukorraga puudub (aja- ja tingimuslause vahekorda on põhjalikumalt käsitletud II artiklis). Siiski on väidetud, et igas tingimuslausega põimlause ei pruugi põhjuslikkust olla, vaid esineb iseseisev tingimuslik suhe (vt nt Rannut 1981: 88, Wierzbicka 1997: 19–20, Athanasiadou, Dirven 1997: 65–66). Näiteks lauses *Kui ta mind solvab, andestan ma talle* ei anna kõrvallause edasi andeksandmise põhjust.

Nagu põhjuslause, nii väljendab ka tingimuslause põhjust ning pealause tagajärge. Tingimussuhtet eristab põhjussuhtest aga see, et tingimussuhte puhul on tegemist hüpoteetilise põhjuse-tagajärjeseosega, st kõneleja ja vastuvõtja ei tea, kas põhjus ja seeläbi ka tagajärg aset leiavad või mitte.¹³ Külmoja ja Karu (1994: 55–56) peavadki konditsionaal- ja kausaaladverbialause olulisimaks erinevuseks seda, et tingimuslause puhul võib rääkida alternatiivist (*kui tuleb ilus ilm / kui ei tule*), kuna aga põhjussuhte puhul alternatiiv puudub (*ta ei tule, sest sajab vihma*). Niisiis on lause (36) kõrvallauses (nagu ka põhjuslause (35)

¹² Herlin (1998: 113) on Lowe'i esitatud skaalat edasi arendanud, ta käsitleb seadusetaolist ja kvaasiseadusetaolist põhjuslikkust koos ning eristab seega kolme astet.

¹³ Siiski pole tingimus- ja põhjuslausest alati võimalik üksteisest eristada, nt eesti keele tüüpiline tingimuskonjunktsioon *kui* (nagu soome vaste *kun*'gi, vt Herlin 1998) võib harva markeerida ka põhjuslausest. Seejuures esineb ka juhte, kus ei ole üheselt mõistetav, kas tegemist on konditsionaal- või kausaallausega. Nt lauses *Aga kui ma olin selle ülesande endale võtnud, polnud mul nüüd pääsu* võib sidesõnaga *kui* algavat kõrvallausest mõista nii tingimus- kui ka põhjuslausest. (Koks 2006: 13).

puhul) väljendatud olukord, et Mari põlved valutavad, lifti kasutamise põhjuseks. Samas aga ei teata, kas Mari põlved õhtul valutavad või mitte.

(36) Kui Mari põlved õhtul jälle valutavad, läheb ta liftiga.

Kuigi on üsna vähe konjunktsioone, mida saaks kasutada nii põhjus- kui ka mööndlauses, ning seega on sünkrooniliselt vähe tõendeid põhjus- ja mööndussuhete seoste kohta, on need suhted omavahel siiski seotud (Kortmann 1997: 202), nt eesti keele konjunktsioon *kuna*, mida kasutatakse tänapäeval tüüpiliselt põhjuslause markerina, võib markeerida ka mööndlauset (EKSS), nt *Ta vallandati, kuna ta ometi süüdlane ei olnud*. On väidetud ka, et möönvad konstruktsioonid on teatud mõttes põhjuskonstruktsioonide vastandid (vt nt König, Siemund 2000). Mööndussuhetes avaldub põhjuse-tagajärjeseos, mis ei realiseeru. Mööndlausete puhul annab kõrvallause edasi põhjust ja pealause tagajärge. Mööndussuhte eripäraks on see, et pealause ei anna edasi mitte kõrvallausega väljendatud põhjusest tulenevat tagajärge, vaid selle puudumist (Rannut 1981: 91). Näiteks lauses (37) puhul võime oma maailmateadmiste põhjal oletada, et kui põlved valutavad, läheb Mari liftiga (st valutavad põlved on lifti kasutamise põhjuseks), kuid mööndlause kummutab selle taustaoletuse (vt Itkonen 2001: 336) ning põhjuse esinemisest hoolimata tagajärg ei järgne, st Mari põlved küll valutavad, kuid lifti ta ei kasuta.

(37) Kuigi Mari põlved valutavad, ei kasuta ta lifti.

Mööndtingimuslause annab samuti edasi põhjust ja pealause tagajärge. Ka põhjuse-tagajärjesuhtega seoses tuleb välja mööndtingimuslause sarnasus nii tingimus- kui ka mööndlausega. Tingimuslausega seob mööndtingimuslauset see, et mõlemad kõrvallaused esitavad hüpoteetilise põhjuse. Kas mööndtingimuslausega väljendatu ka päriselt aset leiab, ei tea ei kõneleja ega kuulaja. Tingimuslausest eristab mööndtingimuslauset aga see, et pealausega esitatud tagajärje asetleidmine ei olene kõrvallausega esitatud hüpoteetilisest põhjusest, pealausega esitatud tagajärg leiab aset igal juhul. See omakorda seob mööndtingimuslauset mööndlausega – pealausega väljendatud tagajärg leiab aset ka siis, kui saab teoks kõrvallausega esitatud ebasoodne põhjus. Nagu lause (37) puhul, nii eeldatakse ka näite (38) puhul oma maailmateadmistest lähtudes, et valutavate põlvedega kasutatakse lifti, kuid ka siin kummutab lause selle eelduse – isegi kui põlved valutavad, ei kasuta Mari lifti. Samas esitatakse põhjus hüpoteetilisena – lausest ei selgu, kas põlved õhtul valutavad või mitte.

(38) Isegi kui Mari põlved õhtul valutavad, ei kasuta ta lifti.

Otstarbelauset on peetud tagajärge ja pealause põhjust väljendavaks (vt nt Rannut 1981: 73). Otstarbesuhte korral on aga tegemist kahetise põhjuse-tagajärjeseosega. Ühelt poolt väljendab otstarbelause pealausega edasiantu soovpõhjust, st otstarbelause väljendab põhjust ja pealause tagajärge. Näiteks lauses

(39) on kaalukaotuse kavatsus põhjuseks, miks Mari dieeti peab. Teiselt poolt aga väljendab pealause põhjust ja otstarbelause tagajärge, näites (39) on seega Mari dieedipidamise tagajärjeks 10 kilo kaotamine. Otstarbesuhte kahetist põhjuse-tagajärjeseost on näidanud ka Itkonen (2001: 336). Et lausest ei selgu, kas otstarbelausega väljendatu ka tegelikult toimub/toimus, siis on otstarbesuhte puhul tegemist kas hüpoteetilise põhjuse või tagajärjega, mis pealausega edasiantu toimumist ei mõjuta.

(39) Mari peab dieeti, et 10 kilo kaotada.

Oma kahetise põhjuse-tagajärjeseose kaudu on otstarbelause seotud nii tagajärje- (42) kui ka põhjuslausega (35, 40). Otstarbe- ja tagajärjesuhte peamiseks erinevuseks peetakse seda, et kui tagajärjesuhte puhul on tagajärjelausega väljendatav pealause sündmusest või olukorrast tulenev tagajärg faktiline ja tüüpiliselt mittetahtlik, siis otstarbesuhte korral on otstarbelausega edasiantav tagajärg tüüpiliselt tahtlik, kuid vaid oletatav, st lausest ei selgu, kas kõrvallausega edasiantu ka tegelikult tõeks saab/sai (Kortmann 1997: 197, Cristofaro 2003: 157, Schmidtke-Bode 2009: 152). Põhjussuhtega seob otstarbesuhet see, et mõlemal juhul väljendatakse kõrvallausega pealause sündmuse/olukorra (soov-) põhjust (vrd 40a–b). Eesti keele otstarbe- ja põhjuslause seoseid on käsitletud lähemalt VI artiklis.

- (40) a. Loen lehte, et end maailmas toimuvaga kursis hoida.
b. Loen lehte, sest tahan end maailmas toimuvaga kursis hoida.

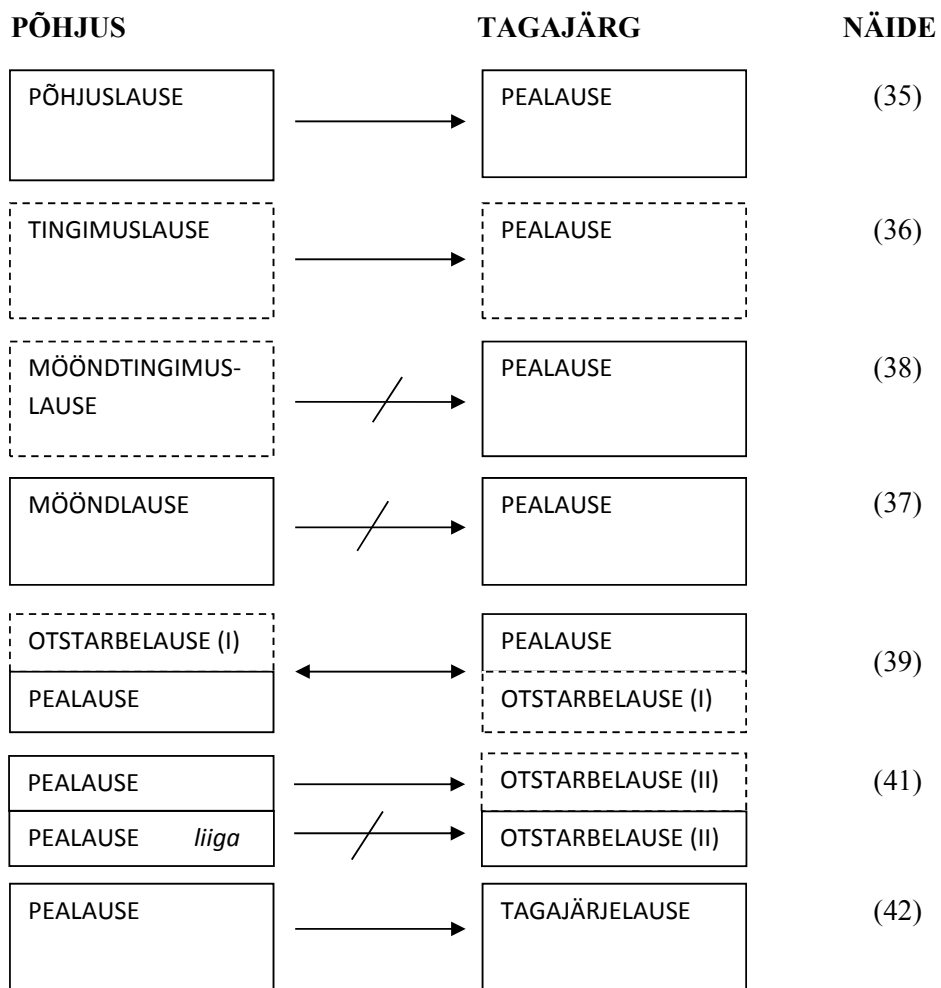
Teistsugune on põhjuse-tagajärjeseos nende otstarbelauseste puhul, millega väljendatud otstarve on funktsioon, mille täitmiseks keegi/miski on sobiv/sobimatu (VI artiklis käsitletakse neid otstarbelause II tüübina). Sellise otstarbesuhte puhul põhjuse-tagajärjeseose kahetisus puudub ning pealause väljendab põhjust ja otstarbelause tagajärge. Kui pealauses on määraadverbiaal, mis väljendab tarbetult või kahjulikult suurt määra (enamasti *liiga*), siis kõrvallausega edasi antud tagajärg ei realiseeru. Näiteks lauses (41a) on Mari nõrkus põhjuseks ning see, et ta dieeti ei pea, tagajärjeks. Muudel juhtudel jääb otstarbelausega edasiantu toimumine lahtiseks (41b).

- (41) a. Mari on liiga nõrk selleks, et dieeti pidada.
b. Maril on küllat raha, et jäätist osta.

Tagajärjesuhted on põhjuse-tagajärjeseose realiseerumise koha pealt põhjuslauseste peegelpilt (Itkonen 2001: 334): pealause väljendab põhjust ning tagajärjelause tagajärge. Lauses (42) on liiga kiire alustamine põhjuseks ja see, et sportlane poole tunni pärast vähimal oli, on tagajärjeks.

(42) Sportlane alustas liiga kiiresti, nii et poole tunni pärast oli ta päris vähimal.

Seega võib öelda, et põhjuse-tagajärjesuhte väljendamise tuumiku moodustavad põhjus- ja tagajärjelausega põimlauseid: põhjuslause annab edasi pealause sündmuse põhjust ja tagajärjelause tagajärge ilma lisatähendusteta. Adverbiaalsuhtes realiseeruvad põhjuse-tagajärjesuhted on võetud kokku joonisel 2, kus katkendjoonega kast märgib mittefaktilisust ning mahatõmmatud nool näitab seda, et puudub tagajärg, mida kõrvallausega väljendatakse (II tüüpi otstarbelause korral) või mille puhul võiks oma maailmateadmiste põhjal eeldada, et see tuleb nimetatud põhjusest (möönd- ja mööndtingimuslause korral).

Joonis 2. Põhjuse-tagajärjesuhte realiseerumine adverbiaallausega põimlausestes.

4. ADVERBIAALLAUSETE FUNKTSIOONIPÕHINE JAOTUS

Kõik adverbiaallaused, mis on markeeritud samade markeritega, ei käitu suhtlus-situatsioonis ühtmoodi, vrd näiteks lauseid 43a–d. Näitelause (43a) esineb selge põhjuslik seos (kõrvallause väljendab põhjust ja pealause tagajärge), kuid teiste lausete puhul esineb osalause vahel mingi muu seos, kuigi kõikides lausetes on kõrvallause vormistatud põhjuslausena.

- (43)
- Mart tuli tagasi, sest armastab Marit.
 - Mart armastab Marit, sest ta tuli tagasi.
 - Kuna sa eile küsisid, siis Mart armastab Marit.
 - Mart kannab Marit oma südames, kuna see väljend on tema puhul kohasem kui lihtne armastama.

Kuigi Rutherford (1970), Thompson, Longacre (1985: 203–204), Comrie (1986: 80–81), Lowe (1987) jt on sama tüüpi adverbiaallausete eri kasutusele tähelepanu juhtinud ka varem, on kõige süstemaatilisema ülevaate adverbiaallausete funktsionaalsetest tüüpidest esitanud Sweetser (1990) põhjus- ja tingimuslausete põhjal.¹⁴ Ta eristab sisutasandi, episteemilise tasandi ja kõneaktitasandi lauseid. Olen kõneaktitasandi lausetele lisanud metakeelelised laused ning nimetan saadud tüüpi konversatsioonilisteks adverbiaallauseteks. Järnevalt tutvustan kõiki liike kausaalsuhete adverbiaallausete kaudu lähemalt.

Sisutasandi adverbiaallaused on prototüüpilised adverbiaallaused, mis annavad edasi pealausega väljendatud sündmuse põhjust, tingimust, mööndtingimust, mööndust, otstarvet või tagajärge (vt vastavalt 44a–f). Sisutasandi adverbiaallausete ja nende pealause vahel valitseb selline põhjuse-tagajärjesuhe, nagu on kirjeldatud 3. peatükis. Vaid sisutasandi adverbiaallaused võivad esineda lohktarindina,¹⁵ kuuluda pealause interrogatiiv- ja eitusmarkerite mõjualasse ning vaid seda tüüpi adverbiaallausete kohta saab esitada eriküsimusi (Kortmann 1997: 29).

- (44)
- Mart hilineb koosolekule, sest ta jäi bussist maha.
 - Kui Mart bussist maha ei jää, siis ta jõuab koosolekule õigeks ajaks.
 - Isegi kui Mart jääb bussist maha, jõuab ta koosolekule õigeks ajaks.
 - Kuigi Mart jäi bussist maha, jõuab ta koosolekule õigeks ajaks.
 - Mart jookseb bussi peale, et õigeks ajaks koosolekule jõuda.
 - Mart jäi bussist maha, nii et ta ei jõua koosolekule õigeks ajaks.

¹⁴ Sweetser (1990) on lisaks põhjus- ja tingimussuhtele käsitlenud samast lähtepunktist ka rindlauseid. Kõneaktitasandil saab lisaks kasutada ka näiteks relatiivlauseid, nt *Minu nimi on Mari, kes mind veel ei tunne*.

¹⁵ Sisutasandi adverbiaallause 44a saab esineda lohktarindina *See on bussist maha jäämine, mistõttu Mart koosolekule hilineb*, kuna aga episteemilise tasandi põhjuslause 45a lohktarindina esineda ei saa: **See on koosolekule hilinemine, mistõttu Mart bussist maha jääb*.

Episteemilise tasandi adverbiallauset puhul on pea- ja kõrvallausega edasi antud sündmuse/olukordade vaheline otsene põhjuse-tagajärjesuhe asendunud järeldussuhtega, st kõrvallause ei anna edasi mitte pealausega kirjeldatud sündmuse põhjust või tagajärge, vaid esitab sündmuse/olukorra, millest võib järelda pealausega väljendatu. Tagajärjelause puhul on järeldussuhe vastupidine: pealause sündmusest/olukorrast võib järeldada kõrvallausega edasiantu. Episteemilise tasandi adverbiallausetega olulisemaks kõneleja ja kuulaja varasemad (maailma)teadmised (Sweetser 1990: 77). Näiteks lause (45a) puhul on taustaks teadmine, et Mart on üldjuhul täpne ning et ta hilineb vaid siis, kui ta bussist maha jääb. Seega saabki sellest, et Mart koosolekule hilineb, järeldada, et tõenäoliselt jäi ta bussist maha. Samalaadne järeldussuhe kehtib ka teiste episteemilise tasandi põhjuse-tagajärjeahelaga seotud adverbiallausetega puhul (vt 45b–f). Tähelepanu maksab pöörata episteemilisele mööndtingimus- ja mööndlausele. Kui sisutasandi mööndtingimuslause ja mööndlause puhul seotakse kaks sündmust, mis omavahel tavaliselt koos ei esine, siis episteemilise tasandi (näited 45c–d) puhul on ebakõla järelduses, mida tehakse: tavaliselt võiks järeldada, et kui keegi jõuab õigel ajal koosolekule, siis ei jäänud ta bussist maha, kuid siin see järeldus ei kehti.

- (45)
- a. Mart jäi (vist) bussist maha, sest ta hilineb koosolekule.
 - b. Kui Mart jõuab õigeks ajaks koosolekule, siis ta ei jäänud bussist maha.
 - c. Isegi kui Mart jõudis õigeks ajaks koosolekule, jäi ta vist bussist maha.
 - d. Kuigi Mart jõudis õigeks ajaks koosolekule, jäi ta vist bussist maha.
 - e. Mart vist peab õigeks ajaks koosolekule jõudma, et ta bussi peale jookseb.
 - f. Mart ei jõua õigeks ajaks koosolekule, nii et ta jäi bussist maha.

Kõigi näites (45) toodud lausetega puhul on põhjuse-tagajärjesuhe sisutasandi adverbiallausetega võrreldes vastupidine. Näiteks kui sisutasandi tingimuslause (44b) väljendab põhjust ja pealause tagajärge, siis episteemilise tasandi tingimuslause (45b) väljendab tegelikku tagajärge ja pealause põhjust (on ju see, et Mart bussist maha ei jäänud, õigeks ajaks koosolekule jõudmise tegelikuks põhjuseks). Samamoodi, kui sisutasandi tagajärjelause (44f) väljendab tagajärge ja pealause põhjust, siis episteemilise tagajärjelause (45f) puhul on põhjuse-tagajärjesuhe kõrval- ja pealause vahel ümber pööratud: episteemilise tasandi tagajärjelause väljendab tegelikku põhjust ja pealause tagajärge.¹⁶ Itkonen (2001: 334) peab ekslikult vastupidise põhjuse-tagajärjesuhte esinemist võimalikuks vaid tingimuslausetega puhul ning peab seda üheks omaduseks, mis eristab tingimuslausetest kõigist teistest adverbiallausetest.

Samas esineb ka episteemilise tasandi lauseid, kus kõrval- ja pealause sündmuse vahel on küll järeldussuhe, kuid põhjuse-tagajärjesuhe on samapidine kui sisutasandi adverbiallausetega puhul. Näiteks lause (46) puhul on taustana teada,

¹⁶ Ka sisutasandi tagajärjelause puhul tõuseb pea- ja tagajärjelause väljendatud sündmuse/olukorra vahel sageli kõrvalsuhtena esile järeldussuhe, mis tuleneb tõenäoliselt sellest, et tagajärjelause annab edasi tagajärge, pealause aga põhjust.

et 1995. aastal sooritati ülikooli astumisel eksameid ning seega võib kõrvallaus-
ses väljendatu põhjal järeldada pealausega edasiantu. Samas aga on põhjuse-
tagajärjesuhe samapidine kui sisutasandi tingimuslause puhul: kõrvallause väl-
jendab põhjust ning pealause tagajärge.

(46) Kui ta astus ülikooli 1995. aastal, siis pidi ta sisseastumiseksamid sooritama.

Vormi poolest ei pruugi episteemilise tasandi lause sisutasandi lausest erineda ning seega määrab sageli kontekst selle, kas tegemist on sisutasandi või episteemilise tasandi adverbiallausega (Sweetser 1990: 77). Küll aga võidakse leksi-
kaalsete vahenditega episteemilise tasandi kasutust rõhutada: episteemilise ta-
sandi adverbiallauseste puhul esineb pealause sageli kahtlust märkivaid partik-
leid (nt *vist*, *arvatavasti*) ja/või kasutatakse modaalverbe.

Konversatsioonilised adverbiallused kas kommenteerivad kõneakti soorita-
mise motivatsiooni teatud situatsioonis ja muudavad pealausega öeldu suhtlus-
situatsioonis relevantseks või kommenteerivad teatud sõnavalikut. Selliseid ad-
verbiallauseid nimetatakse vastavalt kõneakti- ja metakeelelisteks adverbial-
lauseteks (vastavalt näited 47 ja 48).

- (47) a. Mart hilineb koosolekule, sest ma nägin teda bussist maha jäämas.
b. Kui teada tahad, siis Mart hilineb koosolekule.
c. Isegi kui sind ei huvita, siis Mart hilineb koosolekule.
d. Mart hilineb täna koosolekule, kuigi sind ei pruugi see huvitada.
e. Mart hilineb koosolekule, et sa teaks.
f. Mart hilineb täna koosolekule, nii et sa nüüd tead seda.

Kõneaktiadverbiallused esinevad sisutasandi adverbiallausestest nii selgelt, et kui lisaks sisutasandi adverbiallausele tuuakse veel välja muid adverbial-
lauseid, siis on nendeks enamasti just kõneaktiadverbiallused (vt nt Longacre, Thompson 1985: 203–204, Comrie 1986: 80–81). Need ei ole seotud mitte eel-
neva tekstiga, vaid kõneaktiga, mida pealause sooritab (Thompson, Longacre 1985: 203). Näiteks kõneaktipõhjuslause (47a) ei näita mitte Mardi koosolekule
hilinemise põhjust, vaid hoopis annab infot selle kohta, mille põhjal/miks pea-
lausega edasi antut väidetakse. Samamoodi ei esita kõneaktitingimuslause (47b)
Mardi koosolekule hilinemise tingimust, vaid muudab pealause suhtluses rele-
vantseks, seejuures esitatakse pealause sellest hoolimata, kas kõrvallaus-
esitatud tingimused vastavad tegelikkusele või ei vasta (st hoolimata sellest, kas kuulajat huvitab või ei huvita). Kõneaktiadverbiallauseid saab parafraseerida
sisutasandi adverbiallausestega, kusjuures info, mis kõneaktiadverbiallauseste
korral edastatakse pealausega, nihkub komplementklause (47a–f)´.

- (47)´ a. Ma teatan, et Mart hilineb koosolekule, sest ma nägin teda bussist maha
jäämas.
b. Kui teada tahad, siis ma ütlen sulle, et Mart hilineb koosolekule.
c. Isegi kui sind ei huvita, ütlen sulle ikkagi, et Mart hilineb koosolekule.

- d. Kuigi see ei pruugi sind huvitada, ütlen sulle, et Mart hilineb täna koosolekule.
- e. Et sa teaksid, siis ütlen sulle, et Mart hilineb täna koosolekule.
- f. Ütlen sulle, et Mart hilineb täna koosolekule, nii et sa nüüd tead seda.

Metakeelelisi adverbialauseid (48a–f), mille abil kõneleja kommenteerib oma sõnakasutust pealauses, on kord peetud kõneaktiadverbialausete hulka kuuluvaks (nt Sweetser 1990), kord aga omaette adverbialausete funktsionaalseks tüübiks (nt Dancygier, Sweetser 2000, 2005, Dancygier 1998). Siin pean metalingvistilisi adverbialauseid koos kõneaktiadverbialausetega konversatsiooniliste adverbialausete alaliikideks.

- (48)
- a. Mart hilineb koosviibimisele, sest koosolek oleks tänase koosistumise kohta palju öelda.
 - b. Mart hilineb täna koosolekule, kui see sõna tänase koosistumise kohta sobilik on.
 - c. Mart hilineb täna koosolekule, isegi kui see sõna tänase koosistumise kohta ei sobi.
 - d. Mart hilineb koosolekule, kuigi see sõna näib tänase koosistumise kohta liiga asjalik olevat.
 - e. Mart hilineb täna koosviibimisele, et mitte öelda koosolekule.
 - f. Mart hilineb täna koosolekule, nii et ma siiski suutsin seda sõna tänase koosviibimise kohta kasutada.

On keeli, mis eristavad markeerimise kaudu sisutasandi adverbialauseid ning episteemilisi ja konversatsioonilisi adverbialauseid.¹⁷ Näiteks inglise keeles kaldub konjunktsioon *since* alustama episteemilisi ja konversatsioonilisi põhjuslauseid, prantsuse keeles aga väljendatakse sidendiga *parce que* sisutasandi kausaalauseid, kuna aga sidendit *puisque* kasutatakse episteemiliste ja konversatsiooniliste põhjuslause korral. (Sweetser 1990: 82) Sama tendentsi saab jälgida ka soome keeles, kus konjunktsioon *koska* kaldub väljendama pigem episteemilisi ja konversatsioonilisi kausaalauseid (Herlin 1997). Näib, et ka eesti keele kausaalkonjunktsioonide puhul on suund teatavale ülesannete jagunemisele: sidesõna *et* ja *sest* kalduvad tänapäeval alustama sisutasandi põhjuslauseid (*et* tugevamini kui *sest*), sidesõna *kuna* puhul kehtib see eelistus vaid juhul, kui *kuna* esineb pealausele eelnevas kõrvallauses. Kui *kuna* markeerib kõrvallauseid, mis pealausele järgneb, siis nimetatud eelistust ei ole. Selle kohta saab pikemalt lugeda VII artiklist.

¹⁷ Seda lähenemist on edasi arendanud Pander Maat ja Sanders (2000) ning Pander Maat ja Degand (2001). Nad seletavad kausaalsete konnektiivide eri kasutusi (kõneleja) tahtlikkuse faktori kaudu. Pander Maat ja Degand (2001) näitavad hollandi ja prantsuse keele kausaal-konnektiivide põhjal, et nimetatud kolmikjaotus ei ole piisav. Nad esitavad selle asemel kontiinuumi, kus on lähtunud sellest, kui tugevalt on kõneleja kausaalse konstruktsiooniga seotud, ning eristavad viit taset: mittetahtlik, tahtlik, kausaalne episteemiline, mittekausaalne episteemiline ja kõneaktisuhe.

Eesti keele eri adverbiaallausete funktsionaalseid tüüpe on kirjeldatud lähemalt järgmistes artiklites: I, II ja III artiklis tingimuslause kohta, I ja VII artiklis põhjuslause kohta, V artiklis mööndlause kohta ning VI artiklis otstarbelause kohta.

5. ADVERBIAALSIDEND

Adverbiaalsidendite ülesanne on markeerida adverbiaalsuhet, mis valitseb pealause ja seda modifitseeriva adverbiaallause vahel. Kortmann (1997: 72–73, 1998: 459–460) esitab „ideaalse” adverbiaalsidendi tunnused:

- on muutumatu sõna,
- paikneb finiiitse öeldisverbiga alistatud lauses,
- ei toimi lauseliikmena osalauses, kus ta paikneb,
- sellel on osalauses kindel positsioon (olenevalt keelest kas osalause alguses või lõpus),
- ei kuulu markeeritud registrisse (nt dialekti, arhailisesse keelde),
- osalause, kus ta paikneb, võib pealausele eelneda (see kehtib vaid keeltes, kus kõrvallause ei ole kindlat positsiooni).

Nimetatud tunnuste põhjal on ideaalseks adverbiaalsidendiks sidesõna, nt eesti keele sidesõnad vastavad teatud mõõndustega kõigile tunnustele, mõned sidesõnad (nt *et* ja *kui*) võivad siiski esineda ka infiniitse öeldisega osalauses (vt täpsemalt II, III ja VI artiklist). Eesti keele põhjuse-tagajärjesuhet markeerivatest adverbiaalsidendeist kuuluvad nimetatud tunnuste järgi adverbiaalsidendite perifeeriasse tagajärge väljendav korrelaatsidend *nii et* ning põhjuskonjunktsioon *sest*. Kummagi sidendiga algav osalause saab esineda vaid pealause järel. Sidesõna *sest* võib üldalistava sidesõnaga *et* moodustada ühendsidendi *sest et*, kuid ka siis ei saa see üldjuhul alustada lauset.¹⁸

Vormi järgi eristatakse liht- ja kompleksseid adverbiaalsidendeid. Kui Hengeveld ja Wanders (2007) peavad seda binaarseks opositsiooniks, siis Kortmann (1997: 78) käsitleb adverbiaalsidendite kompleksstust järgmise kontiinumina:

ühesilbiline morfeem > mitmesilbiline morfeem > mitmemorfeemiline sõna > mitu sõna

Selle kontiinum järgi on eesti keele adverbiaalkonjunktsioon *kui* vähem kompleksne kui konjunktsioon *kuna*, mis on omakorda vähem kompleksne kui sidend *justnagu*, millest on veel komplekssem mõõndussidend *olgugi et*. Kortmann (1997: 103–106) seob sidendite kompleksuse nende vanuse ja polüseemsusega: mida vanem on adverbiaalmarker, seda vähem kompleksne on ta oma vormilt, ning mida vähem kompleksne on adverbiaalsidend, seda tõenäolisemalt on see mitmetähenduslik.

Sama tendents nähtub ka eesti keele põhjuse-tagajärjesuhteid markeerivate sidendite puhul: ühesilbilised sidesõnad *et* ja *kui*, mis on sidesõnana tuntud peaaegu kõikides läänemeresoome keeltes (ning seega viib Karelson (1959a) need

¹⁸ Kogu TÜ kirjakeele korpuses (enam kui 205 miljonit tekstisõna) esineb vaid üks juht, mil *sest et*-sidendiga markeeritud põhjuslause paikneb kõrvallause ees – *Sest et Behringi merekael pikal talvel kinni külmab, ei ole võimalik raudteerongi temast parvega üle wiia [--]* (ILU1890).

tagasi läänemeresoome algkeelde), on mitmetähenduslikud, konjunktsiooni *et* peetakse lausa üldalistavaks sidesõnaks (vt nt Erelt 2004a). Seevastu aga kahesilbiline sidesõna *kuna* (Kortmanni skaala II aste) on kitsama levikuga ja seega eeldatavalt ka noorem – sidesõna *kuna* esineb vaid eesti ja liivi keeles (Karelson 1959a: 170–171) – ning sel on ka vähem tähendusi: temporaalsus, kontsessiivsus ja kausaalsus, millest kaks on selgelt marginaalsed (vt VII artiklist). III tasemel asuv sidesõna *kuigi* (*kui* + *-gi/-ki*) on levinud vaid eesti keeles (Karelson 1959b: 180) ning kannab ainult mööndtähendust (*kuigi* arengu kohta vt V artiklist). IV tasemel asuvad mööndsidendit *olgugi et*, aga eriti korrelaatsidendeid *hoolimata sellest et*, *vaatamata sellele et* võib pidada hilisteks sidenditeks ning need kannavadki vaid mööndtähendust (ka neil sidendil on lähemalt peatunud V artiklis). Erandiks näib põhjuse-tagajärjesuhetega seotud konjunktsioonidest olevat sidesõna *sest*, mis on küll vormilt ühesilbiline morfeem, kuid on suhteliselt kitsa levikuga, esinedes vaid eesti ja liivi keeles (Karelson 1959a: 226) ning on ka ühetähenduslik.¹⁹

Eesti keeles on adverbiaallause sageli pealausega seotud (suhteliselt sisutihja) alistava sidesõna (nt *et*) ja pealause paikneva vaste ehk korrelaadi kaudu. Näiteks lausetes (49a–b) näitab üldalistav sidesõna *et* seda, et tegemist on alistatud lausega ning lause täpsema määrustähenduse määrab pealause paiknev vaste, st lauses (49a) näitab *selleks*, et kõrvallause (koos oma vastega) on pealause otstarbemääruseks, ning lauses (49b) näitab kõrvallause vaste *sellepärast*, et kõrvallause on pealause põhjusemääruseks.

- (49) a. Mari tõusis püsti selleks, et akent avada.
b. Mari tõusis püsti sellepärast, et akent avada.

Pealause paiknev kõrvallause vaste on fookustatud ning koos sellega on fookustatud ka kogu kõrvallause (Erelt 1986: 33). Fookuses paiknevat korrelaati võib veelgi rõhutada esiletõsterõhu või fookuspartiklite (nt *eriti*, *liiati*, *ainult*) abil (50).

- (50) Ma tõusen püsti ainult sellepärast, et aken avada.

Korrelaat (koos kõrvallausega) võib olla ka fookustamata ning sel juhul nihkub korrelaat kõrvallausesse sidendi koosseisu, moodustades nii ühtse korrelaatsidendi (51a–b). Kui korrelaat viia kõrvallausesse, muutub lause teatestruktuur: fookus nihkub korrelaadilt mõnele muule lauseliikmele (nt pealause predikaadile) ning põimlauses saab eristada kaht reemat, nii et pea- ja kõrvallause muutuvad temaatiliselt võrdväärseks (Remmelg 2006b: 101). Korrelaatsidendit ei rõhutada esiletõsterõhu ega fookuspartiklite abil (51c).

- (51) a. Ma tõusen püsti, selleks et aken avada.
b. Ma tõusen püsti, sellepärast et soovin akent avada.
c. *Ma tõusen püsti, ainult selleks et aken avada.

¹⁹ See sidesõna on tekkinud tõenäoliselt suhteliselt hiljuti korrelaadi ja üldalistava sidesõna kokkusulamise teel (Erelt 2004a: 404).

Kui otstarbe-, põhjus-, mõõndus-, mõõndtingimuslause puhul võib korrelaat paikneda nii pea- kui ka kõrvallauses (vastavalt 49a ja 51a; 49b ja 51b; 52a–b; 53a–b), siis tagajärjemääruslause ning *kui–siis*-tingimuslause puhul on korre-laadi asukoht fikseeritud. Tingimuslause vasteks pealauses võivad olla (*sel*) *juhul* ning *siis*. *Juhul* võib paikneda nii pea- kui kõrvallauses (54a–b), kuna temporaalsust väljendavast proadverbist kujunenud korrelaat *siis* paikneb alati pealauses (55a–b).²⁰ Tagajärjelause alistusmarker *nii et* on kujunenud kinnis-tunud korrelaatsidendiks ning selle korrelaat pealauses paikneda ei saa. Kui *et*-kõrvallause korrelaat *nii* paikneb pealauses, ei ole kõrvallause puhul tegemist tagajärje-, vaid hoopis viisimääruslausega (vrd 56a–b). Samas ei ole piir taga-järje- ja viisimääruslause vahel selge (vt nt Rannut 1981: 81–82, Rimmelg 2006b: 104–105).

- (52) a. Hoolimata sellest, et ladinal sadas, ei kandnud lapsed vihmariideid.
b. Lapsed ei kandnud vihmariideid, hoolimata sellest et ladinal sadas.
- (53) a. Isegi (siis), kui ladinal sajab, ei kanna me vihmariideid.
b. Isegi siis kui ladinal sajab, ei kanna me vihmariideid.
- (54) a. Läheme ujuma juhul, kui ilm on ilus.
b. Läheme ujuma, juhul kui ilm on ilus.
- (55) a. Kui väljas on ilus ilm, siis läheme ujuma.
b. *Siis kui väljas on ilus ilm, läheme ujuma.
- (56) a. Olen terve päeva koristanud, nii et tolmu siin korteris enam ei ole.
b. Olen terve päeva koristanud nii, et tolmu lendas.

Korrelaatsidendeid võib grammatiseerumisprotsessis pidada sidesõnade kujune-mise vaheetapiks. Sel moel on eesti keelde tekkinud alistav sidesõna *nagu* (< *nõnda kui*). (Erelt 2004a: 404) Peale korrelaatsidendite on sagedasemateks ad-verbialkonjunktsioonide kujunemise allikaks adpositsioonid, adverbid, interro-gatiivmarkerid, relativiseerijad ja komplementiseerijad (Kortmann 1997: 339–340). Karelson (1959a) on näidanud, et läänemeresoome keeltes on kõige sage-dasemad pronoomenitüvest pärit sidesõnad, kuid peaaegu kõigil juhtudel on areng pronoomenist sidesõnaks toimunud adverbilise vaheetapi kaudu.

Teatud juhtudel võib alistusseost markeerida ka ilma sidentita, nt tegevus-subjekti ja öeldise inversiooni abil tingimuslausete puhul (seda võimalust on käsitletud II artiklis).

Lisaks sidentitele ja perifeersele inversiooniga markeerimisele võivad lausetevahelisi semantilisi seoseid väljendada ka konnektiivid, mis ei pruugi paikneda sidenti positsioonis, kuid mis annavad osalausetevahelisele seosele vastava tähenduse või rõhutavad seda. Näiteks kui lauses (57a–b) on *siiski* konnektiiviks, mis võib paikneda sidenti positsioonis (vrd 57a ja b) ning näitab,

²⁰ Et eesti keeles on *kui*-alguline tingimus- ja ajalause samakujulised, siis võib esiletõste-rõhku ja/või fookuspartikleid kasutada nende kahe lausetüübi eristamisel: kui rõhutatakse sidesõna, siis rõhutatakse tingimuslikkust ja seega näidatakse, et tegemist on tingimus-lausega (nt *KUI ma ei tule, siis tuleb tema*); kui aga esile tõstetakse korrelaat, siis näidatakse, et tegemist on ajalausega (*SIIS, kui mina ei tule, tuleb tema*) (Lindström 2006: 884).

et rinnastatud osalauseste vahel on mööndussuhe,²¹ siis lauseis (57c–d), kus esineb möönev sidesõna *kuigi*, on samal sõnal mööndtähtendust rõhutav funktsioon. Samamoodi näitab lauses (58a) rinnastatud osalauseste vahelist tingimuslikku seost konnektiiv *muidu*, lauset (58a) saab parafraseerida tingimuslausega põimlausena (58b).

- (57) a. Õues on külm, siiski lähevad lapsed ujuma.
b. Õues on külm, lapsed lähevad siiski ujuma.
c. Kuigi õues on külm, lähevad lapsed siiski ujuma.
d. Kuigi õues on külm, siiski lähevad lapsed ujuma.
- (58) a. Tule kaasa, muidu läheb sul kehvasti.
b. Kui sa kaasa ei tule, läheb sul kehvasti.

Kortmann (1997: 62–63) peab konnektiive rinnastus- ja alistusmarkerite vahepealseteks seostajateks, mis erinevad adverbiaalsetest alistusmarkeritest järgmiste omaduste poolest:

- konnektiivid võivad paikneda positsioonis, kus alistusmarkerid ei või;
- konnektiivid võivad muuta oma asukohta osalause sees;
- konnektiivid esinevad pealuses;
- konnektiivid ei saa esineda komplekslause esimeses osaluses.

Siinses töös tõusevad esile möönvad konnektiivid, mis iseloomustavad hajusat üleminekuala alistatud mööndlausega põimlause ning vastandava rindlause vahel (vt lähemalt V artiklist). Eesti keele möönvad konnektiivid erinevad alistusmarkereist kõikide Kortmanni nimetatud omaduste poolest ning eristuvad seega selgelt alistuskonjunktsioonidest. Et need võivad aga olla ainukesed vastandava suhte markeerijad liitlause, on eesti keeleteaduses peetud konnektiive *siiski*, *ometi(gi)*, *ikkagi* ka rinnastavateks adversatiivseteks konjunktsioonideks (vt alaviide 21).

²¹ Möönvaid konnektiive *siiski*, *ikkagi*, *ometi* on peetud ka adversatiivseteks sidesõnadeks (vt nt Muuk 1931: 107–108, Karelson 1959a, Rannut 1981: 91–92, Palmeos 1982: 7).

6. EESTI KEELE KAUSAALSUHETE ADVERBIAALLAUSETE UURIMISEST

Adverbiaallused ei ole olnud eesti keeleuurijate meelisteema, enamasti on neid kirjeldatud üsna lühidalt mahukamates grammatikates, nagu nt Valter Tauli „Eesti keele grammatika II”, EKG II ning EKK. Siiski on üksikuid liitlause eriuurimusi, kus teiste kõrvallauseste hulgas antakse mahukam ülevaade ka määruslauseist (nt Raudnael 1959, Rannut 1981) või kus keskendutaksegi ühele määruslausestüübile (nt Karu 2006). Adverbiaallause kohta käivat leidub ka mõningates uurimustes, mis käsitlevad sõnajärge (nt Lindström 2004, 2006, Höglund 2006, 2007) ning sidesõnu (nt Karelson 1959a, 1959b, 1980). Põhjuse-tagajärjeahelaga seotud adverbiaallauseist on proportsionaalselt enim käsitlust leidnud tingimus- ja mööndlause (ainult neid tüüpi adverbiaallauseid käsitletakse järgmistes kirjutistes: Külmoja 1998, Monticelli 2003, Külmoja ja Karu 1994, Karu, Külmoja 2004, Karu 2006).

Et kõrvallause omapärast sõnajärge on peetud üheks oluliseks alistuse tunnuseks (vt pkt 2.1), tutvustan järgnevalt lühidalt eesti keele kõrvallause sõnajärje uurimist, misjuures keskendun sellele, mida on väidetud adverbiaallauseste sõnajärje kohta. Seejärel peatun pikemalt põhjuse-tagajärjeahelaga seotud adverbiaallauseste uurimislool eesti keeleteaduses.

6.1. Kõrvallause sõnajärjest

Sõnajärg on eesti keele kõrvallauseste (ja sealhulgas ka adverbiaallauseste) puhul ulatuslikumalt käsitletud teemasid. Kõrvallause sõnajärje teema tõstatas Aavik juba 1912. aastal, mil nimetas kõrvallause verbilõpulisust eesti keele üheks suuremaks saksapärasuseks ning soovitas seda vältida (Aavik 1912: 158). Aaviku soovitus mõju eesti keele sõnajärjele on uurinud Martin Ehala (1998), kes on jälginud kõrvallause sõnajärge aastatel 1905–1940. Kui 1905. ning 1912. aastal oli verbilõpulisid kõrvallauseid Ehala materjalis üle 80%, siis 1933. ning 1940. aasta materjalis alla 17% (Ehala 1998: 81). Ehala (1998: 87) järeldab, et just Aaviku mõjul on eesti keele kõrvallauseste sõnajärg läbinud nii drastilised muutused.

Rommel (1963) jagab kõrvallused tavalisteks ja pealause kaaluga kõrvallausesteks. Nimetatud kõrvallauseste liigid erinevad muuhulgas ka sõnajärjelt: tavalises kõrvallauses on kõrvallause sõnajärg, pealause kaaluga kõrvallauses aga pealause oma. (Rommel 1963: 243–244) Kõrvallause sõnajärjele iseloomulikuks jooneks peab ta verbilõpulisust, kuid pealause kaaluga kõrvallauses ei ole öeldis kõrvallause lõpus, vaid enamasti aluse (või ka sihitise) juures, nagu pealauseki. (Rommel 1963: 244–245)

Liina Lindström (2004, 2006) on uurinud eesti keele kõrvallause sõnajärge suulise keele põhjal. Lindström (2004: 419–420) näitab, et sõnajärje osas on kõigis kõrvallauseste tüüpides varieeruvus üsna suur ning et seejuures ei ole verbilõpulisid kõrvallused ülekaalus üheski tüübis, st ei komplement-, relatiiv-

ega adverbialauseis. Adverbialauseist on suurim osa V2-järjega. Lindström (2006) keskendub neile kõrvallauseüüpidetele, mis on ajalooliselt seotud küsilauseetega (eriküsilauseid, kaudküsilauseid, relatiivlauseid, *kui*'ga algavad aja- ja tingimuslauseid) ning näitab, et eesti keele sõnajärje muutumises on oluline roll mängida infostruktuuril. Kõrvallause, mis esitab uut infot, hoiab lausealguline fookus sõnajärje verbilõpulisena (59). Kui aga kõrvallause uut infot ei esitata, püsivad verbilõpulisel ka sellised kõrvallauseid, milles fookus on lause algul asendunud topikuga (relatiivlauseid) või infostruktuuri suhtes neutraalse elemendiga (*kui*-lauseid; näide 60) (Lindström 2006: 887).

- (59) ee oskate öelda kui`kiiresti ja kui`kalliks läheksid Renoole pool`teljed (.) mõlemad.
- (60) aga on nüd võimalik ka iljem tändab `ringi vahetada `juhul ku nad s-`siiski ei `sobi.

Näiteks *kui*'ga algavates aja- ja tingimuslauseis on verbilõpulisuse määr tänapäeva suulises eesti keeles väga kõikuv: lausealgulist verbi esineb 2%, lause keskel paikneb verb 55% ning lõpus 43% juhtudest. Seda dünaamilisust seletab ühelt poolt see, et *kui*'ga algavates aja- ja tingimuslauseis esineb *kui* enamasti vaid sidendina – see ei toimi lauseliikmena ega ole ka fookustatud, mistõttu on ülejäänud lauseosa oma infostruktuurilt sarnane pealausega: alustatakse tuntud infot ja lõpetatakse uue infoga, nii et lause ei ole enam verbilõpuline (61).

- (61) jah ja kui te `lähete mm kui te teate `ülikooli, sis lähete `ülikooli juurde ja

Kui aga *kui*'ga algav aja- või tingimuslause sisaldab ainult vana infot, on see sagedamini verbilõpuline (60). (Lindström 2006: 884–886) Ühtlasi seob Lindström (2006: 887) *kui*-algulistes kõrvallauseis suhteliselt sagedase verbilõpulisuse malli kasutamise sellega, et see kõrvallause on ajalooliselt seotud küsilauseetega.

V artiklis käsitleb Lindström *kuigi*- ja *ehkki*-konjunktsiooniga markeeritud mõõndlause sõnajärge. Ta leiab, et mõõndlause sõnajärjel ei ole kalduvust verbilõpulisusele, vaid et sel on enamasti pealause omaga sarnane sõnajärg. Verbilõpulist sõnajärge esineb harva ja sedagi enamasti eitavates lauseis.

6.2. Eesti keele põhjuslause uurimisest

Põhjuslauseks on peetud kõrvallause, mis konkretiseerib pealausega tähistatud sündmuse põhjust või põhjendust (vt nt EKG II: 307, Rannut 1981). Kui EKG II ei erista teistest põhjuslauseist neid, mis ei anna edasi pealause sündmuse/olukorra otsest põhjust, vaid põhjendust, siis Rannut (1981: 66) toob seda tüüpi põhjuslauseid teiste hulgast esile. Ta peab põhjendavateks põhjuslauseis neid, mis esitavad pealause antud otsustuse loogilise aluse. Seejuures ei lange loogiline alus kokku reaalse ehk põhjusliku alusega (62).

- (62) Uus aastaraamat on juba müügil, sest et alkeemik oli seda oma silmaga kaupluseriulil näinud.

Seega peab Rannut põhjendavate kõrvallauseste hulka kuuluvaks nii episteemilisi kui ka konversatsioonilisi põhjuslauseid. Eesti keele põhjuslauseste liigitust käsitletakse ka väitekirja I ja VII artiklis, kus eristatakse põhjuslikud (sisulised ja seletavad) ja põhjendavad (episteemilised ja konversatsioonilised) põhjuslauseid.

Põhjuslause sidenditena on välja toodud *et*, *sest* (*et*) või *kuna*, seejuures on *et*-sidendiga kõrvallause võimalike korrelaatidena esitatud *sellepärast* ~ *seepärast*, *seetõttu*, *seeläbi* (kaks viimasena mainitud harilikult korrelaatsidendit ei moodusta), aga ka *siis* (Rannut 1981: 67, Erelt 1986: 52, EKG II: 307, Remmelg 2006a: 73). Lauset alustava *et*-põhjuslause korral on normiks peetud seda, et korrelaati ei kasutata, kuid järelasendis oleva põhjuslause korral on korrelaati peetud obligatoorseks, korrelaadi puudumine tekitab kaheti tõlgendamise võimaluse: tegu võib olla nii komplement- kui ka põhjuslausega (Remmelg 2006a: 73–74), aga ka otstarbelausega (Raudnael 1959: 94, Penjam 2008: 118). Põhjus- ja otstarbelause vahekorda on lühidalt kirjeldatud VI artiklis.

Rannut (1981: 70) märgib, et põhjuslause võib pealausele nii eelneeda kui ka järgneda, lisaks võib põhjuslause paikneda ka pealause sees. Korpusmaterjali põhjal väidab Höglund (2006: 256), et põhjuslauseid kalduvad pealausele pigem järgnema kui eelnema ja pigem eelnema kui esinema pealausest sisestatuna. Põhjuslause järgneb alati pealausele, kui põhjuslausest alustab sidend *sest* või *sest et*, ning eelneb alati pealausele, kui kõrvallause korrelaadiks pealausest on *siis* (Rannut 1981: 70).

Arutelu on tekitanud nii sidesõna *sest* kui ka *kuna*. Sidesõna *sest* puhul on olnud arutluse all, kas selle sidesõna puhul on tegemist alistava või hoopis rinnastava sidendiga. Pöld (1922: 56, 59) ja Aavik (1927: 10) peavad *sest*-sõna rinnastavaks sidesõnaks, alistavat suhet väljendab nende sõnul aga ühendsidesõna *sest et*. Sama meelt on ka Kure (1950), kes nimetab seda koos sõnadega *seepärast*, *nimelt*, *järelikult* jm seletavaks rinnastavaks sidesõnaks, ja Remmel (1963: 305), kes vastandab sidesõnad *sest* ja *sest et* ning väidab, et sõnajärje põhjal võib *sest*-sõna pidada rinnastavaks (alustab pealauseid), sidendit *sest et* aga alistavaks konjunktsiooniks. Palmeos (1982: 16–17, 20) eristab aga seletava ja kausaalse sidesõna *sest*, millest esimest peab rinnastavaks ja teist alistavaks sidesõnaks. Ka Karelsoni (1959a: 226–227) järgi on *sest* rinnastavaks sidesõnaks juhul, kui kannab järelduslikku tähendust. Kuivõrd sõna *sest* on asendatav ühendsidesõnaga *sest et*, nii et ei lause sisu ega ka vorm ei muutu, peab Rannut (1981: 68–69) seda siiski alistavaks sidesõnaks. Samamoodi käsitlevad sidesõna *sest* ka EKG I ning EKK. Nemvalts (Nemvalts, Vare 1984: 158–159) hoidub sidesõna *sest* ühemõtteliselt kas alistavaks või rinnastavaks sidesõnaks liigitamisest. Ta väidab, et teatud juhtudel on rinnastus ja alistus kokku sulanud, nii et neid on võimatu eristada. Ebamäärase liigikuuluvuse näiteks peab ta eelkõige *sest*-algulisi osalauseid, millel on eelneva osalausega järeldav/seletav seos

ning mida seetõttu võiks analüüsida kui rindlause osalause, kuid mida teisalt saaks siiski pidada põhjuslauseteks, nt 63a–b.

- (63) a. Tarkust peaks külluses leiduma, sest seda kasutatakse ju nii vähe.
b. Moraali peetakse vist parimaks abimeheks, sest seda loetakse ikka siis, kui inimene on hädas).

Siinse töö autor on selliseid lauseid pidanud alistatud põhjuslausete hulka kuuluvaks, kuid on neid käsitlenud omaette tüüpina – seletavate ja episteemiliste põhjuslausetena (vt I ja VII artiklit).

Sidesõna *kuna* kausaalne kasutus on arenenud temporaalsest kasutusest. Muutus on toimunud suhteliselt lühikese aja jooksul, mistõttu on selle sõna kasutuse ümber toimunud vaidlus jõudnud ka kirjasõnasse. Sidesõna *kuna* kausaalse kasutuse vastu on sõna võtnud eelkõige Veski (1933: 456, 1967: 333), aga ka Vääri (2002: 30), kes veel ajal, mil temporaalne *kuna* oli muutunud selgelt perifeerseks, taunis selle sidesõna kausaalset kasutust. Aavik (1936: 193–194) ja Kindlam (1967) on olnud kausaalse *kuna* ebasobivaks pidamisel tagasihoidlikumad ning on näidanud, et teatud juhtudel (nt kui komplementlauses satuksid kõrvuti kaks *et*-sidesõna) ei saa kausaallause alguses sidesõna *kuna* kasutamist ebasobivaks pidada. Pikemalt käsitletakse sidesõna *kuna* temporaalsest kausaalseks sidesõnaks arenemist ning ühtlasi ka seda, kuidas keelekorraldus sellesse muutusesse suhtunud on, VII artiklis. Seal näidatakse, et kausaalse *kuna* kasutus tõusis järsult 1930. aastatel, misjärel langes nii kausaalse kui ka temporaalse *kuna* esinemissagedus kuni 1970. aastateni. Languse põhjusena võib näha eesti keelekorralduse taunivat suhtumist sidesõna *kuna* kausaalsesse kasutusse. Alates 1970. aastaist, mil keelekorraldus sidesõna *kuna* kausaalsesse kasutusse enam väga rangelt ei suhtunud, hakkas kausaalse *kuna* esinemissagedus kirjalikes tekstides jälle tõusma.

VII artiklis väidetakse ka, et sidesõna *kuna* areng kausaalseks sidesõnaks on muutnud eesti kausaalsete sidesõnade süsteemi. Ühelt poolt on sidesõna *kuna* hakanud asendada pealausele eelnevat põhjuslauset alustavat konjunktsiooni *et*, markeerides selles positsioonis peamiselt sisulisi põhjuslauseid; teiselt poolt aga on sidesõnade *sest* ja *kuna* vahel toimunud teatav ülesannete jagunemine: sidesõna *sest* on tänapäevaks kujunenud peamiselt sisulisi põhjuslauseid alustavaks sidesõnaks, kuna aga pealausele järgnevas kõrvallauses sidesõna *kuna* ei kaldu esinema vaid teatud tüüpi põhjuslausetes.

Karelson (1959a) on näidanud, et nii *et*, *sest* kui ka *kuna* on pronominaalset päritolu. Konjunktsioon *et* on *e*-tüve abessiiv, mis on sidesõnaks kujunenud adverbilise vaheetapi kaudu. Sidesõnana oli see esmalt kasutusel komplementlauses. (Karelson 1959a: 102–103) Sidesõna *kuna* on vormilt *ku*-tüve eessiiv ning sidesõna *sest* *se*-tüve elatiiv. (Karelson 1959a: 171, 226; Karelson 1959b: 167).

6.3. Eesti keele tingimuslause uurimisest

Tingimuslausena on käsitletud kõrvallauset, mis konkretiseerib pealausega tähistatud sündmuse toimumise tingimust (EKG II: 308). Erelt (1986: 56) toob välja, et tingimuslause on modaalsuselt harilikult hüpoteetiline. Külmoja ja Karu (1994: 55–56) peavadki tingimuslause puhul esinevat hüpoteetilisust tingimus- ning põhjuslause peamiseks erinevuseks. Kui tänapäeval käsitletakse tingimuslausena nii *kui*-kõrvallauset kui ka sidendita kõrvallauset, mis on markeeritud verbialgulisusega (predikaadi ja tegevussubjekti inversiooniga) (vt nt EKG II: 308, Erelt 2009: 22), siis varem on verbialgulisusega markeeritud tingimuslauset peetud ka kas rindlause osalauseks (Pöld 1922: 56), markeerimata tingimuslauseks (nt Karelson 1959a: 59, Kure 1963: 87) või kõrvallauseks, mille alistussuhet ei näita mitte kõrvallause pöördõnajärg, vaid pealause paiknev korrelaat *siis* (nt Raudnael 1959: 16, 100). Tingimuslause korrelaatideks on peetud sõnu *siis* ja *juhul* (Rannut 1981: 82, EKG II: 308), kusjuures korrelaati peetakse fakultatiivseks ja väidetakse, et see kuulub enamasti pealausele, kuid *juhul* võib paikneda ka sidendi koosseisus (Erelt 1986: 56). II artiklis väidetakse, et korrelaat *siis* on sagedasem kui *juhul/juhuks*, korrelaadi *juhul/juhuks* kasutus sageneb suuremat täpsust nõudvates tekstides (vt ka Koks 2006: 46–55).

Karelson (1959a: 186, 1959b: 175) on sidesõna *kui* pidanud pronominaalse *ku*-tüve mitmuse instruktiiviks, mis on muutunud konjunktsiooniks adverbilise vaheastme kaudu. *Kui* on polüseemne sidesõna, aga et kõiki teisi sidesõna *kui* tähendusi saab anda edasi ka muude sidenditega, kuid tingimust mitte, siis peavad Külmoja ja Karu (1994: 57) tingimuse väljendamist selle sidesõna keskseks funktsiooniks.

Tingimuslause puhul on toodud välja, et see võib pealausele nii järgneda kui ka eelneeda; lisaks võib tingimuslause paikneda lause keskel korrelaadi järel (Rannut 1981: 83). R Emmeli (1963: 285) ja Höglundi (2006: 256) väitel on tingimuslause siiski kõige sagedamini pealause ees, R Emmel (1963: 287) on toonud välja ka selle, et eriti valdavalt on eesendis ilma *kui*-sidesõnata tingimuslause. Tingimuslause ja pealause järjestust on püütud siduda ka tingimuslause öeldisverbi vormiga: kõige sagedamini eelnevad pealausele *da*-infinitiivse öeldisverbiga tingimuslauseid ja kõige harvem konditsionaalse öeldisverbiga tingimuslauseid (Koks 2006: 60). Höglund (2006) on leidnud, et eesendi järel esineb tingimuslause sageduselt järgmisena pealause järel ning alles siis pealause keskel. Höglund (2007: 129) on näidanud ka, et kõigist kõrvallausetest eelneb pealausele kõige sagedamini just tingimuslause (koos ajalausega).

Eesti keele tingimuslauseid on enamasti jaotatud kaheks: reaalsed ja irrealsed (mõned autorid, nt Raudnael (1959: 97), Mihkla, Valmis (1979: 177), Rannut (1981: 84–85) on kasutanud termini *irrealsed tingimuslauseid* asemel terminit *hüpoteetilised tingimuslauseid*). Seejuures eeldatakse, et vormi ja sisu vahel valitseb vastavus – reaalses tingimuslauseis on öeldisverb indikatiivis või *da*-infinitiivis (vastavalt 64a ja 64b) ning need kõrvallauseid annavad edasi realselt eksisteerinud või eksisteerivaid tingimusi; irrealses

tingimuslausetes aga on öeldisverb konditsionaalis (64c) ning nendega väljendatakse eeltingimusi, mille puhul pealausega edasiantu oleks võimalik, st reaalset mitteeksisteerivaid või mitteeksisteerinud tingimusi (Wiedemann 2011 [1875]: 711, Raudnael 1959: 99, Mihkla, Valmis 1979: 177, Erelt 1986: 56–57, 2009: 22, EKG II: 308, Külmoja 1998: 355). Külmoja (1998: 356) siiski mõnab, et konditsionaali võidakse kasutada ka reaalsetes tingimuslausetes viisakuse väljendamiseks (nt ettepanekutes, palvetes või käskudes).

- (64) a. Kui sulle lips ette seotakse, näed päris viisakas välja.
b. Kui sulle lips ette siduda, näed päris viisakas välja.
c. Kui ta seda teeks, läheks tal halvasti. (EKG II: 308)

Rannuti (1981: 84) järgi võivad tingimuslauses edasi antavad tingimused olla kas reaalsed, võimalikud või ebareaalsed.²² Aga et eesti keeles langevad võimalikke ja ebareaalseid tingimusi väljendavad tingimuslauseid vormilt ühte, siis jagab ka Rannut tingimuslauseid binaarselt reaalseteks ja hüpoteetilisteks vastavalt kõrvallaususes väljendatud tingimuse reaalsusele või oletatavusele. Selline vormi ja sisu üksühene vastavus ei pea aga lõpuni paika. Kui tingimuslause öeldisverb on tingivas kõneviisis, väljendavad tingimuslauseid tõesti enamasti kõrgemat hüpoteetilise astet (ning seega ebareaalseid tingimusi), kuid siingi võib olla hüpoteetilise astme suhtes kõikumisi. Kui aga tingimuslause öeldisverb on kindlas kõneviisis või *da*-infinitiivi vormis, siis võib tingimuslause väljendada nii madalamat kui ka kõrgemat hüpoteetilise astet (vt põhjalikumalt II artiklist). Sarnasele järeldusele on jõudnud ka Monticelli (2003).

Monticelli (2003) märkas, et modaalsuselt võivad teineteisele lähedasemad olla kaks lauset, kus ühes on öeldisverb indikatiivis ja teises konditsionaalis, kui kaks lauset, kus mõlemas on öeldisverb samas vormis. Ta väidab ühtlasi, et tingiva kõneviisi kasutamisest ei saa automaatselt järeldada, et predikaadil on irreaalne modaalsus. Seetõttu asendab ta senise tingimuslause liigitamise süntaktilise kriteeriumi semantilisega, millel on kolm tahku: a) tingimuslause predikatsiooni väärtuse presupositsiooni olemasolu või puudumine; b) tingimuslause predikatsioonisündmuse ja kõnehetke ajaline seos; c) tingimuslausega väljendatava tegevuse aspektiline iseloom. Monticelli jagab tingimuslauseid väärtuse presupositsiooni olemasolust lähtudes kaheks – kontrafaktuaalideks (65a) ja episteemilisteks (65b) tingimuslauseteks.

- (65) a. Kui Jaan oleks lotoga võitnud, oleks ta ostnud endale auto.
b. Kui Jaan võitis lotoga, ostis ta endale auto.

Kontrafaktuaalide puhul peetakse sündmust ebareaalseks, kuid episteemiliste tingimuslause puhul hinnatakse selle võimalikkust. See liigitus ei ole üks-

²² Ka Leetberg (1925: 42) on esitanud kolme tüüpi tingimuslauseid: tõekohaseid (*Kui Jaan koju jääb, siis Juhan läheb linna*), oletatud (*Kui Jaan koju jääks, siis Juhan läheks linna*) ja võimalikuks peetavaid tingimusi esitavad tingimuslauseid (*Kui Jaan peaks koju jääma, siis Juhan läheb linna*).

üheses vastavuses öeldisverbi vormiga. Ajalistest seostest võtab Monticelli arvesse tingimuslause sündmuse eelnemise, samaaegsuse ja järgnemise kõnehetke suhtes. Kontrafaktuaalsed tingimuslauseid esinevad ainult siis, kui tingimuslause predikatsioonisündmus eelneb kõnehetkele või kattub sellega (vastavalt *Kui ta oleks käinud, ... Kui ta oleks rikas, ...*); episteemilise tingimuslause predikatsioonisündmus võib kõnehetkele nii eelneda (*Kui ta on käinud, ...; Kui ta käis, ...*), järgneda (*Kui ta tuleb, ...; Kui ta tuleks, ...*) kui ka olla sellega samaaegne (*Kui ta on rikas, ...*). Tingimuslause, mille öeldisverb on tingiva kõneviisi olevikus, on kontrafaktuaalne, kui tegu on ajalise samaaegsusega (66a), ja episteemiline, kui tegu on ajalise järgnevusega (66b).

- (66) a. Kui ta oleks kõhnem, jõuaks ta järgmise bussi peale.
 b. Kui ta leiaks peatuse, jõuaks ta järgmise bussi peale.

Oluline koht Monticelli käsitluses on ka öeldisverbi aspektil, mis määrab konditsionaali olevikuvormis öeldisverbiga tingimuslause puhul tingimuslause predikatsioonisündmuse ja kõnehetke vahelise ajalise seose ning seega ka tingimuslause kontrafaktuaalsuse või episteemilisuse.

Sidesõna *kui* abil markeeritud tingimuslausel on ühisosa ajalausega ning on lauseid, mida võib pidada nii aja- kui ka tingimuslauseks. Nii Tauli (1980: 230–234) kui ka Lindström (2006) on sidesõnaga *kui* algavaid aja- ja tingimuslauseid käsitlenud koos. Siiski näitab Lindström (2006: 884), et kui soovitakse rõhutada sündmuse toimumise vähest tõenäosust ning seega ühtlasi ka seda, et tegu on tingimuslausega, võidakse kas esiletõsterõhu abil või korrelaati kasutades fookustada sidesõna *kui* (67), kuna aga ajalause puhul rõhutatakse korrelaati, mis paikneb pealuses (68).

- (67) H: jaa ja `kui kiiresti need `kätte saaks.
 V: kui on Tallinas `olemas, saab kätte omme `omiku kella `kümneks.
 H: omme ommiku kella `kümneks juba.
 V: `**kui** on Tallinas `olemas. kui ei `ole, s tuleb neljap- neljapäeva ommikul `öeksaks.
 (68) ahah (0,5) kui sellest nüüd `juttu `tuleb, sis anna mulle `teada, et ma sis ta vaatan `üle **enne** kui ta `käiku läheb.

Aja- ja tingimuslause vahel vahet tegemiseks on püütud kasutada ka muid keelejooni peale fookustamise. Näiteks Põld (1922: 82–83) väidab, et pealause sõnajärg on see, mis näitab, kas kõrvallauseks on aja- või tingimuslause: sidesõnadega *kui* ja *kuna* algavad ajalause toovad kaasa pöörd sõnajärje pealuses (nt 69a), kuid tingimuslause puhul pole järjevahetust tarvis (nt 69b, c).

- (69) a. Kuna wanem wend wäljale läks, jooksis noorem jõe äärde.
 b. Kui sa ei tule, ma lähen üksi.
 c. Anna pill hullu kätte, hull ajab pilli lõhki.

Aja- ja tingimuslauset eristavaks jooneks on peetud ka kõneviisi: kindlasti on konditsionaallausega tegu juhul, kui pealause öeldisverb on imperatiivis, nt lauses 70 (Raudnael 1959: 98–99), ning siis, kui kõrvallause predikaat on tingiva kõneviisi üldminevikus (Külmoja 1998: 359).

(70) Hakka astroloogiks, kui muidu ei saa.

Rannuti (1981: 86) sõnul on aja- ja tingimuslause eristamisel abiks küsimustamine, eri korrelaatide võimalikkus ning ka kontekst. Eesti keele aja- ja tingimuslausete vahekorda on põhjalikult käsitletud II artiklis ning leitud, et vormilt ühesuguste aja- ja tingimuslausete eristamisel saab oluliseks põhjus-tagajärjeseose olemasolu kõrval- ja pealausega edasi antud sündmuse/olukorra vahel, hüpoteetilisuse esinemine ja grammatiline aeg.

Külmoja (1998: 357, 368–369) on eesti keeleteaduses esimene, kes toob eraldi tüübina välja tingimuslauseid, mis juhatavad sisse kõneakti. Selliste tingimuslausete puhul esineb pealause imperatiiv kas eksplitsiitselt või implitsiitselt (vastavalt 71a ja 71b). Eesti keele tingimuslause funktsionaalsed liigid on põhjalikumalt käsitlemist leidnud I, II ja III artiklis.

- (71) a. Kui te ei oska, ärge laulge.
b. Kui ta peaks helistama, ma olen kodus.

6.4. Eesti keele mööndtingimuslause uurimisest

Mööndtingimuslauseid, mis väljendavad ebasoodsaid tingimusi, millest hoolimata pealausega edasiantu toimub ja millel on seega nii tingimus- kui ka mööndlausete omadusi, ei ole eesti keele grammatikates ja keeleülevaadetes üldiselt omaette adverbialauseliigina käsitletud. Skalaarseid mööndtingimuslauseid (nt 72a) on peetud peamiselt tingimuslauseteks,²³ alternatiivseid ja universaalseid mööndtingimuslauseid (vastavalt 72b ja 72c) aga mööndlauseteks (Raudnael 1959: 109, Rannut 1981, Erelt 1986, EKG II).

- (72) a. Isegi kui võtame auto, ei jõuaks me õigeaks ajaks.
b. Nii see on, kas see talle meeldib või mitte.
c. Ükskõik mis ka kellegagi ei juhtu, põgenemine ei vii kedagi õnnele lähemale.

(EKG II: 308–309)

Erelt (1986) ja EKG II peab alternatiivseid ja universaalseid mööndtingimuslauseid „olenemata”-tüüpi mööndlauseteks, väites, et kõrvallausele annab mööndva sisu „mõnikord küsipartikkel *kas* üksi, enamasti aga küsipartikli *kas*,

²³ Siiski, *kui* + *ka* abil markeeritud mööndtingimuslauseid on peetud mööndlauseteks (Rannut 1981: 93, Erelt 1986: 58–59, EKG II: 309), kuid nii Erelt (1986: 58) kui ka EKG II (1993: 309) väidavad, et sel moel markeeritud kõrvallauseid väljendavad harilikult tingimust või määra.

samuti asesõna ees paiknev *ükskõik*, küsiv-siduvale asesõnale järgnev *tahes/iganes*, predikaatverbile liituv partikkel *-gi/-ki*, predikaatverbile harilikult eelnev partikkel *ka*” (EKG II: 309).

Kuigi ka Tauli (1980) ei kasuta terminit *mööndtingimuslause*, leiab tema käsitlusest vihje selle kohta, et *kuigi*-algulisel ja konditsionaalse predikaadiga kõrvallausel on nii tingimus- kui ka mööndlause omadusi. Nimelt väidab Tauli (1980: 237), et sidesõnaga *kuigi* algavas kõrvallauses kasutatav konditsionaal väljendab, et pealause tegevus toimub ka sel juhul, kui kõrvallause tegevus toimub, nt lauses 73.

(73) Kuigi ta oleks kodu, ta ei laseks meid ikkagi sisse.

Karu (2006: 69–70) ning Külmoja ja Karu (2004: 267, 271, 303, 309–310) toovad mööndkonstruktsioonide hulgas eraldi tüübina välja mööndtingimuslauseid, kuid käsitlevad nende all vaid teatud skalaarseid mööndtingimuslauseid (neid, mis on vormistatud *isegi (siis) kui* või sünonüümse vormi *kui + -gi/-ki* abil), ülejäänud skalaarseid ning alternatiivseid ja universaalseid mööndtingimuslauseid peavad nad generaliseeritud mööndkonstruktsioonideks. Karu (2006: 128, 177) väidab, et mööndkonstruktsioonide oluliseks semantiliseks tahuks on adversatiivsus, mööndtingimuslauseid eristab mööndlausest see, et mööndtingimuslause puhul realiseerub lisaks adversatiivsusele tingimuslik, mitte aga põhjuslik komponent, nagu tüüpiliste mööndkonstruktsioonide puhul. Siiski, nagu nähtub ka peatükist 3, sisaldub ka mööndtingimuslause ja selle pealause vahelises seoses põhjuslikkus.

Eesti keele mööndtingimuslauseid on käsitletud peamiselt IV, aga ka II ja V artiklis. IV artikkel tutvustab mööndlauseid, selle liike ja vormistusvahendeid ning vaatab skalaarse mööndtingimuslause kohta grammatiseerumisahelas. II ja eelkõige V artiklis jälgitakse korpuse põhjal sidesõna *kuigi* arengut mööndlauseks ning leitakse, et see areng on toimunud mööndtingiva vaheetapi kaudu.

6.5. Eesti keele mööndlause uurimisest

Mööndlauseks on peetud adverbiallauseid, mis näitab, et pealausega väljendatu kehtib vaatamata sellele, et kehtib kõrvallausega väljendatu, st mööndlausega põimlause väljendatakse põhjuse-tagajärjesuhet, mis ei realiseeru (Rannut 1981: 91). Erelt (1986: 57–59) ja EKG II (1993: 308–310) eristavad kaht tüüpi mööndlauseid: „*vaatamata*”- ja „*olenemata*”-tüüpi mööndlauseid (vastavalt 74a ja 74b).

- (74) a. Hoolimata sellest et ta Mihklit oma parimaks vennaks pidas, oli ta ometi teda mõnikord kartnud.
b. Lõppegu asi kuidas tahes, halb mulje jääb ikkagi.

(EKG II: 309)

Siinses käsitluses peetakse mööndlauseks vaid neist esimesena nimetatut. Siiski, Erelt (1986: 58) ja EKG II (1993: 309) käsitlevad „*vaatamata*”-tüüpi kuuluvatena ka *kui-* ja *kuidas-*osalauseid, mida sinne töö peab mööndtingimuslausete hulka kuuluvaiks. „*olenemata*”-tüüpi kõrvallauseid käsitletakse käesolevas töös mööndtingimuslausetena.

Mööndlauset iseloomustab võimalike markerite paljusus. See nähtub eriti Rannuti (1981) ning Karu ja Külmoja (2004) uurimustest. Karu ja Külmoja (2004: 268) väidavad, et eesti keeles saab alistatud mööndkonstruktsiooni moodustada mitmesuguste siduvate sõnadega suhteliselt vabalt. Nad toovad välja ligikaudu 30 siduvat ühendit, mis on eesti keeles kasutusel alistatud mööndkonstruktsiooni moodustamisel. Sagedamini alustavad mööndlauset *kuigi, ehkki ~ ehk küll, ehk(ki)...küll, olgugi et, olgu küll et, sellest hoolimata et, sellele ~ selle peale vaatamata et, kui ... küll*, harva *kuna* (Kure 1950: 41, Mihkla, Valmis 1979: 177–178, Rannut 1981: 94–97, Erelt 1986: 57–58, EKG II: 308–309). Mööndkonjunktsioonide hulka on loetud ka sõna *küll* (Kingisepp jt 2010: 213) ja selle ühendeid *küll... kuid, küll... aga, küll... ent* (nt 75) (Karu, Külmoja 2004: 271).

(75) Lubasime küll teineteisele kirjutada, aga lubadus ununes peagi.

Prototüüpseks mööndust väljendavaks vahendiks on peetud konjunktsiooni *kuigi* (Karu 2006: 69), mis etümoloogiliselt on seotud sidesõnaga *kui*, millele on vaid lisandunud rõhupartikkel *-gi/-ki*. Karelson (1959a: 196) on näidanud, et *kuigi* kasutamine konjunktsioonina on suhteliselt hilise arengu tulemus. V artiklis kirjeldatakse eesti keele põhilisi mööndkonjunktsioone lähemalt (nii diakrooniliselt kui ka sünkrooniliselt). Kui vanas kirjakeeles alustati mööndlauset peamiselt markeritega *ehk (...)* *küll* või *et (...)* *küll*, siis tänapäeval on esimene neist kujunenud marginaalseks ning teine on mööndusmarkerite hulgast taandunud. Asemele on tulnud *ehkki*, mis on eelkõige omane ilukirjanduskeelele, ja *kuigi*, mis on kujunenud mööndkonjunktsiooniks mööndtingimusliku vaheetapi kaudu. Tänapäevased mööndusmarkerid on suuresti välja kujunenud 1930. aastateks.

Korrelaadi kasutamine on mööndlause puhul fakultatiivne; Rimmelga (2006a: 75) uurimismaterjalis esines korrelaat 35% mööndlausete puhul.

Mis mööndlause asukohta puutub, siis on näidatud, et need esinevad pealause suhtes nii ees- kui ka järelasendis peaaegu võrdselt (Höglund 2006: 256).

Kõige põhjalikumalt on eesti keele mööndlauseid käsitlenud Karu (2006) ning Karu ja Külmoja (2004), kes vaatlevad eesti keele mööndlauseid teiste möönvate konstruktsioonide hulgas. Karu (2006) selgitab oma kontrastiivses töös välja peamised eesti keele mööndkonstruktsioonid ning leiab nende funktsionaalsed vasted vene keeles. Karu (2006: 69) ning Karu ja Külmoja (2004: 267) jagavad eesti keele mööndkonstruktsioonid möönvateks (76a), tingimuslikeks (76b), mille alaliikideks on potentsiaalsed ja irreaalsed, ja generaliseerituteks (76c), mis jagunevad iteratiivseteks ja tegevuse intensiivsust või tunnuse kõrget määra väljendavateks.

- (76) a. Hoolimata sellest, et aeg oli hiline, ei tahtnud keegi lahkuda.
 b. Kui keegi oligi seal käinud, siis nemad ei olnud teda küll märganud.
 c. Nii see on, kas see talle meeldib või mitte.

(Karu, Külmoja 2004: 267)

Kaht viimati nimetatud tüüpi käsitleb siinne töö mõõndtingimuskonstruktsioonidena.

Sarnaselt tingimuslausetega on ka mõõndlauseid jagatud reaalsteks ja hüpoteetilisteks vastavalt sellele, kas mõõndlause öeldisverb on kindlas või tingivas kõneviisis ning kas mõõndust käsitletakse tegelikuna või üksnes võimalikuna. Seda on teinud juba Wiedemann ligemale poolteist sajandit tagasi (Wiedemann 2011 [1875]: 710), tänapäevastest autoritest aga Rannut (1981: 98–99) ning Karu ja Külmoja (2004). Reaalse mõõndlausega (77a) väljendatakse põhjust, mis eksisteeris minevikus või eksisteerib kas praegu või edaspidi. Ainult reaalses mõõndlause esinevad sandid *sellele* ~ *selle peale vaatamata et* ja *sellest hoolimata et*. Hüpoteetilised mõõndlauseid (77b) väljendavad seevastu oletatavat või kujutletavat põhjust. (Rannut 1981: 98–99) Käesoleva töö seisukohast ei ole aga mõõndlause jaotamisel reaalsteks ja hüpoteetilisteks alust, sest kõiki lauseid, mis on esitatud hüpoteetiliste mõõndlausestena, (k.a 77b) peetakse siin töös mõõndtingimuslauseks. Ka Karu (2004: 56) käsitleb selliseid *kuigi*-algulisi konditsionaalse öeldisverbiga kõrvallauseid mõõndtingimuslausestena.

- (77) a. Akna taga sajab lund, ehkki on juba kevad.
 b. Kuigi sa muutuksid kärnkonnaks või kahe küüruga kaameliks, ometi ei hülgaks ma sind.

(Rannut 1981: 98–99)

Näidatud on ka mõõndlausestena põimlause semantilist lähedust adversatiivsetele lausetele. Karu ja Külmoja (2004: 290) käsitlevadki adversatiivseid rindlauseid ühe mõõndkonstruktsioonina (nt 78).

- (78) Meie näeme vaeva, aga teie puhkate.

Karu (2006: 68) väidab, et adversatiivsus on mõõndsuhete oluliseks komponendiks ning et mõõndsuhete olemus põhinebki vastandusel. Adversatiivsuse ja kontsessiivsuse peamiseks erinevuseks peab ta seda, et kontsessiivsus on kitsama tähendusega: möönev sandid on alati vastandavaga asendatav, kuid vastupidine asendus ei ole alati võimalik. Lisaks semantilisele lähedusele sarnanevad mõõndlausestena põimlauseid vastandavate rindlausestena ka vormiliselt, nt tüüpilisi mõõnvaid konjunktsioone *kuigi* ja *ehkki* saab kasutada ka rinnastavate sidesõnadena (nt lauses 79 esineb *kuigi* rinnastava sidesõnana) (EKG II: 109, Karelson 1980) ning pealausestena võivad esineda adversatiivsed adverbid *siiski*, *ikkagi*, *ometi* (Rannut 1981: 91).

- (79) Majad on siin mugavad, kuigi sajanditagused.

Nemvalts (Nemvalts, Vare 1984: 159) on pidanud mõõndlauseid ebamäärase liigikuuluvusega lauseteks, st neid võib pidada nii põimlause kõrvallauseks kui ka rindlause osalauseks. Sõnajärg siiski osutab, et tegemist on alistatud lausega (vt lähemalt V artiklist). Eesti keele mõõndlauseid alistuse ja rinnastuse piiril on käsitletud V artiklis, kus on näidatud, et mõõndlausega põimlause ja vastandava rindlause vahele jääb hajus üleminekuala.

6.6. Eesti keele otstarbelause uurimisest

Otstarbelauseks peetakse kõrvallauset, mis konkretiseerib pealausega tähistatud sündmuse otstarvet, mida alustab konjunktsioon *et* ning mille korrelaadiks on *selleks, seejaoks, selle jaoks, selle tarvis, sel(lei) otstarbel, sel(lei) eesmärgil, selleks otstarbeks* jm. Korrelaat *selleks* võib mittefokuseerituna kuuluda ka sidendi koosseisu. (Erelt 1986: 53, EKG II: 310) Korrelaadi kasutamine on fakultatiivne, Rimmelga (2006a: 72) käsitletavas keelematerjalis esineb korrelaat vaid 13% otstarbelause puhul. On näidatud, et otstarbelause võib pealausele nii järgneda kui ka eelneeda, korrelaadi olemasolu korral saab otstarbelause paikneda ka pealause keskel (Rannut 1981: 72).

Eesti keeleteaduses on eristatud kaht tüüpi otstarbelauseid: 1) need kõrvallaused, mis väljendavad otstarvet kui taotletavat tagajärge (sel juhul väljendab pealause predikaat tahtlikku tegevust, mõnikord ka kontrollitavat seisundit), ja 2) need kõrvallaused, millega väljendatud otstarve ei ole tahtliku tegevusega taotletav tagajärg, vaid funktsioon, mille täitmiseks miski/keegi on vajalik/mittevajalik või sobiv/mittesobiv (Erelt 1986: 54, EKG II: 310). VI artiklis lisatakse kolmanda tüübina otstarbelausekujulised kõrvallaused, mis väljendavad peamiselt ajalist järgnevust (80a), kuid mis võivad lisaks anda edasi ka kaudset otstarvet (80b).

- (80) a. Temagi jätkas, kuid vaid selleks, et paarisaja meetri pärast lõplikult liiva sõista.
- b. Ministerium on valmis võtma need ettevõtted... tagasi oma haldusse, et seejärel erinevate ettevõtete omapäraga veelgi täpsemalt tutvuda.

Otstarbelause öeldisverbivormina on esitatud nii *da*-infinitiiv kui ka konditsionaal, seejuures on väidetud, et *da*-infinitiivi saab kasutada vaid juhul, kui kõrvallauses ja pealauses on sama (tegevus)subjekt, kuna konditsionaali puhul võib pea- ja kõrvallauses olla ka eri (tegevus)subjekt (vastavalt 81a ja 81b). (Raudnael 1959: 103, Rannut 1981: 73–74, EKG II: 310, Penjam 2008: 117) Raudnael (1959: 102) on ekslikult väitnud, et lausealgulises otstarbelauses saab esineda vaid *da*-infinitiivis öeldisverb.

- (81) a. Otsisin ettekäänet, et lahkuda.
- b. Ma hoidsin vaierist kinni, et paat vastu rahnu ei paiskuks.

VI artiklis näidatakse, et otstarbelause öeldisverbivorm valitakse vastavalt sellele, kas tegemist on pealausest referentsiaalselt sõltuva või sõltumatu kõrvallausega. *Da*-infinitiivse öeldisverbiga otstarbelause on pealausest referentsiaalselt sõltuv, konditsionaalse öeldisverbiga otstarbelause seevastu aga pealausest referentsiaalselt sõltumatu. Mitu autorit ei ole pidanud *et* + *da*-infinitiivi abil markeritud konstruktsiooni mitte otstarbelauseks, vaid otstarbetähendust edasi andvaks lauselühendiks (vt nt Kure 1950: 39, Mihkla, Valmis 1979: 176, Nemvalts, Vare 1984: 172). Nemvalts (Nemvalts, Vare 1984: 172) siiski mõnab, et sellel konstruktsioonil on kõrvallause tunnuseid (näiteks see, et algab sidesõnaga *et*).

Erelt (1986: 54) on väitnud, et otstarbelause *da*-infinitiivne või konditsionaalne öeldisverb osutab sellele, et otstarbelausele on omane hüpoteetiline modaalsus.

Kui tänapäeval esineb otstarbelauses öeldisverb vaid *da*-infinitiivi või tingiva kõneviisi vormis, siis varasematest grammatikatest võib näha, et varem on otstarbelause öeldisverb võinud olla ka kindlas kõneviisis ning isegi *ma*-infinitiivi vormis (vt nt Wiedemann 2011 [1875]: 710–711).

Otstarbelause puhul on välja toodud selle lähedus komplement-, kausaal- ja konsekutiivlausele (Rannut 1981:74–76, EKG II: 310). Komplementlausega on otstarbelausel tugev vormiline sarnasus, Rimmelg (2006: 100) nimetabki otstarbelauset komplement- ja adverbiallause vahepealseks kõrvallauseks. Semantilisel ja ka vormilisel on otstarbelausel ühisosa kausaalausega. Kuigi Uuspõld (1980: 733) väidab, et *et* + *da*-infinitiiv on monofunktsiooniline ning esineb ainult otstarbelauses, esineb nii *da*-infinitiivse kui ka tingivas kõneviisis öeldisverbiga kõrvallauseste hulgas lauseid, mille puhul ei ole võimalik öelda, kas tegu on otstarbe- või põhjuslausega (nt 82a–b) (Raudnael 1959: 94, Nemvalts, Vare 1984: 150, Erelt 1986: 54, EKG II: 310).

- (82) a. Seda ma ütlen teile tunnistajate juuresolekul, et pärast ei tuleks vaidlemist.
b. Ta astus hoide, et lapsi mitte äratada.

Otstarbe- ja põhjuslause lähedust näitab ka see, et Muuk (1931: 107) ja Aavik (1936: 311) on sidesõnade liigitamisel käsitlenud finaalseid ja kausaalseid sidesõnu ühe rühmana, mida on nimetanud põhjendavateks sidesõnadeks. Otstarbe- ja tagajärelause vahel on leitud semantiline, mitte aga vormiline sarnasus. Rannut (1981: 74) peab nende kahe adverbiallause peamiseks erinevuseks seda, et kui otstarbelausega põimlause puhul lähtutakse otstarbelauses väljendatud taotletavast tagajärjest, siis tagajärelause puhul lähtutakse põhjusest ning konsekutiivluses väljendatav tagajärg on ainult resultaadiks, mitte aga stii- muliks. Höglund (2006: 56) käsitleb otstarbelauseid, mis annavad edasi peamiselt ajalist järgnevust (VI artiklis esitatud otstarbelause III tüübina), tagajärelausestena. Otstarbelause seoseid teiste kõrvallausestega kirjeldatakse pikemalt VI artiklis.

6.7. Eesti keele tagajärelause uurimisest

Tagajärelauseks peetakse adverbiaallauseid, mis konkretiseerib pealausega väljendatud või ka väljendamata jäänud sündmuse tagajäreks olevat sündmust (EKG II: 311). Tagajärelause puhul tuuakse sageli välja, et see järgneb alati pealausele (Mihkla, Valmis 1979: 178, Rannut 1981: 77, Erelt 1986: 55, EKG II: 311, Höglund 2006: 256), vrd (83a–b).

- (83) a. Ta oli maja korda seadnud ja ära remontinud, nii et see nägi välja nagu uus. (EKG II: 311)
b. *Nii et maja nägi välja nagu uus, oli ta selle korda seadnud ja ära remontinud.

Mihkla ja Valmis (1979: 178) põhjendavad osalauseid sellist järge üldistavalt ikoonilisusega: tagajärelause asetseb alati pealause järel, sest selle tegevus toimub pärast pealause tegevust. See, et tagajärelauseid pealausele alati järgnevad, eristab konsekutiivlauseid teistest adverbiaallauseid (vt nt Höglund 2006: 256). Lisaks esitatakse eesti keeleteaduses tagajärelause erijoonena see, et tagajärelause on (põhjuse-tagajäreahelaga seotud) adverbiaallauseist ainuke, millele ei vasta eesti keeles tagajärjemäärust lihtlause (Rannut 1981: 9–10, vt ka EKK: 483–484). Tõenäoliselt seetõttu ei too Muuk ja Tedre (1936: 106–107) tagajärjemääruslauseid eraldi määruslausetüübina välja.

Tagajärelauseks on peetud nii *et*-kõrvallauseid, mille korreelaadiks on *nii* või *nõnda* (vt nt 83a) (Erelt 1986: 55, EKG II: 311), kui ka osalauseid, mis algavad siduvate määr- ja asesõnadega, nt *mille tõttu*, *mistõttu*, *misläbi*, *mille pärast* (84) (Mihkla, Valmis 1979: 178, Rannut 1981: 77–78).

- (84) Kõige kauemaks jäi söngi Agnes, mille tõttu õde teda vahel kadestas.

Selliseid lauseid peab Rannut lähedaseks rinnastatud lauseile. EKG II (1993: 311) siiski selliseid lauseid tagajärelauseidena ei käsitle. Küll aga esitavad Erelt (1986: 55) ning EKG II (1993: 311) tagajärelauseid teise tüübina korreelaadita laused, mille puhul ei ole teada sündmus, mille tagajärge kõrvallause väljendab, ning pealause esitab harilikult küsimusi või oletusi (nt 85).

- (85) Mida sa seal näed, et nii hoolega vaatad?

Kuigi tänapäeval ollakse üldiselt seda meelt, et korreelaadiga tagajärelauseid puhul asub korreelaat alati sidendi koosseisus, moodustades sel moel korreelaat-sidendi (EKG II: 311, Rimmel 2006: 75), on siiski ka tagajärelause korreelaadi asendit peetud sõltuvaks lause infostruktuurist: korreelaat asub pealause, kui ta (koos määruslausega) on tõstetud fookusesse, ning kõrvallause, kui ta ei ole fookustatud (Erelt 1986: 33, ka EKG II: 295, Kure 1950: 41). See, et tagajärelause korreelaat võib paikneda ka pealause, lähendab tagajärelauseid veelgi viisilausele, mille markeriks on pealause paiknev korreelaat *nii* ning kõrvallause olev sidend *et*, *nii et* tagajäre- ja viisilause vahele ei ole võimalik tõmmata

selget piiri (Rannut 1981: 81, Erelt 1986: 55). Põld (1922: 65) ei eristagi neid kaht määruslauset ning käsitleb tagajärje- ja viisilauseid koos sama adverbiaal-lause tüübina (nimetab seda tüüpi tagajärjelauseteks ehk teguviisilauseteks). Rannut (1981: 81) toob välja, et tagajärje- ja viisilause eristamisel saab appi võtta küsimustamise: viisilause vastab küsimusele *kuidas?*, tagajärjelause aga mitte. Lisaks saab viisilause juurde mõelda korreelaadi *selliselt, sedamoodi*, kuid tagajärjelause sidendi võib asendada ühenditega *mille tagajärjel, millest järelduvalt*. (Rannut 1981: 81)

Tagajärjelausetel on leitud ühisjooni ka rinnastatud osalauseetega, Nemvalts (Nemvalts, Vare 1984: 159) peabki tagajärjelauset alistuse ja rinnastuse vahepealseks lausetüübiks.

Tagajärjelauset on selle seose kaudu otstarbelausega mõnevõrra käsitletud VI artiklis. Otstarbelause kolmest tüübist on tagajärjelausega enam seotud II ja eelkõige III tüüp. II tüüpi otstarbelauset lähendab tagajärjelausele see, et seda tüüpi otstarbelause annab alati edasi pealausega väljendatud sündmuse/olukorra tagajärge, ja ka seda tüüpi finaallauseste madalam hüpoteetilisuse aste. III tüüpi otstarbelauseid on Höglund (2006: 56) käsitlenudki tagajärjelausetena.

7. ARTIKLITE ÜLEVAADE

Töö analüüsiosa koosneb seitsmest artiklist, mis käsitlevad eesti keele kausaal-suhete adverbiaallauseid. Et teema on küllaltki lai ja et eri adverbiaallauseste puhul on tõusnud esile eri küsimused, esitan järgnevalt artiklite lühiülevaate.

I artikkel tutvustab eesti keele põhjus- ja tingimuslause näitel adverbiaallauseste liigitust selle järgi, mis ülesannet need pealause suhtes täidavad – kas täpsustavad pealause sisu, põhjendavad, mille alusel on tehtud pealauses esitatud järeldus, või muudavad pealausega öeldu suhtlussituatsioonis relevantseks. Näidatakse, et teatud määral on funktsionaalsed tüübid adverbiaallausespetsiifilised: tingimuslauseste hulgas tõuseb esile neli tüüpi tingimuslauseid (sisulised, episteemilised, konversatsioonilised ja vormelid), kuna aga põhjuslauseid jagunevad esmalt põhjuslikeks ja põhjendavateks, põhjuslikud seejärel sisulisteks ja seletavateks, põhjendavad aga episteemilisteks ja konversatsioonilisteks tingimuslauseteks. Leitakse ka, et sidesõna *et* ja tänapäeval ka sidesõna *sest* kasutatakse peamiselt põhjuslike põhjuslauseste markeerimiseks.

II artiklis käsitletakse eesti keele tingimuslauseid, kusjuures keskendutakse nende hüpoteetilisele ning seostele aja- ja mõõndlausega. Kui eesti keeleteaduses on siiani valitsenud seisukoht, et konditsionaallused jagunevad vormiliste tunnuste järgi kaheks: reaalsete tingimuslauseste öeldisverb on indikatiivis või *da*-infinitiivis ning irreaalsete tingimuslauseste öeldisverb on konditsionaalis, siis selles artiklis näidatakse, et hüpoteetilise puhul on tegemist kontiinumiga, milles eristuvad suhteliselt selge tsentri ja hajusa perifeeriaga rühmad. Hüpoteetilise määr varieerub nii rühmade vahel kui ka nende sees. Enamasti väljendavad indikatiivse öeldisverbiga tingimuslausest madalat hüpoteetilise astet, kuid võivad siiski kanda ka kõrgemat hüpoteetilise astet. Konditsionaalse öeldisverbiga tingimuslausest on homogeensemad: tingimuslausest, mille öeldisverb on tingiva kõneviisi olevikus, väljendavad kujutletavaid tingimusi ja tingimuslausest, mille öeldisverb on konditsionaali minevikus, väljendavad kontrafaktiivseid tingimusi. Hüpoteetilise astme määrab suures osas kõrvalause, kuid ka pealause võib seda mõjutada. Kui kõrvalause öeldisverb on *da*-infinitiivis, siis määrabki hüpoteetilise astme eelkõige pealause öeldisverbi vorm.

Sama konjunktsiooniga *kui* markeeritud tingimus- ja ajalause eristamisel mängivad rolli kolm tegurit: põhjuse-tagajärjesuhte olemasolu pea- ja kõrvalausega väljendatu vahel, hüpoteetilise olemasolu ja aeg. Tingimuslause on konjunktsiooni grammatiseerumise kaudu seotud ka mõõndtingimus- ja mõõndlausega.

Ka **III artiklis** vaadeldakse tingimuslauseid, kuid vaid selliseid, mille öeldisverb on *da*-infinitiivi vormis. Uurimuse eesmärkideks on välja selgitada, milliste vahenditega väljendatakse infiniitse öeldisverbiga tingimuslause puhul hüpoteetilise astet, millistes funktsioonides saab *da*-infinitiivse öeldisverbiga

tingimuslauset kasutada ja kas aja-, isiku- ja kõneviisikateooriaalt määramata öeldisverbi kasutamine muudab lause geneeriliseks. Selgub, et *da*-infinitiivse öeldisverbiga tingimuslause hüpoteetilise astme määrab peamiselt pealause öeldisverbi vorm. Kui pealause öeldisverb on indikatiivis, on lausel enamasti madal hüpoteetilise aste, kui aga konditsionaalis, kannab lause kõrgemat hüpoteetilise astet. Kõige sagedamini esineb *da*-infinitiivne öeldisverb konversatsioonilistes tingimuslausetes, vähem sisutasandi tingimuslausetes. Episteemilisi tingimuslauseid, kus predikaat oleks *da*-infinitiivi vormis, analüüsimaterjali hulgas ei esine. Sisutasandi tingimuslausetes muudab *da*-infinitiivse predikaadi kasutus kogu lause geneeriliseks, konversatsioonilistes tingimuslausetes muudab infiniitne öeldisverb geneeriliseks küll tingimuslause, kuid kogu lause saab siiski mittegeneerilise tõlgenduse.

IV artikkel tutvustab eesti kirjakeele mööndtingimuslauset ning väidab, et mööndtingimuslauset tuleks pidada omaette adverbiallausetüübiks. Artiklis antakse ülevaade kolmest mööndtingimuslausetüübist ning näidatakse, mis vahenditega neid markeeritakse. Pikemalt peatutakse *isegi kui*-sideni abil markeeritud mööndtingimuslausel.

V artikkel käsitleb eesti keele mööndlauset. Et mööndlauset võib markeerida mitme eri sidendiga, on artiklis korpuste põhjal jälgitud mööndside arengut vanast kirjakeelest tänapäevani. Nii vana kirjakeele kui ka tänapäeva sagedasemad mööndsidendid sisaldavad rõhupartiklilist komponenti (vanas kirjakeeles oli selleks *küll*, tänapäeval peamiselt *gi-/ki*-liide). Artiklis jälgitakse ka tänapäeva kõige sagedasema mööndkonjunktsiooni *kui* arengut. Selgub, et *kui* on arenenud möönvaks sidesõnaks mööndtingimusliku vaheetapi kaudu. Et mööndlausel on tugev semantiline ühisosa vastandava rindlausega (möönvaid suhteid võib edasi anda nii põim- kui ka rindlausega) ja et teatud möönvaid sidendeid võib kasutada ka rinnastavatena, siis on artiklis kirjeldatud vastandava rindlause ja möönva põimlause suhet. Selgub, et rinnastuse ja alistuse vaheline piir pole terav, vaid nimetatud lausetüüpide vahele jääb hajus üleminekuala, kus mängivad olulist rolli möönvad-vastandavad konnektiivid.

VI artiklis antakse ülevaade eesti keele otstarbelausest. Tutvustatakse otstarbelause liike ning lisatakse EKG II-s nimetatud kahele tüübile ka kolmas, tuues otstarbelausest välja 1) kõrvallused, mis väljendavad otstarvet kui taotletavat tulemust, 2) kõrvallused, millega väljendatud otstarve on funktsioon, mille täitmiseks on keegi või miski vajalik/mittevajalik või sobiv/sobimatu, ja 3) otstarbelausekujuline kõrvalluse, mis annab edasi peamiselt ajalist järgnevust, aga ka kaudset otstarvet. Vaadatakse ka otstarbelause seoseid teiste kõrvallausetega. Näidatakse, et otstarbelause sarnaneb põhjus- ja tagajärglausega, aga ka komplementlausega, millega tal on nii semantilisi, morfosüntaktilisi kui ka diskursusepragmatilisi ühisjooni. Pikemalt keskendutakse otstarbelause verbivormile. Korpuse põhjal näidatakse, et verbivorm valitakse vastavalt sellele, kas kõrvalluse on pealausest referentsiaalselt sõltuv või sõltumatu.

Da-infinitiivse öeldisverbiga otstarbelause on pealausest referentsiaalselt sõltuv, konditsionaalse öeldisverbiga otstarbelause aga sõltumatu.

Nagu III artiklis, vaadatakse ka siin, kas kõrvallauses kasutatav infiniitne verbivorm muudab lause geneeriliseks. Selgub, et erinevalt tingimuslausest see otstarbelause puhul ei toimu, sest otstarbelause tegevussubjekt selgub enamasti pealausest. Küll aga võib märgata tendentsi geneerilisuse suunas juhul, kui ei pealausest ega ka lähikontekstist tegevussubjekti ei selgu.

VII artiklis keskendutakse eesti keele sidesõnale *kuna*, aga kirjeldatakse selle kaudu kogu eesti kausaalkonjunktsioonide süsteemi. Korpuse põhjal jälgitakse sidesõna *kuna* arengut temporaalsest konjunktsioonist kausaalseks 1890.–1990. aastateni ning vaadatakse, kas eesti keelekorralduse varasem range suhtumine sellesse muutusesse on mõjutanud *kuna* arengut või kasutust. Korpusest selgub, et negatiivne suhtumine *kuna* kausaalsesse kasutusse ei peatanud grammatiseerumisprotsessi, küll aga mõjutas see sidesõna *kuna* esinemissagedust kirja-keeles: alates 1930. aastaist, mil võeti esmakordselt sõna kausaalse *kuna* vastu, langes sidesõna *kuna* kasutussagedus pidevalt kuni 1970. aastateni, mil keelekorraldus ei tauninud enam konjunktsiooni *kuna* kausaalset kasutust niivõrd tugevalt.

Lisaks soovitakse artiklis teada, kas sidesõna *kuna* grammatiseerumine põhjuslikuks sidesõnaks on mõjutanud teisi eesti keele kausaalkonjunktsioone. Selleks võrreldakse korpuse põhjal kausaalkonjunktsioonide kasutust 1890. ja 1990. aastatel. Selgub, et *kuna* on oma uues tähenduses asunud vähemalt osaliselt asendama lausealgulist kausaalset sidesõna *et*, esinedes selles positsioonis valdavalt sisutasandi põhjuslausest. Lisaks on *kuna* areng põhjuslikuks sidesõnaks mõjutanud sidesõna *sest* kasutust: sellel on tänapäevaks kujunenud tugev tendents esineda sisutasandi põhjuslausest.

KOKKUVÕTE

Väitekiri on käsitlenud eesti keele põhjuse-tagajärjeahelaga seotud adverbiaallauseid ja nende markeerimisvahendeid. Põhjuse-tagajärjeahela adverbiaallauseste puhul annab üks osalause edasi põhjust ja teine tagajärge (nt põhjuslausega liitlause *Mart avas akna, sest toas oli ebameeldiv lõhn* kõrvallauses välja toodud ebameeldiv lõhn on akna avamise põhjuseks).

Et kõrvallused on omased eelkõige kirjalikule keelele, on ka siinses töös keskendunud kirjakeele uurimisele. Keelematerjal pärineb peamiselt Tartu Ülikooli eesti kirjakeele korpuse 1990. aastate allkorpusest, kuid eelkõige alistusmarkerite kujunemise jälgimiseks on kasutatud ka teisi eesti kirjakeele korpuse allkorpusi (1890–1990) ning vana kirjakeele korpust, harvemate keelenähtuste uurimiseks ka suuremahulisemat eesti keele koondkorpust.

Siiani on eesti keele põhjuse-tagajärjeahelaga seotud adverbiaallauseiks peetud põhjus-, tingimus-, möönd-, otstarbe- ja tagajärelauset. Siinne töö lisab neile mööndtingimuslause, millel on nii tingimus- kui ka mööndlause omadusi. Mööndtingimuslause on adverbiaallause, mis väljendab ebasoodsaid tingimusi, millest hoolimata pealausega edasiantu toimub (nt *Isegi kui vihma sajab, läheme täna jalutama*), või näitab, et pealausega väljendatu kehtib olenemata sellest, kas, kus, millal, kuidas vm leiab kõrvallausega edasi antud olukord/sündmus aset või kes, missugune on selle olukorra/sündmuse mõni osalejatest (*Ükskõik, kas sajab või ei saja, nad lähuvad täna jalutama*). Esineb kolme tüüpi mööndtingimuslauset: skalaarne, alternatiivne ja universaalne mööndtingimuslause.

Adverbiaallause kuulub alistatud lausete hulka. Samas ei ole alistuse ja rinnastuse vaheline piir järsk, vaid tegemist on kontiinumiga. Kui eesti keele kausaalsuhete adverbiaallauseist on peetud ebamäärase liigikuuluvusega osalauseteks eelkõige *sest*-algulist põhjuslauset, millel on eelneva osalausega kas seletav või järeldav seos, ja *ehkki*- või *kuigi*-algulist mööndlauset, siis siinses töös on kõiki *sest*-algulisi osalauseid peetud alistuvateks osalauseteks. Lähemalt on käsitletud *kuigi*- ja *ehkki*-alguliste mööndlausetega põimlauseid (*Kuigi pimedas ja külmas tuli vedada jäiseid magamiskotte koolitõa ja vankrikuuri vahet, (siiski) oli tore*), millel näidatakse olevat rindlause omadusi. *Kuigi*- ja *ehkki*-algulise mööndlausega põimlause ja vastandava rindlause vahele jääb hajus üleminekuala, mida markeerivad peamiselt möönvad-vastandavad konnektiivid (nt *siiski, ometi*).

Kausaalsuhete adverbiaallauseil on ühisosa ka relatiiv- ja komplementlausega ühelt poolt ning teiste adverbiaallausetega teiselt poolt. Kõigi vaadeldud adverbiaallausete puhul on võimalik pealause paiknevale adverbiaallause korrelaadile lisada üldise tähendusega substantiiv (nt *Hoolimata sellest, et noormehed on alaealised, lasti nad ööklubisse* > *Hoolimata sellest asjaolust, et noormehed on alaealised, lasti nad ööklubisse*), mis muudab kõrvallused sarnaseks relatiivlausega.

Komplementlausega on enim ühist otstarbelausel. Neid kaht kõrvallause tüüpi ühendab see, et neis kasutatakse sama alistusmarkerit – üldalistavat konjunktsiooni *et* – ning võib kasutada ka samu predikaatverbi vorme – konditsio-

naali (*Jooksime tünni juurde, et kallis kraam raisku ei läheks; Soovisime, et kallis kraam raisku ei läheks*) ja *da*-infinitiivi (*Et asjasse selgust tuua, lugesin veel kord kõik materjalid läbi; Ta taipas, kuidas asjasse selgust tuua*). Lisaks ei ole kõnehetkeks ei komplement- ega ka otstarbelausega väljendatud sündmus/olukord toimunud, kuid selle realiseerumist peetakse võimalikuks.

Adverbiaallausetest on omavahel seotud *aja-*, *tingimus-*, *mööndtingimus-* ja *mööndlause*, *sidesõna kuna* arengu kaudu ka *aja-* ja *põhjuslause* ning *otstarbelausel* on hajus piir *põhjus-* ja *tagajärelausega*.

Aja- ja *tingimuslauseid* markeeritakse sama *sidesõnaga kui*, seejuures on lauseid, kus isegi konteksti abil ei ole võimalik kõrvallauset üheselt *aja-* või *tingimuslausena* mõista (nt *Kui mina enam ei tule, tuleb Annika*). Selline kahe-mõttelikus võib suhtlussituatsioonis olla ka sihilik. Et tegemist on *tingimuslausega*, saab soovi korral näidata korrelaadi abil: *kui* korrelaat *siis* võib esineda nii *aja-* kui ka *tingimuslause* puhul, siis korrelaat *juhul/juhaks* esineb vaid *tingimuslause* korral. Lisaks on kolm faktorit, mis *aja-* ja *tingimuslause* vahet teha aitavad: *põhjuse-tagajärjesuhte* olemasolu *pea-* ja *kõrvallausega* väljendatud *olukorra/sündmuse* vahel, *hüpoteetilisus* ja *aeg*. *Kui* *pea-* ja *kõrvallause* sündmused on *põhjuse-tagajärjesuhte*, *kui* *kõrvallause* ja sellest sõltuvana ühtlasi ka *pealause* sündmus on markeeritud *hüpoteetilisena* ja *kui* *öeldisverb* on *preesensivormis*, väljendades *oleviku* või *tuleviku* sündmust, siis valitseb *pea-* ja *kõrvallause* vahel enamasti *tingimussuhe* (nt *Kui raamatu läbi loed/loeksid, saad/saaksid vastuse*); *põhjuse-tagajärjesuhte* ja *hüpoteetilisuse* puudumine ning *minevikuline öeldisverb* vihjavad aga sellele, et tegemist on *ajalausega* (nt *Kui Siim oli neljandas-viendas klassis, meeldis talle etteütleri ja grammatilisi kontrolltõid parandada*). Eesti keele *tingimuslausete* põhjal selgub, et *hüpoteetilisuse* puhul on tegemist *kontiinumiga*, kus eri *verbivormide* ümber moodustuvad selge tuumaga rühmad ning nende vahele jääb hajus üleminekuala. *Konstruksioon kui* + *indikatiivne öeldisverb* on *hüpoteetilisuse* suhtes markeerimata. Kuigi enamasti väljendatakse selle *konstruktsiooniga* madalat *hüpoteetilisuse* astet (nt *Kui tellijal puuduvad spetsiaalsed ehitusalased teadmised, siis rahuldub ta tihtipeale ehitaja kinnitusega, et materjal on kvaliteetne*), võidakse sama *konstruktsiooniga* edasi anda ka *kõrgemat hüpoteetilisuse* astet (nt *Kui välja ajab, tule minu poole*). Ka *konstruktsioon kui* + *da*-infinitiivne *verb* on *hüpoteetilisuse* suhtes markeerimata, *lause hüpoteetilisuse* aste sõltub sel juhul *peamiselt* *pealause öeldisverbi* vormist (vrd *Kui tellida universaalne saal, on võimalike kontsertetenduste diapaseon lai* ja *Kui tellida universaalne saal, oleks võimalike kontsertetenduste diapaseon lai*). *Konstruksioon kui* + *verb* *tingivas kõneviisis* on aga *hüpoteetilisuse* osas markeeritud: see viitab enamasti *kõrgemale hüpoteetilisuse* astmele (nt *Kui vihma ei oleks, näeksin palju kaugemale*). Kuigi see rühm on *hüpoteetilisuse* poolest ühtlasem, võib ka siin esineda *kõrgema* ja *madalama hüpoteetilisuse* astmega lauseid.

Mööndtingimus-, *möönd-* ja *tingimuslause* on seotud *markeri* kaudu. *Skaalarset mööndtingimuslauset* (nt *Isegi kui jätta kõrvale süüdistus mõrva organiseerimises, võiks võlur Ozi petturluse eest aastateks pokri pista*) markeerivad *sidendid* *isegi kui, kui (...)* *ka, kui ...-gi/-ki, kui ... veel* on arenenud *aja-*

tingimusmarkerist *kui*. Samast konjunktsioonist on mööndtingimusliku vaheetapi kaudu (nt *Oma hoonet ei ole kuhugile wiia ja kuigi kuskil were-hinna eest maja platsi lunastad, siis ei jõua enam ehituse kulusid kanda*) kujunenud ka eesti keele enim kasutatud mööndusmarker *kuigi* (*Kuigi sajab, läheme metsa jalutama*). Ka tänapäeval võib *kuigi* alustada mööndtingimuslauset, kuid vaid juhul, kui kõrvallause öeldis on tingivas kõneviisis (*Kuigi sa kunagi tema abi ei peaks tarvitama, on hea teada selle võimalikkusest*).

Sidesõna *kuna* arengu kaudu on seotud põhjus- ja ajalause. Peamiselt 20. sajandi jooksul on valdavalt temporaalne sidesõna *kuna* (nt *Luges weel kord üle ja viskas siis kirja käest laua peale, kuna ise kärsitult edasi-tagasi sammus*) arenenud valdavalt kausaalseks sidesõnaks (*Paraku ei saa Eesti vanu rehve seal kasutada, kuna elektriijaamal ei ole oma kummipurustusseadet*). Muutus on aset leidnud vaatamata keelekorralduse üsna tugevale vastuseisule. Keelekorralduse range suhtumine sidesõna *kuna* kausaalsesse kasutusse on aga mõjutanud selle sidesõna esinemissagedust 20. sajandi kirjalikes tekstides. Alates 1930. aastast, mil võeti ajakirjanduses esmakordselt sõna põhjustähenduses esineva *kuna* kasutuse vastu, langes sidesõna *kuna* kasutussagedus nii aja- kui ka ilukirjandus-tekstides pidevalt kuni 1970. aastateni, mil keelekorraldus ei tauninud enam konjunktsiooni *kuna* kausaalset kasutust niivõrd tugevalt.

Otstarbelaused on põhjuslausega sisuliselt seotud selle kaudu, et annavad edasi pealausega väljendatud sündmuse soovpõhjust. Lisaks võib põhjuslauset alustada sama üldalistav konjunktsioon, mis otstarbelauset: *et* (vrd põhjuslause *Loen sellepärast, et rohkem teada saada* ja otstarbelause *Loen selleks, et rohkem teada saada*). Sel juhul on võimalik põhjus- ja otstarbelauset teineteisest eristada korrelaadi abil: otstarbelause korrelaadiks on *selleks*, põhjuslausel aga *se(ll)epärast, se(ll)etõttu* vmt. Tagajärjelausetega on enim ühist neil otstarbelausetel, millega väljendatud otstarve on funktsioon, mille täitmiseks on keegi või miski vajalik/mittevajalik või sobiv/sobimatu (nt *Ta on liiga nõrk, et võistleva minna*). Sarnasuse tingib tõenäoliselt selliste otstarbelausete madalam hüpoteetilisus ning see, et need väljendavad tagajärge (ja pealause põhjust) nagu tagajärjelausedki. Veelgi lähedasemad tagajärjelausetele on otstarbelaused, mis annavad edasi kas pealause sündmuse varjatud eesmärgi ja/või osalause sündmuste ajalist järgnevust (*Kui koostöö katkes, lagunes üsna peatselt ka Smokie, et 1985. aastal uuesti kokku tulla*). Seda tüüpi otstarbelauseid on ka lausa tagajärjelauseteks peetud.

Kõikidel eesti keele kausaalsuhete adverbialausetel esineb kolm funktsionaalset tüüpi: sisulised, episteemilised ning konversatsioonilised adverbialaused. Sisutasandi põhjus-, tingimus-, mööndtingimus-, möönd-, otstarbe- ja tagajärjelause on tüüpilised adverbialaused, mis annavad edasi pealausega väljendatud sündmuse toimumise põhjust (nt *Tuled põlevad, sest ta on kodus*), tingimust, ebasoodsat tingimust, ebasoodsat asjaolu, otstarvet või tagajärge. Episteemilise adverbialause korral on pea- ja kõrvallause vahel järeldussuhe ning kõrvallause näitab, mille põhjal pealausega edasiantut järeldatakse (nt episteemiline põhjuslause *Ta on kodus, sest tuled põlevad*). Episteemilise mööndtingimus- ja mööndlause puhul näidatakse, et kõrvallause põhjal tehtav

ootuspärane järeldus ei kehti (nt *Teda ei ole kodus, kuigi tuled põlevad*). Konversatsioonilisi adverbialauseid on kaht tüüpi: kõneakti adverbialause kommenteerib pealausega edasi antud kõneakti sooritamise motivatsiooni ja muudab pealausega öeldu suhtlussituatsioonis relevantseks (nt kõneaktitingimuslause *Kui teada tahad, siis ta on praegu kodus*) või kommenteerib pealause sõnakasutust (nt metakeeleline tingimuslause *Ta on teravam, tänapäevasem, moodsam, kui niisugune sõna on siin omal kohal*). Adverbialausest, mille funktsionaalseid tüüpe on siinses töös käsitletud, esinevad episteemilistena eriti põhjus- ja tingimuslause (see kehtib vaid finiiitse öeldisverbiga tingimuslause kohta, *da*-infinitiivse öeldisverbiga episteemilisi tingimuslauseid kasutatud korpus ei esinenud), harvem mööndlause, episteemilisi otstarbelauseid korpus ei leidunud. Konversatsioonilisi kõrvallauseid esineb samuti enim põhjus- ja tingimuslause hulgas (seejuures on konversatsiooniliste tingimuslause osakaal eriti suur *da*-infinitiivse öeldisverbiga tingimuslause seas), harvem kasutatakse konversatsioonilisi möönd- ja otstarbelauseid.

Peale episteemiliste ja konversatsiooniliste adverbialausest esineb mõnes lausetüübis muidki sekundaarseid variante, näiteks pealausega kinnisühendeid moodustavad tingimuslauseid (nt *Kui tuleb, siis tuleb*) ning seletavad põhjuslauseid.

On keeli, kus eri funktsionaalset tüüpi adverbialauseid markeeritakse eri sidenditega. Eesti keeles võib sellist tendentsi mõnevõrra märgata põhjuslause puhul, kus sidesõna *et* ja pealausele eelnevas kõrvallause ka sidesõna *kuna* kasutatakse peamiselt sisutasandi põhjuslause. Pealausele järgnevas põhjuslause seesvatu ei esine tendentsi kasutada sidesõna *kuna* kindlat tüüpi põhjuslause. Kui 1890. aastatel ei olnud sidesõna *sest* kasutus valdav üheski põhjuslause tüübis, siis 1990. aastatel kasutatakse sidesõna *sest* peamiselt sisulistes põhjuslausest. Tõenäoliselt on selle muutuse tinginud sidesõna *kuna* arenemine kausaalkonjunktsiooniks.

Mõnevõrra esineb tendentsi markeerida eri funktsionaalseid tüüpe eri sidenditega ka mööndlausest puhul – sidendeid *sellest hoolimata et* ja *sellele / selle peale vaatamata et* kasutatakse konversatsiooniliste mööndlausest puhul harvem.

Episteemiliste adverbialausest korral võidakse pea- ja kõrvallause vahelist järeldussuhet rõhutada tõenäosusmarkeriga, milleks võivad olla nii leksikaalsed (nt adverb *vist, ilmselt*, modaalverb *pidama*) kui ka morfoloogilised vahendid (nt *kaudne* või *tingiv kõneviis*).

Eesti keele adverbialausest võib peale konkreetse adverbialausestehendusest sidesõnade (nt *kuigi* ja *ehkki* mööndlausest markeritena, *sest* ja ka *kuna* põhjuslausest markerina) alistust markeerida ka üldalistav sidesõna *et*, mispuhul esineb lauses kas fakultatiivse või obligatoorsena korrelaat, mis täpsustab, milline adverbialausest pea- ja kõrvallausest edasi antud sündmuse/olukorra vahel valitseb. Korrelaat võib enamasti paikneda nii pea- kui ka kõrvallausest, millest esimesel juhul on korrelaat koos kõrvallausest fookustatud (nt *Ma loen selleks, et uusi teadmisi saada*), kuid teisel juhul ei ole (nt *Ma loen, selleks et uusi teadmisi saada*). Vaid tagajärgelausest puhul seisab korrelaat alati koos sidendiga

kõrvallauses (nt *Maja oli korda seatud ja ära remonditud, nii et see nägi välja nagu uus*).

Koos sidendiga saab alistust markeerida ka madaldatud verbivormiga: nii tingimus- kui ka otstarbelause öeldisverb võib olla *da*-infinitiivi vormis. Tingimuslausete puhul on infinitiiv kinnistunud enim konversatsioonilistesse kõrvallausetesse, kuid esineb vähemal määral ka sisutasandi tingimuslausetes. Sisutasandi tingimuslause puhul muudab *da*-infinitiiv lause tõlgenduse enamasti geneeriliseks (nt *Kui kunstlik sülem raamile paigutada, siis tagab loomulik töö kärje ehitamisel ja paljunemine pere edasise elujõulisuse*). Et konversatsiooniline tingimuslause on seotud konkreetse suhtlussituatsiooniga, siis saab lause hoolimata kõrvallause *da*-infinitiivsest öeldisverbist mittegeneerilise tõlgenduse (nt *Kui võrrelda meeste ja naiste tulemusi, siis tunduvad tugevama poole näitajad suhteliselt tagasihoidlikuna*). *da*-infinitiivse öeldisverbiga tingimuslause võib olla pealausest referentsiaalselt sõltumatu, st tingimuslause subjekti väljajätu ei pea kontrollima pealause argument (nt *Kui krässid mõni päev varem valmis teha, kuivavad kartulid kiiresti ja kergeks*).

Otstarbelause puhul saab aga *da*-infinitiivne öeldisverb esineda ainult juhul, kui kõrvallause on pealausest referentsiaalselt sõltuv, kõrvallause subjekti obligatoorset väljajätu kontrollib kas pealause tegevussubjekt (nt *Mari paneb end riidesse, et õue minna*), harvemini ka tegevusobjekt või kasusajaat väljendav argument (nt *Kohtunikud juhatati lava taha, et tulevasi misse oma silmaga ja lähedalt näha; Oleks mõttekas anda kombinaadile laenu, et toota ette järgmise aasta kütteperioodiks*). Et kõrvallause (tegevus)subjekt selgub pealausest, siis enamasti ei muuda kõrvallause infinitiivne öeldisverb lauset geneeriliseks. Küll aga esineb tendents geneerilisusele siis, kui ei pealausest ega ka lähikontekstist ei selgu kõrvallause (tegevus)subjekt (nt *Et universaalset palderjanijuurt sügisel ära tunda, tuleks palderjan tuua koduaeda*).

Et eesti keele põhjuse-tagajärjeahela adverbiallauseid on omaette rühmana seni suhteliselt vähe käsitletud, siis loodetavasti annab sinne uurimus olulist uut informatsiooni nende lausetüüpide kohta. Uurimuse tulemustele peaks lisama kaalu see, et need põhinevad suhteliselt suuremahuliste korpusmaterjalil. See asjaolu eristab ühtlasi siinset doktoritööd enamikust teistest eesti keele adverbiallauseid käsitlevatest uurimistöedest, mille puhul sellist võimalust veel kasutada polnud.

SUMMARY IN ENGLISH

Adverbial clauses expressing cause-effect relationship in Estonian

An adverbial clause is an adjunct of the predicate or some other part of the main clause belonging to the whole of the main clause by its content. This doctoral thesis deals with the Estonian adverbial clauses that express a cause-effect relationship and their markers from a functional-typological point of view.

The aims of this thesis are to specify the relationship of subordination and coordination, to analyse adverbial clause connections with other adverbial clauses and also with other subordinate clauses and to see under which conditions the *da*-infinitive predicate is used in an adverbial clause and examine the differences of adverbial clauses with infinite predicate and adverbial clauses with finite predicate, based on the Estonian adverbial clauses connected to cause-effect relationship.

Since subordinate clauses are primarily characteristic of written language, the current thesis is focused more on written language. The language data come mostly from the sub-corpora of the 1990s that can be found in the Tartu University corpus of Written Estonian. However, in order to examine the development of subordinators, other sub-corpora (1890–1990) of the Corpus of Written Estonian and the Corpus of Old Literary Estonian are also used. The large-scale Mixed Corpus of Estonian (texts from the daily newspaper *Postimees* and the weekly paper *Eesti Ekspress*) was used to examine rarer linguistic phenomena.

To date, causal, conditional, concessive, purpose and result clauses have been treated as adverbial clauses connected with cause-effect relationship (e.g. see Rannut 1981, EKG II). The current thesis adds the concessive conditional clause (*Isegi kui sajab, läheme jalutama* ‘Even if it rains we go for a walk’) to the group of Estonian adverbial clauses connected to clause-effect relationship. A concessive conditional clause possesses the qualities of both conditional and concessive clauses. It expresses unfavourable conditions under which the events expressed by the main clause take place regardless, or shows that the meaning expressed by the main clause is valid, notwithstanding whether, where, when, or how the state of affairs expressed by the subordinate clause takes place, or who or which any of the participants of the state of affairs is. There are three types of concessive conditional clauses: scalar, alternative, and universal concessive conditional clause.

Causal relationship is not realized in the same manner in the case of different adverbial relations. In the case of a causal clause, the relation of cause and effect is clear – causal clause delivers the reason of the event or state of affairs expressed by the main clause (*Ta läks liftiga, sest oli haige* ‘He took the elevator, because he was ill’). Also the conditional clause expresses the reason, and the main clause delivers the result (*Kui ta on haige, läheb ta liftiga* ‘If ta is ill, he will take the elevator’), however in the case of conditional clause there is a hypothetical cause-effect relationship. Also in the case of the concessive conditional clause, the subordinate clause expresses the reason and the main clause

expresses the result; the reason is hypothetical, but unlike in the case of conditional clause, the result, which is delivered by the main clause, is not hypothetical (*Isegi kui ta on haige, ei lähe ta liftiga* ‘Even if he is ill, he doesn’t take the elevator’). The concessive clause expresses the reason and the main clause expresses essentially the result as well, but it actually expresses the absence of the result, one would expect based on the reason (in the sentence *Kuigi ta on haige, ei kasuta ta lifti* ‘Although he is ill, he doesn’t take elevator’ one would expect based on the content of the subordinate clause that he would take the elevator, but the result does not hold true). A purpose clause (*Ta läheb poodi, et piima osta* ‘He goes to shop to buy milk’) expresses both the reason and the result. On the one hand, it delivers the reason of the event of the main clause, but on the other hand it expresses the desired result of the event of the main clause. The second type of purpose clauses, which express a function for which someone or something is appropriate or inappropriate or necessary or not necessary (*Tal on küllalt raha, et jäätist osta* ‘He has enough money to buy some ice-cream’), always express the result. Also the result clause always expresses the result while the main clause expresses the reason (*Tal on küllalt raha, nii et ta saab jäätist osta* ‘He has enough money, so that he can buy some ice-cream’).

In addition to typical or content adverbial clauses there are also other subordinate clauses of different usage that are dealt with in this thesis: epistemic and conversational adverbial clauses. In the former case, there is an inferential relationship between the state of affairs expressed by the subordinate and main clause (for example in the case of the sentence *Kui tuled põlevad, siis ta peab kodus olema* ‘If the lights are on, he must be at home’ one can infer from the lights, that he is at home). In the latter case, the subordinate clause comments upon the speech acts performed in the main clause, or makes the speech act expressed by the main clause relevant in the communicative situation (speech act conditional clause *Kui sul on janu, siis külmkapis on mahla* ‘If you are thirsty, there is juice in the fridge’). The conversational adverbial clause can also comment on some word or expression of the main clause (metalinguistic conditional clause *Ta jääb soolaleivapeole hiljaks, kui see on tänase peo kohta õige sõna* ‘He will be late to the housewarming, if this is the right word for the today’s party’).

Although the main types are the same (content, epistemic and conversational adverbial clauses), there is also some fluctuation between the adverbial clauses, e.g. in the case of causal clauses, there are explaining causal clauses, and in the case of conditional clauses, it is also possible to identify a fourth type of a conditional clause forming fixed units with the main clauses (e.g. *Kui tuleb, siis tuleb* lit. ‘If comes, then comes’, that shows that the information about his/her coming is understood and also accepted).

In the corpus, conditional clauses with finite main verb and causal clauses were used as epistemic subordinate clauses, whereas there were no epistemic purpose clauses in the corpus. Epistemic concessive clauses are rather rare. Similarly, mostly conditional clauses (especially conditional clauses with *da*-infinitive main verb) and causal clauses were used as the conversational

subordinate clause, while conversational concessive and purpose clauses were less used.

There are languages where different types of adverbial clauses are marked by different conjunctions. In Estonian this kind of tendency is visible primarily in the case of causal clauses. The conjunction *et* and if the causal clause precedes the main clause, then also conjunction *kuna* starts mostly content causal clauses. In the 1890ies, the conjunction *sest* did not prefer to mark any kind of causal clause, but hundred years later, in the 1990ies there is a strong tendency for *sest* to start content causal clause also. Conjunction *kuna* that marks the causal clause that follows the main clause does not prefer to mark any type of causal clause. To a certain extent there is a tendency to mark different functional types by different conjunctions in the case of concessive clauses as well – the conjunctions *sellest hoolimata et* and *sellele / selle peale vaatamata et* are seldom used in case of conversational concessive clauses.

In the case of epistemic adverbial clauses, the inferential relationship between the main and subordinate clauses can be stressed by a probability marker that can be both lexical (e.g. adverb *vist* ‘probably’, *ilmselt* ‘probably’, modal verb *pidama* ‘must’) and morphological (e.g. quotative or conditional mood).

The thesis proves that we are dealing with continuum in the case of subordination and coordination. The diffused boundary between subordination and coordination is also shown by the fact that a typically subordinated conjunction can also be used as a coordinative conjunction. So far, mostly causal clause with conjunction *sest*, that delivers the event or state of affairs that has inferential or explanatory relationship to the event or state of affairs of the main clause, and also concessive clause, that starts either with the conjunction *kuigi* or *ehkki*, are considered to be borderline cases between subordinated and coordinated clauses. Also in the thesis, the boundary between subordination and coordination is described by concessive sentences, where the subordinate clause is marked by *kuigi* or *ehkki*, and adversative sentences. These types of sentences are semantically very close. It is not possible to draw a clear line between sentence with subordinate clause marked by *kuigi* or *ehkki* and an adversative compound sentence.

Adverbial clauses connected with a cause-effect relationship also have a non-strict borderline with relative and complement clauses on the one hand and other adverbial clauses on the other. In the case of all adverbial clauses examined, it is possible to add a substantive of general meaning to the adverbial clause correlate in the main clause (e.g. *Hoolimata sellest, et noormehed on alaealised, lasti nad ööklubisse* ‘Although the young men are underage, they managed to enter the night-club’ > *Hoolimata sellest asjaolust, et noormehed on alaealised, lasti nad ööklubisse* ‘Despite the fact that the young men are underage, they managed to enter the night-club’) which makes subordinate clauses similar to relative clauses.

The purpose clause has the most in common with the complement clause. These two subordinate clauses can be marked by the same subordinator (general subordinator *et*) and there is the possibility of using the same predicate verb

forms (conditional and *da*-infinitive). Furthermore, the state of affairs expressed by both the complement and purpose clause are considered hypothetical.

Out of all the adverbial clauses, the time clause, conditional clause, concessive conditional clause and concessive clause are connected to each other; time and causal clauses are connected by the development of the conjunction *kuna*. The purpose clause is closely related to causal and result clauses. These connections will be described in the following sections.

Time and conditional clauses are marked by the same conjunction *kui*. Although in most cases, based on context, it is possible to distinguish between these two clause types, there are clauses in which even the context does not provide a key of interpreting the subordinate clause as a time or conditional clause. Sometimes this ambiguity is used on purpose. However, there are three factors that help distinguish between time and conditional clauses: the presence of cause-and-effect relationship between the event or state of affairs described in the subordinate clauses and the main clause, the presence of hypotheticality, and the tense. The first two factors indicate the conditional relationship between the situations expressed by the two clauses. The factor of tense is not equally absolute: although in most cases the past tense refers to temporal relations between the situations, it does not hold in all cases; clauses with the main verb in the past can also express situations with conditional relationship. In Estonian, hypotheticality appears to be a continuum that includes groups of linguistic forms that have a relatively clear core and are separated by fuzzy transition areas. Although the degree of hypotheticality varies both between groups and within them, in most cases conditional sentences in which the main verb of the protasis is in the indicative mood or takes the form of the *da*-infinitive have a low degree of hypotheticality. However, sometimes this kind of conditional sentence conveys a higher degree of hypotheticality. Conditional sentences in which the verb of the protasis is in the conditional mood are more homogeneous. Conditional clauses whose verb is in the present conditional express imaginary conditions whereas conditional clauses in which the verb is in the past conditional are counterfactual and express conditions that did not or could not have come true.

Concessive conditional clause and concessive clause are connected with the conditional clause through a marker. Conjunctions marking a scalar concessive conditional clause (*isegi kui, kui ... ka, kui ...-gi*) are developed from the temporal/conditional marker *kui*. Also the most commonly used Estonian concessive marker *kuigi* has developed from the same marker *kui* (and the emphasis particle *-gi/-ki*) via a concessive conditional stage.

Causal and time clauses are connected through the development of the conjunction *kuna*. The Estonian conjunction *kuna* gradually changed from a temporal (e.g. *Luges weel kord üle ja siis viskas kirja käest laua peale, kuna ise kärsitult edasi-tagasi sammus* ‘He read the letter one more time and then threw it onto the table, while marching impatiently back and forth’) to a causal conjunction (*Paraku ei saa Eesti vanu rehve seal kasutada, kuna elektri jaama ei ole oma kummipurustusseadet* ‘Unfortunately Estonia cannot use old tyres

there, because the power station does not have a device for destroying tyres’) mainly during the 20th century. It is noteworthy, that the change took place despite the resistance of Estonian language planning.

Purpose clauses are connected with the causal clauses by the fact that they deliver the reason of the event expressed by the main clause. Furthermore, a causal clause can begin with the same conjunction as a purpose clause: *et*. Purpose clauses that express a function for which someone or something is necessary/not necessary or suitable/unsuitable have more in common with the result clauses (*Ta on liiga nõrk selleks, et akent avada* ‘He is too weak for opening the window’). The similarity of such subordinate clauses is most likely due to the lower hypotheticality of such purpose clauses and the fact that such purpose clauses express result (and the main clause expresses the reason) just like result clauses. Purpose clauses that express a hidden purpose or rather the result of the event or state of affairs of the main clause or the event or state of affairs that temporally follows the state of affairs of the main clause (*Jooksja jätkas, kuid vaid selleks, et paari minuti pärast katkestada* ‘Runner continued, only to quit in a few minutes’) are even closer to the result clauses. Such purpose clauses have even been thought of as result clauses.

In Estonian conditional and purpose clauses, it is possible to use a deranked verb form, i.e. a *da*-infinitive. In the case of conditional clauses, the infinitive is more fixed into conversational subordinate clauses but to a certain extent it is also present in content conditional clauses. In the case of content conditional clauses, the *da*-infinitive usually makes the interpretation of the sentence generic (*Kui kunstlik sülem raamile paigutada, siis tagab loomulik töö kärje ehitamisel ja paljunemine pere edasise elujõulisuse* ‘If one puts the artificial hive on a frame, the bees can continue their daily work of building honeycombs and reproducing, which will ensure the hive’s viability’). As the conversational conditional clause is connected with a specific communication situation, the infinitive predicate verb of the subordinate clause makes the conditional clause generic, however, the sentence as a whole is still interpreted as non-generic (*Ja kui arvestada juurde veel töötajate perekonnaliikmed, siis elab Kohtla-Järvel tänu „Põlevkivikeemiale” hästi umbes 20000 inimest* ‘And if you add workers’ family members, then about 20,000 people are well off, all thanks to the Oil Shale Chemistry [company] in Kohtla-Järve’).

A purpose clause with a *da*-infinitive main verb is referentially dependent of the main clause. Mostly the actor of the main clause controls the obligatory omission of the subject of the subordinate clause (*Ta läheb poodi, et piima osta* ‘He goes to shop to buy some milk’). However, in some cases also the undergoer (*Kohtunikud juhutati lava taha, et misse oma silmaga ja ligidalt näha* ‘Judges were sent backstage so that they could see misses in person and from close’) or the argument expressing the beneficiary (*President ei olnud taganud oma meestele head ettevalmistust ja piisavat kaitset, et mitte surma saada* ‘The President had not guaranteed his men good training and sufficient protection to avoid getting killed’) controls the omission of the subject of the subordinate clause. Since the subordinate clause actor becomes clear from the main clause,

the infinitive main verb of the purpose clause does not make the sentence generic. However, the generic tendency is obvious when the actor of the subordinate clause does not become clear either from the main clause or the immediate context.

Since Estonian adverbial clauses of the cause-effect chain have been rarely examined as a separate group, hopefully the current thesis provides new and vital information concerning the above-mentioned types of clauses. The fact that the results of the research are based on the data of relatively large-scale corpora should add significance to the findings. The above-mentioned fact also distinguishes this doctoral thesis from the majority of research papers dealing with Estonian adverbial clauses.

KIRJANDUS

- Aarts, Bas 2006. Subordination. – *Encyclopedia of language & linguistics*. Ed. by Keith Brown. Amsterdam etc.: Elsevier, 248–254.
- Aavik, Johannes 1912. Kõige suurem germanismus eesti keeles. – *Eesti Kirjandus* 9, 353–369.
- Aavik, Johannes 1927. Kirjavahemärkide õpetus. Tartu: Istandik.
- Aavik, Johannes 1936. Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.
- Andrews, Avery D. 2007. Relative clauses. – *Language typology and syntactic description. Volume II: Complex constructions*. 2nd edition. Ed. by Timothy Shopen. Cambridge: Cambridge University Press, 206–236.
- Athanasiadou, Angeliki, René Dirven 1997. Conditionality, hypotheticality, counterfactuality. – *On conditionals again*. Ed. by Angeliki Athanasiadou, René Dirven. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 61–96.
- Behrens, Leila 2005. Genericity from a cross-linguistic perspective. – *Linguistics* 43 (2), 275–344.
- Blühdorn, Hardarik 2008. Subordination and coordination in syntax, semantics and discourse: Evidence from the study of connectives. – ‘Subordination’ versus ‘coordination’ in sentence and text: A cross-linguistic perspective. Ed. by Cathrine Fabricius-Hansen, Wiebke Ramm. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 59–85.
- Cardinaletti, Anna, Michal Starke 1999. The typology of structural deficiency: A case study of the three classes of pronouns. – *Clitics in the languages of Europe*. Ed. by Henk van Riemsdijk. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 145–233.
- Cinque, Guglielmo 2013. *Typological studies: Word order and relative clauses*. New York, London: Routledge.
- Comrie, Bernard 1986. Conditionals: A typology. – *On conditionals*. Ed. by Elizabeth C. Traugott, Alice ter Meulen, Judy Snitzer Reilly, Charles A. Ferguson. Cambridge: Cambridge University Press, 77–99.
- Crevels, Mily 2000a. *Concession: A typological studies*. Dissertation. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Crevels, Mily 2000b. Concessives on different semantic levels: A typological perspective. – *Cause – Condition – Concessive – Contrast: Cognitive and discourse perspectives*. Ed. by Elizabeth Couper-Kuhlen, Bernd Kortmann. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 313–339.
- Cristofaro, Sonia 2003. *Subordination*. Oxford: Oxford University Press.
- Cristofaro, Sonia 2005. Purpose clauses. – *The world atlas of language structures*. Ed. by Martin Haspelmath, Matthew S. Dryer, David Gil, Bernard Comrie. Oxford: Oxford University Press, 506–509.
- Cristofaro, Sonia 2007. Deconstructing finiteness: finiteness in a functional-typological perspective. – *Finiteness: Theoretical and empirical foundations*. Ed. by Irina Nikolaeva. Oxford: Oxford University Press, 91–114.
- Croft, William 2001. *Radical construction grammar: Syntactic theory in typological perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Dahl, Östen 1975. On generics. – *Formal semantics of natural language*. Ed. by Edward Keenan. Cambridge: Cambridge University Press, 99–111.
- Dancygier, Barbara 1990. Conditionals: Sequence of events and sequence of clauses. – *Further insights into contrastive analysis*. Ed. by Jacek Fisiak. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 357–373.

- Dancygier, Barbara 1998. Conditionals and predictions: Time, knowledge and causation in conditional constructions. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dancygier, Barbara, Eve Sweetser 2000. Constructions with *if*, *since*, and *because*: Causality, epistemic stance, and clause order. – Cause – Condition – Concession – Contrast: Cognitive and discourse perspectives. Ed. by Elizabeth Couper-Kuhlen, Bernd Kortmann. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 111–142.
- Dancygier, Barbara, Eve Sweetser 2005. Mental spaces in grammar: Conditional constructions. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dibrovoi 2001 = Современный русский язык: Теория. Анализ языковых единиц. Часть II: Морфология. Синтаксис. Под ред. Е. И. Дибровой. Москва: Академия.
- Diessel, Holger 2004. The acquisition of complex sentences. Cambridge: Cambridge University Press.
- Duvallon, Outi, Antoine Chalvin 2004. La réalisation zéro du pronom sujet de première et de deuxième personne du singulier en finnois et en estonien parlés. – *Linguistica Uralica* 40 (4), 270–286.
- EES = Metsmägi, Iris, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar (koost) 2012. Eesti etümo- loogiasõnaraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Ehala, Martin 1998. How a man changed a parameter value: The loss of SOV in Estonian subclauses. – *Historical linguistics 1995: Volume 2: Germanic linguistics. Selected papers from the 12th International Conference on Historical Linguistics, Manchester, August 1995.* Ed. by Richard M. Hogg, Linda van Bergen. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 73–88.
- Ehvert, Marilis 2012. Konditsionaalist kõrvallausetes. Käsikirjaline magistritöö Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- EKG I = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKG II = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKK = Erelt, Mati, Tiit Erelt, Kristiina Ross 2007. Eesti keele käsiraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat II köide. 2009. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ekss/> (viimane külastus 18.05.2013)
- Erelt, Mati 1984. *da*-infinitiivi süntaktilised funktsioonid tänapäeva eesti keeles. Soome-eesti kontrastiivseminar (Helsingi, 17.–20.10.84). Preprint KKI-24. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.
- Erelt, Mati 1986. Liitlause eesti keeles. Soome-eesti kontrastiivseminar (Helsingi 1986). Preprint KKI-42. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia ühiskonnateaduste osakond.
- Erelt, Mati 1987. Sekundaartarandid eesti keeles. Preprint KKI-50. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.
- Erelt, Mati 2004a. Märkmeid eesti keele komplekslause kohta. – *Keel ja Kirjandus* 6, 401–413.
- Erelt, Mati 2004b. Lauseliigendusprobleeme eesti grammatikas. – *Lauseliikmeist eesti keeles.* Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli preprintid 1. Toim Liina Lindström. Tartu: Tartu Ülikool, 7–15.
- Erelt, Mati 2009. Typological overview of Estonian syntax. – *STUF, Akademie Verlag*, 62 1/2, 6–28.

- Erelt, Mati 2010. Vastandavatest sidesõnadest eesti keeles. – ESUKA–JEFUL 1–2, 55–68.
- Erelt, Tiit 2002. Eesti keelekorraldus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Fennell, Trevor G., Henry Gelsen 1980. A grammar of Modern Latvian. 1. The Hague, Paris, New York: Mouton de Gruyter.
- Givón, Talmy 1990. Syntax: A functional-typological introduction. Volume II. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Givón, Talmy 2001. Syntax: An introduction. Volume II. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Halliday, Michael A. K. 1994. An Introduction to functional grammar. London: Edward Arnold.
- Haspelmath, Martin 2007. Coordination. – Language typology and syntactic description. Volume II: Complex constructions. 2nd edition. Ed. by Timothy Shopen. Cambridge: Cambridge University Press, 1–51.
- Haspelmath, Martin, Ekkehard König 1998. Concessive conditionals in the languages of Europe. – Adverbial constructions in the languages of Europe. Ed. by Johan van der Auwera, Dónall P. O’ Baoill. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 563–640.
- Heidolph, Karl Erich, Walter Fläming, Wolfgang Motsch 1984. Grundzüge einer deutschen Grammatik. Berlin: Akademie-Verlag.
- Heine, Bernd, Tania Kuteva 2002. World lexicon of grammaticalization. Cambridge: Cambridge University Press.
- Helasvuo, Marja-Liisa 1993. Are relative clauses either restrictive or non-restrictive? A study of the relative clauses in the Finnish pear stories. – Case and other functional categories in Finnish syntax. Ed. by Anders Holmberg, Urpo Nikanne. Berlin: Mouton de Gruyter, 163–176.
- Hendery, Rachel 2012. Relative clauses in time and space. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Hengeveld, Kees, Gerry Wanders 2007. Adverbial conjunctions in functional discourse grammar. – Structural-functional studies in English grammar: In honour of Lachlan Mackenzie. Ed. by Mike Hannay, Gerard J. Steen. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 211–227.
- Hennoste, Tiit 2000. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde I. Taust ja uurimisobjekt. – Akadeemia 5, 1115–1150.
- Herlin, Ilona 1997. Suomen kielen *koska*-konjunktion merkitys ja merkityskehitys. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Herlin, Ilona 1998. Suomen *kun*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Höglund, Kirsi 2006. Estnisk satsföljd och meningsstruktur. Uppsala: Uppsala universitet.
- Höglund, Kirsi 2007. Estonian clause order. – Grammatika és kontextus új szempontok az uráli nyelvek kutatásában. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Finnugor Tanszék Budapest, 2004. Április 4–7. Szerkesztők: Márta Csepregi, Virpi Masonen. Budapest: ELTE Finnugor Tanszék, 121–132.
- Ikola, Osmo, Ulla Palomäki, Anna-Kaisa Koitto 1989. Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikieloppia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ISK = Hakulinen, Auli, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho 2004. Iso suomen kielioppi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Itkonen, Esa 2001. Maailman kielten erilaisuus ja samuus. 2., uudistettu ja laajennettu painos. Turku: Turun yliopisto.
- Jokela, Hanna 2006. Geneerinen nollasubjekttilause suomessa ja virossa. – Finest linguistics. Proceedings of the annual Finnish and Estonia conference of linguistics,

- Tallinn, May 6–7, 2004. Ed. by Krista Kerge, Maria-Maren Sepper. Tallinn: Tallinn University Press, 59–72.
- Jokela, Hanna 2012. Nollapersoonaa suomessa ja virossa. Tutkimus kirjoitetun kielen aineistosta. Turku: Turun yliopisto.
- Karelson, Rudolf 1959a. Sidesõnad läänemeresoome keeltes. Dissertatsioon filoloogia-kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Tartu.
- Karelson, Rudolf 1959b. Pronoomenitüvedest *ko-* ja *ku-* pärinevad sidesõnad läänemeresoome keeltes. Emakeele Seltsi aastaraamat V. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 151–189.
- Karelson, Rudolf 1980. Lisandusi eesti sidesõnade liigitusele. – Emakeele Seltsi aastaraamat 24, 1978. Eesti sõnavara. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 41–49.
- Karu, Katrin 2004. Mitmetähenduslikud mööndlauseid eesti ja vene keeles. – Emakeel ja teised keeled IV. Toim Birute Klaas, Silvi Tenjes. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 55–63.
- Karu 2006 = Кару, Катрин 2006. Уступительные конструкции в эстонском и русском языках. Dissertationes philologiae slavicae Universitatis Tartuensis 17. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Karu, Külmoja 2004 = Кару Катрин, Ирина Кюлмоя 2004. Уступительные конструкции в эстонском языке. – Типология уступительных конструкций. Под ред. В. С. Храковского. Глава 7. Санкт-Петербург: Наука, 259–313.
- Keenan, Edward L. 1985. Relative clauses. – Language typology and syntactic description II: Complex constructions. Ed. by Timothy Shopen. Cambridge: Cambridge University Press, 141–170.
- Kehayov, Petar (ilmumas). Complementation marker semantics in Finnic (Estonian, Finnish, Karelian). – Semantic functions of complementizers in European languages. Ed. by Kasper Boye, Petar Kehayov. Mouton de Gruyter.
- Kindlam, Ester 1967. Sidesõna *kuna* tähendusliku koormuse kergendamiseks. – Keel ja Kirjandus 7, 430–431.
- Kingisepp jt = Kingisepp, Valve-Liivi, Kristel Ress, Kai Tafenau 2010. Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350. Tartu: Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut.
- Koks, Helen 2002. Kuidas aega väljendavast sidesõnast *kuna* sai põhjuslik. – Oma Keel 4, 42–48.
- Koks, Helen 2004. Eesti kirjakeele mööndtingimuslausest. – Keel ja Kirjandus 7, 496–503.
- Koks, Helen 2006. Tingimuskonstruktsioonid tänapäeva eesti keeles. Käsikirjaline magistritöö Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Koptevskaja-Tamm, Maria 1993. Nominalization. London: Routledge.
- Koptevskaja-Tamm, Maria 1999. Finiteness. – Concise encyclopedia of grammatical categories. Ed. by Keith Brown, Jim Miller. Amsterdam etc.: Elsevier, 146–149.
- Kortmann, Bernd 1997. Adverbial subordination: A typology and history of adverbial subordinators. Based on European languages. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Kortmann, Bernd 1998. Adverbial subordinators in the languages of Europe. – Adverbial constructions in the languages of Europe. Ed. by Johan van der Auwera. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 457–561.
- Krifka, Manfred 1999. Genericity. – Concise encyclopedia of grammatical categories. Ed. by Keith Brown, Jim Miller. Amsterdam etc.: Elsevier, 169–171.
- Kroeger, Paul R. 2005. Analyzing grammar: An introduction. Cambridge: Cambridge University Press.

- Kure, Kristjan 1950. Eesti keele grammatika. Süntaksi II osa ja semasioloogia. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kure, Kristjan 1963. Eesti keele lauseehituse põhiküsimusi. – Eesti keele süntaksi küsimusi. Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused VIII. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 7–97.
- Kõpp, Kadri 2004. Relatiivlausete põhijooned eesti vanemas kirjakeeles. Käsikirjaline magistritöö Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- König, Ekkehard 1985. Where do concessives come from? On the development of concessive connectives. – Historical semantics. Historical word-formation. Ed. by Jacek Fisiak. Berlin, New York, Amsterdam: Mouton de Gruyter, 263–282.
- König, Ekkehard 1986. Conditionals, concessive conditionals and concessives: Areas of contrast, overlap and neutralization. – On Conditionals. Ed. by Elizabeth Closs Traugott, Alice ter Meulen, Judy Snitzer Reilly, Charles A. Ferguson. Cambridge: Cambridge University Press, 229–246.
- König, Ekkehard 1990. Concessive connectives and concessive sentences: Cross-linguistic regularities and pragmatic principles. – Explaining language universals. Ed. by John A. Hawkins. Oxford: Basil Blackwell, 145–166.
- König, Ekkehard 1999. Concessive clauses. – Concise encyclopedia of grammatical categories. Ed. by Keith Brown, Jim Miller. Amsterdam etc.: Elsevier, 81–84.
- König, Ekkehard, Johan van der Auwera 1988. Clause integration in German and Dutch conditionals, concessive conditionals and concessives. – Clause combining in grammar and discourse. Ed. by John Haiman, Sandra A. Thompson. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 101–133.
- König, Ekkehard, Peter Siemund 2000. Causal and concessive clauses: Formal and semantic relations. – Cause – Condition – Concession – Contrast: Cognitive and discourse perspectives. Ed. by Elizabeth Couper-Kuhlen, Bernd Kortmann. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 341–360.
- Külmoja 1998 = Кюльмоя, Ирина 1998. Условные конструкций в эстонском языке. – Типология условных конструкций. Под ред. В. С. Храковский. Санкт-Петербург: Наука, 350–370.
- Külmoja, Irina, Katrin Karu 1994. Tingimust väljendavad lausekonstruktsioonid eesti ja vene keeles. – Emakeel ja teised keeled. Toim Rauli Pool ja Jüri Valge. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 55–61.
- Langacker, Ronald W. 1997. Generics and habituals. – On conditionals again. Ed. by Angeliki Athanasiadou, René Dirven. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 191–222.
- Leetberg, Kaarel 1925. Eesti lauseõpetus keskkoolidele. Rakvere: Ühistrükikoda Rakveres.
- Lehmann, Christian 1986. On the typology of relative clauses. – Linguistics 24, 663–680.
- Lehmann, Christian 1988. Towards a typology of clause linkage. – Clause combining in grammar and discourse, Ed. by John Haiman, Sandra A. Thompson. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 181–225.
- Lindström, Liina 2002. Veel kord subjekti ja predikaadi vastastikusest asendist laiendi järel. – Emakeele Seltsi aastaraamat 47 (2001). Toim Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 87–106.
- Lindström, Liina 2004. Verbi asend eesti kõrvallauses. Relatiivlauseid. – Keel ja Kirjandus 6, 414–429.
- Lindström, Liina 2005. Finiitverbi asend lauses. Sõnajärg ja seda mõjutavad tegurid suulises eesti keeles. Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 16. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Lindström, Liina 2006. Infostruktuuri osast eesti keele sõnajärje muutumisel. – Keel ja Kirjandus 11, 875–888.
- Loorits, Oskar 1922. Tingiva ja kaudse kõneviisi minevik. – Eesti Keel 5–6, 170–173.
- Loorits, Oskar 1923. Eesti keele grammatika. Tartu: Odamees.
- Lowe, Ivan 1987. Two ways of looking at causes and reasons. – Grammar in the construction of texts. Ed. by James Monaghan. London: Frances Pinter, 37–46.
- Metslang, Helle 1999. Is the Estonian and Finnish conditional actually a conditional? – Estonian: Typological studies III. Ed. by Mati Erelt. Tartu: University of Tartu, 97–127.
- Metslang, Helle, Maria-Maren Sepper 2010. Mood in Estonian. – Mood in the languages of Europe. Ed. by Björn Rothstein, Rolf Thieroff. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 528–550.
- Mihkla, Karl, Aavo Valmis 1979. Eesti keele süntaks kõrgkoolidele. Tallinn: Valgus.
- Monticelli, Daniele 2003. Eesti keele tingimuslausete liigitamise semantilised aspektid. Keel ja Kirjandus 5, 353–361.
- Muuk, Elmar 1931. Lühike eesti keeleõpetus I. Hääliku- ja vormiõpetus. Kolmas trükk. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Muuk, Elmar 1934. Väike õigekeelsus-sõnaraamat. Kolmas, muutmatu trükk. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Muuk, Elmar, Mihkel Tedre 1936. Lühike eesti keeleõpetus II. Tuletus- ja lauseõpetus. Viies, muutmata trükk. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Mägiste, Julius 2000. Estnisches etymologisches Wörterbuch IV. 2. Auflage kuhtuma – loom. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- Myhill, John, Junko Hibiya 1988. The discourse function of clause-chaining. – Clause combining in grammar and discourse. Ed. by John Haiman, Sandra A. Thompson. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 361–398.
- Nemvalts, Peep, Silvi Vare 1984. Eesti keele õpik X klassile. Tallinn: Valgus.
- Nikolaeva, Irina 2007. Constructional economy and nonfinite independent clauses. – Finiteness: Theoretical and empirical foundations. Ed. by Irina Nikolaeva. Oxford: Oxford University Press, 138–180.
- Noonan, Michael 1985. Complementation. – Language typology and syntactic description. Volume II: Complex constructions. Ed. by Timothy Shopen. Cambridge: Cambridge University Press, 42–140.
- Noonan, Michael 2007. Complementation. – Language typology and syntactic description. Volume II: Complex constructions. 2nd edition. Ed. by Timothy Shopen. Cambridge: Cambridge University Press, 52–150.
- Noordman, Leo G. M., Femke de Blijzer 2000. On the processing of causal relations. – Cause – Condition – Concession – Contrast: Cognitive and discourse perspectives. Ed. by Elizabeth Couper-Kuhlen, Bernd Kortmann. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 35–56.
- Nurm, Ernst 1972. Veel kord nn. ligistuslauset. – Keel ja Kirjandus 1, 44–47.
- Nurme, Maili 2012. Impersonaali objekt. – Keel ja Kirjandus 5, 335–345.
- Pajunen, Anneli 2001. Argumenttirakenne. Asiantilojen luokitus ja verbien käyttäytyminen suomen kielessä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pajusalu, Renate, Karl Pajusalu 2004. The conditional in everyday Estonian: Its form and functions. – Linguistica Uralica 4, 257–269.
- Palmeos, Paula 1982. Eesti keele grammatika II. Teine vihik. Sidesõna ja hüüdsõna. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Palmer, Frank Robert 2001. Mood and modality. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.

- Pander Maat, Henk, Liesbeth Degand 2001. Scaling causal relations and connectives in terms of speaker involvement. – *Cognitive Linguistics* 12–3, 211–245.
- Pander Maat, Henk, Ted Sanders 2000. Domains of use or subjectivity? The distribution of three Dutch causal connectives explained. – *Cause – Condition – Concessive – Contrast: Cognitive and discourse perspectives*. Ed. by Elizabeth Couper-Kuhlen, Bernd Kortmann. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 57–82.
- Penjam, Pille 2008. Eesti kirjakeele *da-* ja *ma-*infinitiiviga konstruktsioonid. *Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis* 23. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Pikver, Ann 1988a. Eesti relatiivlausest keeletüpoloogilisel taustal. – *Keel ja Kirjandus* 7, 392–397.
- Pikver, Ann 1988b. Eesti relatiivlausest keeletüpoloogilisel taustal. – *Keel ja Kirjandus* 8, 486–493.
- Plado, Helen 2008. Adverbiaallauseste funktsioonipõhine liigitus eesti keele põhjus- ja tingimuslause näitel. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 53 (2007). Toim Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 122–145.
- Plado, Helen 2010. Eesti keele *da-*infinitiivis öeldisverbiga tingimuslauseid. – *ESUKA–JEFUL* 1–2, 255–272.
- Plado, Helen, Liina Lindström 2012. Eesti keele mõõndlause: markerid ning koht alistuse ja rinnastuse teljel. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 57 (2011). Toim Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 131–161.
- Pöld, Harald 1922. Eesti keeleõpetus. II jagu. Lauseõpetus. Tallinn: G. Pihlaka Kirjastus.
- Quirk jt 1985 = Quirk, Randolph, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech, Jan Svartvik. *A comprehensive grammar of English language*. London: Longman.
- Radford jt 1999 = Radford, Andrew, Martin Atkinson, David Britain, Harald Clahsen, Andrew Spencer 1999. *Linguistics: An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rannut, Lehte 1981. Põimlause eesti keeles. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Raudnael, Maret 1959. Põimlause tänapäeva eesti keeles. Käsikirjaline diplomitöö Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Rommel, Nikolai 1963. Sõnajärjestus eesti lauses. Deskriptiivne käsitus. – *Eesti keele süntaksi küsimusi*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 219–389.
- Rommel, Raili 2006a. *et-kõrvallused tänapäeva eesti kirjakeeles*. Käsikirjaline magistr töö Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Rommel, Raili 2006b. Korrelaatsidendist eesti keeles: *Sööme selleks, et elada – Sööme, selleks et elada*. – Lause argumentstruktuur. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli preprintid 2. Toim Pille Penjam. Tartu: Tartu Ülikool, 99–107.
- Roberts, John R. 1988. Amele switch-reference and the theory of grammar. – *Linguistic Inquiry* 19, 45–63.
- Rutherford, William E. 1970. Some observations concerning subordinate clauses in English. – *Language* 46 (1), 97–115.
- Schmidtke-Bode, Karsten 2009. *A Typology of purpose clauses*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Schmidtke-Bode, Karsten 2010. The role of benefactives and related notions in the typology of purpose clauses. – *Benefactives and malefactives: Typological perspectives and case studies*. Ed. by Fernando Zúñiga, Seppo Kittilä. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 121–146.
- Stassen, Leon 1985. *Comparison and universal grammar*. Oxford: Basil Blackwell.

- Sweetser, Eve E. 1990. From etymology to pragmatics: Metaphorical and cultural aspects of semantic structure. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tabakowska, Elżbieta 1997. Conceptualization: Conditionals as an instance of figure/ground alignment. – On conditionals again. Ed. by Angeliki Athanasiadou, René Dirven. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 273–288.
- Tael, Kaja 1988. Sõnajärjemallid eesti keeles (võrrelduna soome keelega). Preprint KKI-56. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Tauli, Valter 1980. Eesti keele grammatika II. Lauseõpetus. Uppsala: Finsk-ugriska institutionen.
- Thompson, Sandra A., Robert E. Longacre 1985. Adverbial clauses. – Language typology and syntactic description. Volume II: Complex constructions. Cambridge: Cambridge University Press, 171–234.
- Thompson jt = Thompson, Sandra A., Robert E. Longacre, Shin, J. Hwang 2007. Adverbial clauses. – Language typology and syntactic description. Volume II: Complex constructions. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press, 237–300.
- Traugott, Elizabeth Closs 1985. Conditional markers. – Iconicity in syntax. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 289–307.
- Traugott, Elizabeth Closs, Alice ter Meulen, Judy Snitzer Reilly, Charles A. Ferguson (eds.) 1986. On conditionals. Cambridge: Cambridge University Press.
- Uuspõld, Ellen 1966. Määrusliku *des-*, *mata-*, *nud-(~nuna-)* ja *tud-(~tuna-)* konstruktiooni struktuur ja tähendus. – Keele modelleerimise probleeme 1. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1–196.
- Uuspõld, Ellen 1972. Agendi väljendamisest *des*-konstruktsiooniga lausetes. – Keel ja struktuur 7. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 108–118.
- Uuspõld, Ellen 1980. *maks*-vorm ja teised finaalsadverbiaalid. – Keel ja Kirjandus 12, 729–736.
- Uuspõld, Ellen 2001. *des*- ja *mata*-vormide kaassõnastumine ja eesti keele komareeglid. – Keele kannul. Pühendusteos Mati Erelti 60. sünnipäevaks 12. märtsil 2001. Toim Reet Kasik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 306–321.
- Vallauri, Edoardo Lombardi 2004. Grammaticalization of syntactic incompleteness: Free conditionals in Italian and other languages. – SKY Journal of Linguistics 17, 189–215.
- Van Dijk, Teun A. 1981. Studies in the pragmatics of discourse. The Hague, New York: Mouton de Gruyter.
- Van Valin, Robert D. 2005. Exploring the syntax-semantics interface. Cambridge: Cambridge University Press.
- Veski, Johannes Voldemar 1933. Lühimärkusi eelmise artikli puhul. – Eesti Kirjandus, 454–456.
- Veski, Johannes Voldemar 1967. Keele sõnavara vaesestumise vastu. – Keel ja Kirjandus 6, 333–337.
- Vincent, Nigel 1999. Subordination and complementation. – Concise encyclopedia of grammatical categories. Ed. by Keith Brown, Jim Miller. Amsterdam etc.: Elsevier, 352–358.
- Visapää, Laura 2008. Infinitiivi ja sen infiniitisyys. Tutkimus suomen kielen itenäisistä *A*-infinitiivikonstruktiosta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vääri, Eduard 2002. Tartu linnavolikogu ja linnavalitsuse õigusaktide sõnastusest. – Õiguskeel 3, 28–31.
- Whaley, Lindsay J. 1997. Introduction to typology: The unity and diversity of language. Thousand Oaks: SAGE Publications.

- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973. Eesti-saksa sõnaraamat. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 2011 [1875]. Eesti keele grammatika. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts.
- Wierzbicka, Anna 1997. Conditionals and counterfactuals: Conceptual primitives and linguistic universals. – On conditionals again. Ed. by Angeliki Athanasiadou, René Dirven. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 15–59.
- ÕS 1999 = Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999. Toim Tiiu Erelt. Tallinn: Eesti keele Sihtasutus, Eesti Keele Instituut.
- Ylikoski, Jussi 2003. Defining non-finites: Action nominal, converbs and infinitives. – SKY Journal of Linguistics 16, 185–237.

ARTIKLITE LOEND

- I. Plado, Helen 2008. Adverbiaallauseste funktsioonipõhine liigitus eesti keele tingimus- ja põhjuslause näitel. – Emakeele Seltsi aastaraamat 53 (2007), 122–145.
- II. Plado, Helen 2013. Estonian conditional clauses: The degree of hypotheticality and the link to temporal and concessive clauses. – *Nordic Journal of Linguistics* 36 (1), 57–88.
- III. Plado, Helen 2010. Eesti keele *da*-infinitiivis öeldisverbiga tingimused. – ESUKA–JEFUL 2. Keele rajad. Pühendusteos professor Helle Metslangi 60. sünnipäevaks. Tartu, 255–272.
- IV. Koks, Helen 2004. Eesti kirjakeele mööndtingimuslausest – *Keel ja Kirjandus* 7, 496–503.
- V. Plado, Helen, Liina Lindström 2012. Eesti keele mööndlause: markerid ning koht alistuse ja rinnastuse teljel. – Emakeele Seltsi aastaraamat 57 (2011), 131–161.
- VI. Plado, Helen 2013. Eesti keele otstarbelausest. – *Keel ja Kirjandus* 4, 269–284.
- VII. Plado, Helen (ilmumas). Development of Estonian conjunction *kuna* ‘while; because’ during the 20th century. – Contexts of subordination: Cognitive, typological and discourse perspectives. Ed. by Jyrki Kalliokoski, Laura Visapää, Helena Sorva. John Benjamins Publishing Company.

ARTIKLID

ELULOOKIRJELDUS

Nimi: Helen Plado (s Koks)
Kodakondsus: Eesti
Sünniaeg: 6. juuli 1981
Aadress: Tartu Ülikool, eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Jakobi 2, Tartu 51014
Telefon: (+372) 737 6124
E-post: helen.plado@ut.ee

Haridus:
2006–2013 Tartu Ülikool, doktoriõpe (eesti keel)
2006 Tartu Ülikool, *magister artium* (eesti keel)
2003 Tartu Ülikool, *baccalaureus artium* (eesti keel)
1999 Tallinna Ühisgümnaasium

Teenistuskäik:
2013–... Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut, eesti keele
teadur
2011–2013 Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut, eesti keele
teadur (0,5)
2007–2008 Tartu Ülikooli keeleteaduse ja -tehnoloogia doktorikool,
erakorraline teadur
2007–2008 Tartu Ülikooli eesti ja soome-ugri keeleteaduse osakond,
keeleshooldekeskuse projektijuht
2003–2004 Tartu Ülikooli lõuna-eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse
kuraator

CURRICULUM VITAE

Name: Helen Plado (Koks)
Citizenship: Estonian
Date of birth: July 6, 1981
Address: University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics
Jakobi 2, Tartu 51014, Estonia
Telephone: (+372) 737 6124
E-mail: helen.plado@ut.ee

Education:

2006–2013 University of Tartu, doctoral studies (Estonian language)
2006 University of Tartu, *magister artium* (Estonian language)
2003 University of Tartu, *baccalaureus artium* (Estonian language)
1999 Tallinn Co-Educational Gymnasium

Professional experience:

2013–... University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics,
research fellow of Estonian language
2011–2013 University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics,
research fellow of Estonian language (0,5)
2007–2008 University of Tartu, Graduate School of Linguistics and
Language Technology, research fellow
2007–2008 University of Tartu, Department of Estonian and Finno-Ugric
Linguistics, project manager
2003–2004 University of Tartu, Centre for South Estonian Language and
Culture Studies, curator

DISSERTATIONES PHILOLOGIAE ESTONICAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

1. **Ülle Viks.** Eesti keele klassifikatoorne morfoloogia. Tartu, 1994.
2. **Helmi Neetar.** Deverbaalne nominaaltuletus eesti murretes. Tartu, 1994.
3. **Ülo Valk.** Eesti rahvausu kuradi-kujutelm. Tartu, 1994.
4. **Arvo Eek.** Studies on quantity and stress in Estonian. Tartu, 1994.
5. **Reet Kasik.** Verbid ja verbaalsubstantiivid tänapäeva eesti keeles. Tartu, 1994.
6. **Silvi Vare.** Nimi- ja omadussõnatuletus tänapäeva eesti kirjakeeles. Tartu, 1994.
7. **Heiki-Jaan Kaalep.** Eesti keele ressursside loomine ja kasutamine keele- tehnoloogilises arendustöös. Tartu, 1998.
8. **Renate Pajusalu.** Deiktikud eesti keeles. Tartu, 1999.
9. **Vilja Oja.** Linguistic studies of Estonian colour terminology. Tartu, 2001.
10. **Külli Habicht.** Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal. Tartu, 2001.
11. **Pire Teras.** Lõunaeesti vokaalisüsteem: Võru pikkade vokaalide kvaliteedi muutumine. Tartu, 2003.
12. **Merike Parve.** Väited lõunaeesti murretes. Tartu, 2003.
13. **Toomas Help.** Sõnakeskne keelemudel: Eesti regulaarne ja irregulaarne verb. Tartu, 2004.
14. **Heli Laanekask.** Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil. Tartu, 2004.
15. **Peeter Päll.** Võõrnimed eestikeelses tekstis. Tartu, 2005.
16. **Liina Lindström.** Finiitverbi asend lauses. Sõnajärg ja seda mõjutavad tegurid suulises eesti keeles. Tartu, 2005.
17. **Kadri Muischnek.** Verbi ja noomeni püsiühendid eesti keeles. Tartu, 2006.
18. **Kanni Labi.** Eesti regilaulude verbisemantika. Tartu, 2006.
19. **Raili Pool.** Eesti keele teise keelena omandamise seaduspärasusi täis- ja osasihitise näitel. Tartu, 2007.
20. **Sulev Iva.** Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem. Tartu, 2007.
21. **Arvi Tavast.** The translator is human too: a case for instrumentalism in multilingual specialised communication. Tartu, 2008.
22. **Evar Saar.** Võrumaa kohanimede analüüs enamlevinud nimeosade põhjal ja traditsioonilise kogukonna nimesüsteem. Tartu, 2008.
23. **Pille Penjam.** Eesti kirjakeele *da-* ja *ma-*infinitiiviga konstruktsioonid. Tartu, 2008.
24. **Kristiina Praakli.** Esimese põlvkonna Soome eestlaste kakskeelne keelekasutus ja koodikopeerimine. Tartu, 2009.
25. **Mari Mets.** Suhtlusvõrgustikud reaajas: võru kõnekeele varieerumine kahes Võrumaa külas. Tartu, 2010.

26. **Karen Kuldnohk.** Militaarne retoorika. Argumentatsioon ja keeleline mõjutamine Eesti kaitsepoliitilises diskursuses. Tartu, 2011.
27. **Kai Tafenau.** Uue Testamendi tõlkimisest Rootsi ajal: käsikirjad, tõlkijad ja eesti kirjakeel. Tartu, 2011.
28. **Külli Prillop.** Optimaalsusteoreetiline käsitlus eesti keele fonoloogilisest kujunemisest. Tartu, 2011, 261 lk.
29. **Pärtel Lippus.** The acoustic features and perception of the Estonian quantity system, Tartu, 2011, 146 p.
30. **Lya Meister.** Eesti vokaali- ja kestuskategooriad vene emakeelega keelejuhtide tajus ja häälduses. Eksperimentaalfoneetiline uurimus. Tartu, 2011, 145 lk.
31. **Kersti Lepajõe.** Kirjand kui tekstiliik. Riigieksamikirjandite tekstuaalsed, retoorilised ja diskursiivsed omadused. Tartu, 2011, 141 lk.
32. **Tiit Hennoste.** Grammatiliste vormide seoseid suhtlustegevustega eesti-keelses suulises vestluses. Tartu, 2013, 236 lk.
33. **Helena Metslang.** Grammatical relations in Estonian: subject, object and beyond. Tartu, 2013, 443 p.
34. **Kristel Uihoaed.** Verbiühendid eesti murretes. Tartu, 2013, 227 p.